

Vernietiging en wederopbouw

*Nederlandse kastelen en
buitenplaatsen tijdens
de Tweede Wereldoorlog*

Mariëlle Bakker

Wijk bij Duurstede, augustus 2011

Nederlandse kastelenstichting

Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343 578 995
F 0343 591 403
E info@kastelen.nl
■ www.kastelen.nl
■ www.kastelenbeeldbank.nl

Serie NKS-rapporten, deel 8.
Onder redactie van F. Vogelzang.

In deze serie verschenen eerder:

- Deel 1 - Heden en verleden, *Religieuze herbestemming van kastelen en buitenplaatsen in Noord-Brabant*, Marloes Vrancken, juni 2009.
- Deel 2 - Beter beleven van erfgoed, *Een onderzoek naar de informatiebehoefte over kastelen*, Josephina Kuypers, Susanne Wiss, november 2009.
- Deel 3 - Een toekomst voor een verdwenen verleden, *Kasteelplaatsen in de Provincie Utrecht*, Ben Olde Meierink, Fred Vogelzang, april 2010.
- Deel 4 - Onbekend maakt onbemind, *Evaluatieonderzoek Meldpunt Bedreigde Kastelen*, Lisette Vos, april 2010.
- Deel 5 - 'Open de poort!', *De NKS als steunpunt voor provinciale kastelenstichtingen*, Joost Boomsma, Carmen Gierveld, Michiel Huisinga, Lienke Vendrik, april 2010.
- Deel 6 - Kastelen Herbestemd, *Kastelen en buitenplaatsen als instelling voor geestelijke gezondheidszorg*, Lisette Vos, oktober 2010.
- Deel 7 - Warning - Do (not) Enter, *De publieksontsluiting van kasteelruïnes in Nederland*, Vera Driessen, augustus 2010.

Omslag & rapportontwerp: Veronica Dénis, Nika Grafische Vormgeving.
Vormgeving: Alphons te Beek.

© Nederlandse Kastelenstichting, Wijk bij Duurstede, 2011

Inhoudsopgave

Voorwoord	■	5
1 Inleiding	■	7
2 Kastelen in de Tweede Wereldoorlog	■	11
2.1 Mobilisatietijd	■	12
2.2 Binnenvallen van de Duitsers	■	13
2.3 De bezetting	■	14
2.4 Laatste oorlogsjaar	■	16
3 Cultuurbescherming tijdens en na de oorlog	■	23
3.1 De regering en de Monumentenzorg	■	24
3.2 De Nederlandse Kastelenstichting	■	27
3.3 De bevolking en het beschermen van kastelen	■	29
4 Herstel van beschadigde monumenten en kastelen	■	31
4.1 De Monumentenzorg en het herstel van de beschadigde monumenten	■	34
4.2 Kastelen en het herstel van de oorlogsschade	■	37
5 Inventarisatie oorlogsschade	■	41
5.1 Inventarisatie oorlogsschade Nederlandse kastelen en buitenplaatsen	■	42
5.2 Inventarisatie zwaar beschadigde en verwoeste kastelen en buitenplaatsen	■	43
6 Casusstudies	■	45
6.1 Kasteel Doornenburg te Doornenburg	■	46
6.2 Kasteel Nederhemert te Nederhemert	■	50
6.3 Kasteel Zuylestein te Leersum	■	56
6.4 Kasteel Lunenburg te Nederlangbroek	■	60
6.5 Kasteel Bleyenbeek te Afferden	■	64
7 Conclusie	■	69
Bronnen & Bijlagen	■	75
Literatuur	■	76
Bijlagen		
1 - Inventarisatie oorlogsschade Nederlandse kastelen en buitenplaatsen .	■	79
2 - Lijst met 108 te beschermen monumenten	■	93
3 - Document uit het archief van kasteel de Haar te Haarzuilens	■	95
4 - Overzicht geconfisqueerde kastelen en buitenplaatsen door de Nederlandse Staat	■	96
5 - Inventarisatie zwaar beschadigde en verwoeste kastelen en buitenplaatsen	■	97

Voorwoord

Tijdens mijn Master Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg liep ik in 2010 stage bij de Nederlandse Kastelenstichting te Wijk bij Duurstede. Tijdens deze stage is het idee ontstaan om mijn scriptie te wijden aan kastelen en buitenplaatsen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog. Het proces vergde vele maanden.

Bij deze wil ik graag de personen bedanken die mij de afgelopen maanden hebben geholpen. Als eerste wil ik mijn stage- en scriptiedocent Paul Rosenberg bedanken. Met dank aan zijn suggesties en kritieken heb ik het beste uit mijn onderzoek kunnen halen. Mijn dank gaat ook uit naar mijn twee begeleiders van de Nederlandse Kastelenstichting: Fred Vogelzang en Ben Olde Meierink. Hun hulp, inspiratie, suggesties, geduld en enthousiasme hebben mij gestimuleerd tijdens dit onderzoek. Daarnaast wil ik ook de medewerkers van het archief, bibliotheek en de collecties van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort bedanken voor hun hulp bij de zoektocht naar de benodigde dossiers. Als laatste wil ik mijn moeder bedanken. Zij heeft het de afgelopen maanden opgebracht om mijn stukken te lezen, mee te discussiëren over de onderwerpen en om op elk moment van de dag klaar te staan voor de nodige support.

Mariëlle Bakker

1 ■ Inleiding

*Kasteel Doorwerth is zwaar gehavend de oorlog uitgekomen.
Na een langdurige restauratie toont het kasteel zich in zijn volle pracht.
Foto Doriann Kransberg, 1979.*

Al vanaf de middeleeuwen sieren ze ons landschap: kastelen. Verdedigbare en bewoonbare huizen, noodzakelijk vanwege de vele oorlogen in onze geschiedenis. Waren het in de middeleeuwen conflicten tussen gewesten als Holland, Gelderland, Utrecht en Friesland onderling, tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) streden ze gezamenlijk tegen de landsheer, de Spaanse Koning. Vervolgens moest de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zich vanaf 1672 staande zien te houden tegen een oppermachtig Frankrijk. Vele kastelen raakten hierbij beschadigd, andere gingen zelfs geheel ten onder.¹

- 1 J. Tillema, *Schetsen uit de geschiedenis van de monumentenzorg in Nederland: ter herdenking van een eeuw regeringsbeleid, 1875-1975*, Den Haag 1975, p. 358.

Kasteel Rosendaal in 2004, in volle glorie. In de oorlog liep het huis flinke schade op. Foto Peter van der Wielen.

De kastelen die de eeuwen trotseerden, kosten ook nu nog kapitalen aan verbouwing, uitbreiding, onderhoud en de vele herstelwerkzaamheden.² In de moderne oorlogen spelen kastelen geen rol meer, maar er is een nieuwe vijand opgestaan. Zoals Tillema het omschrijft: 'Het knagende nivelleringsproces van de harde technocratische samenleving werkt meer desastreus dan menig exploderende revolutie'.³ Kastelen leiden vandaag de dag een stil bestaan. Ze zijn een herinnering aan een andere wereld geworden. Een wereld die, mijns inziens, van grote culturele waarde is en die we dan ook met volle overgave moeten bewaren en bestuderen.

De Nederlandse kastelen hebben dus de nodige oorlogshandelingen te verduren gehad. Hoe zit dat met de meest recente oorlog? Wat was het lot van kastelen in de Tweede Wereldoorlog? Uit een globale inventarisatie blijkt dat we daar vrij weinig over weten. Veel onderzoek is gedaan naar de verwoestende bombardementen op Rotterdam en Middelburg, de mislukte Slag bij Arnhem en de ellende in de concentratiekampen, maar over de lotgevallen van de kastelen en buitenplaatsen weten we nagenoeg niets. Ondanks het verlies van hun rol als militair object hebben vele kastelen in de periode 1940-1945 toch een functie in de oorlogsvoering gespeeld. Om de gevolgen daarvan in kaart te brengen, is een inventarisatie gemaakt van de oorlogsschade aan kastelen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en de oorzaak hiervan.⁴ Per provincie is er onderzocht wat er zich afspeelde om en op de kastelen en buitenplaatsen.

In de kasteelgeschiedenissen is relatief weinig aandacht voor de meest recente oorlog. De lotgevallen tot aan het begin van de twintigste eeuw worden uitgebreid beschreven, gevolgd door een lacune van een halve eeuw, waarna het verhaal pas weer opgepakt wordt bij de discussie over herbestemming. Dat is opmerkelijk: in *1000 jaar kastelen in Nederland* wordt juist gesteld dat de opgelopen oorlogsschade aan kastelen ervoor zorgde, dat men na de Tweede Wereldoorlog anders ging denken over het behoud van

- 2 A. Schellart, *Kastelen in nood: een schets van de situatie van de Nederlandse kastelen en historische landhuizen*, Amsterdam 1955, p. 23.

- 3 Tillema 1975, p. 367.

- 4 Voor de inventarisatie; zie bijlage 1.

- 5 W. van Leeuwen, 'Herleving van het verleden. De negentiende en twintigste eeuw' in: H. Janssen (ea.), *1000 jaar kastelen in Nederland: functie en vorm door de eeuwen heen*, Utrecht 1996, pp. 199-240, aldaar p. 200.
- 6 A. de Lange, *Gids voor de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*, Amsterdam 1957, B. Olde Meierink (ea.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995.
- 7 R. Bosch van Drakestein, 'Zuilenstein' in: B. Olde Meierink (ea.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, pp. 522-526.
- 8 L. Caspers, 'Bombardement op Zuylestein', *De Rijnpost*, 2 mei 2008, p. 39.
- 9 Van Leeuwen 1996, pp. 199-240.

Kasteel Cannenburgh was eigendom van een Duits staatsburger.

het Nederlandse kastelenbezit. Hierdoor werd onder meer het onderzoek naar de historie van kastelen gestimuleerd.⁵ Logischerwijs zou de Tweede Wereldoorlog in deze onderzoeken zijn opgenomen. Toch maakt het niet uit welk overzichtswerk je bestudeert; of het *De Gids voor de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen* uit 1957 is, of *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* uit 1995.⁶ De Tweede Wereldoorlog wordt hier nauwelijks in behandeld. Een voorbeeld is Zuylestein te Leersum. In in een aantal regels is te lezen dat het kasteel in 1944 door een Engelse luchtaanval ten onder is gegaan en dat er vele jaren later een nieuw huis op het terrein is gebouwd.⁷ Er wordt echter geen melding gemaakt van het verhaal dat via de ondergrondse werd gemeld dat er Duitse officieren in het huis zouden zitten en dat diensgevolg werd besloten het kasteel te bombarderen.⁸ Van lichte schade aan kastelen wordt zelfs geen enkele melding gemaakt. Het enige boek dat ons voor het eerst echt informeert over wat er in de twintigste eeuw is gebeurd, is het boek *1000 jaar kastelen in Nederland*. Hierin wordt vermeld dat vele kastelen en buitenplaatsen in deze oorlog zijn beschadigd en er wordt ingegaan op restauratiefilosofieën.⁹ Ook dit beslaat in verhouding slechts een klein gedeelte van het werk, maar we komen hier meer te weten over de Tweede Wereldoorlog en de Nederlandse kastelen dan uit menig ander boek.

Hoe is het dan gesteld met de monografieën over individuele kastelen? Kastelen als Ammersoyen te Ammerzoden, Rosendaal te Rozendaal en Cannenburgh te Vaassen hebben het nodige te verduren gehad in de Tweede Wereldoorlog. Ammersoyen kwam zwaar gehavend uit deze oorlog. Toch wordt er in *Ammersoyen. Bijdragen tot de geschiedenis van het kasteel, de heerlijkheid en de heren van Ammersoyen* slechts driemaal melding gemaakt van het bombardement. Verder wordt er met geen woord gerept over de gehele oorlog.¹⁰ Kasteel Rosendaal liep flinke schade op tijdens de oorlog. Slechts in de epiloog van *Rosendaal Groen Hemeltjen op Aerd* wordt dit in nog geen halve pagina vermeld.¹¹ Kasteel Cannenburgh was in de oorlog eigendom van een Duitser. Het huis werd dan ook na de oorlog geconfisqueerd door de Nederlandse Staat. In *Cannenburgh en zijn bewoners* wordt hier echter slechts in één pagina op ingegaan.¹² Alle drie de monografieën tellen zo'n driehonderd pagina's aan geschiedenis en de Tweede Wereldoorlog krijgt daar in de meeste gevallen nog geen halve pagina aan ruimte van. Natuurlijk komen we in deze monografieën iets te weten over de Tweede Wereldoorlog. Het onderwerp wordt hierin ten opzichte van de vele overzichtswerken tenminste genoemd, maar deze infor-

- 10 D. Buurman, *Ammersoyen. Bijdragen tot de geschiedenis van het kasteel, de heerlijkheid en de heren van Ammersoyen*, Zutphen 1986.
- 11 J. Bierens de Haan, *Rosendaal Groen Hemeltjen op Aerd*, Zutphen 1994.
- 12 C. Temminck Groll, *Cannenburgh en zijn bewoners*, Zutphen 1990.

matie is en blijft summier. De Tweede Wereldoorlog verdient, naar mijn mening, dan ook een grotere plaats tussen de vele gebeurtenissen die de kasteelgeschiedenis rijk is.

Het zwaar gehavende Ammersoyen in 1947. KLM Aerocarto.

Hierbij zijn we aangekomen bij de vraag waarom onderzoek naar kastelen in oorlogstijd zo belangrijk is. Een totaaloverzicht ontbreekt en naar de opgelopen schade kunnen we slechts gissen. Alleen de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond en de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen hebben in respectievelijk 1947 en 1948 rapporten uitgebracht over de beschadigde kastelen en buitenplaatsen.¹³ Het is de bedoeling van voorliggend onderzoek om een beeld te schetsen van kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast stel ik de vraag of er in de wederopbouwperiode sprake was van een bepaalde restauratiefilosofie en in hoeverre deze werd toegepast op de verwoeste kastelen en buitenplaatsen.

Om een antwoord hierop te krijgen, onderzoek ik de omvang van de oorlogsschade aan kastelen en buitenplaatsen. Daarnaast kijk ik naar het monumentenbeleid tijdens en na de oorlog. Welke bescherming genoot ons cultureel erfgoed en hoe werd er omgegaan met de oorlogsschade? Welke filosofie gold er na de oorlog bij het restaureren van monumenten en in hoeverre werd deze restauratiefilosofie toegepast op de verwoeste kastelen? Aan de hand van een vijftal casussen wordt er dieper ingegaan op het proces van keuzes maken en het daadwerkelijk uitvoeren van het gekozene.

13 R.D. Storm Buysing, Lijst van kasteelen en historische landhuizen in Gelderland met vermelding van eventuele oorlogsschade, in: Vrienden der Geldersche Kasteelen red., *Kasteelen in Gelderland*, Arnhem 1948; C. van den Veken, 'Oorlogsschade aan monumenten van geschiedenis en kunst in Nederland', *Bulletin NOB* (1947).

2 ■ Kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog

Kasteel Kessel in welstand, in 1739. Tekening van Jan de Beijer (ROC1205).
Er bestaan inmiddels - 2011 - plannen tot restauratie, met als bestemming een hotel.

Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers Nederland binnen. Er volgden vijf jaar bezetting en een maandenlange bevrijdingsstrijd, met als gevolg dat grote delen van het land werden leeggeroofd en vernield. Niet enkel waren er door deze oorlog 30.000 woningen met de grond gelijk gemaakt, ook andere gebouwen zoals kerken en kastelen moesten het ontgelden.

2.1 Mobilisatietijd

Op 28 augustus 1939 werd in Nederland de mobilisatie afgekondigd. Leger, vloot en luchtmacht werden in staat van paraatheid gebracht. Grenzen moesten bewaakt en stellingen en verdedigingslinies moesten weer versterkt worden tegen mogelijke invallen. Eén van deze linies was de Grebbelinie (lopend vanaf het IJsselmeer tot aan Rhenen), die in februari 1940 door de net aangetreden opperbevelhebber generaal Henri Winkelman als hoofdverdedigingslinie werd aangewezen.¹⁴ In de achttiende eeuw was hier al een waterlinie aangelegd. Hierlangs was een gebied van enkele kilometers breed te inunderen, waardoor een invasie van de vijand vertraagd kon worden. Tussen augustus 1939 en mei 1940 werden zo'n 50.000 militairen naar de vallei gestuurd, waar ze zich ingroeven en zich klaarmaakten voor een eventuele aanval uit het oosten.¹⁵ De soldaten werden ingekwartierd in de stadjes, de dorpen en de buurtschappen in de omgeving.¹⁶ Ook kastelen en buitenplaatsen waren geschikte onderkomens. Deze huizen stonden veelal leeg en waren groot genoeg om een bataljon in onder te brengen. Zo verbleven er Nederlandse militairen op kasteel Geerestein te Woudenberg en in de buitenplaatsen Over Holland te Nieuwersluis en Aardenburg te Doorn. Bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie werd een compagnie van het 42e regiment infanterie ingekwartierd op buitenplaats de Vreeden Hoeve te Maarssen.

14 B. Olde Meierink, *Geerestein en zijn bewoners*, Woudenberg 1995, p. 78.

15 J. Blokker, *Oorlog in je achtertuin: verhalen van de Grebbelinie*, Zwolle 2010, p. 12.

16 Blokker 2010, p. 11.

Geerestein in de jaren 30. Een paar jaar later werden hier Nederlandse militairen gehuisvest, vanwege de nabijheid van de Grebbelinie.

Ook elders in Nederland waren de militairen in opperste staat van paraatheid. Bij de Stelling van Amsterdam stonden de Nederlandse militairen klaar voor een mogelijke strijd tegen de fictieve vijand vanuit het Westen. Zo werden buitenplaatsen als Spaarnberg te Santpoort-Zuid, Beeckestijn en Velserbeek te Velsen-Zuid gebruikt als onderkomen voor het 12e Nederlandse Regiment der Infanterie. In Zuid-Holland, op kasteel De Binckhorst te Den Haag, was het VIIIe Regiment Zware Luchtdoelartillerie gelegerd. Dit alles was bedoeld om niet de indruk te wekken dat de mobilisatie uitsluitend tegen

Hitler-Duitsland was gericht. De Nederlandse militairen stonden aan grenzen, met warme wollen wanten en dito bivakmutsen. Ze groeven putten, bouwden versterkingen, marcheerden en mopperden en zongen van rats, kuch en bonen en van Blonde Mientje. Bijna niemand had er enig begrip van hoe nabij de catastrofe was.¹⁷

17 'De Nederlandse militair in de mobilisatietijd', <http://mei1940.nl/Voorde-oorlog/Mobilisatietijd.htm>, bekeken op 4 juni 2010.

2.2 Binnenvallen van de Duitsers

In de vroege ochtenduren van 10 mei 1940 stormden Duitse troepen de grens over en in het westen werden Duitse parachutisten gedropt. Voor velen kwam deze invasie als een donderslag bij heldere hemel. Nederland was niet opgewassen tegen het grote Duitse moderne leger. Het duurde slechts vijf dagen voordat Nederland capituleerde en de Duitse bezetting een feit was.¹⁸

18 J. Hilbrink, *De Pruis komt! Overijssel in de Tweede Wereldoorlog*, Zwolle 1990, p. 24.

Op Kasteel De Binckhorst in Voorburg was een Nederlandse afdeling luchtdoelgeschut ondergebracht.

In vergelijking met de totale oorlogsschade is er bij aanvang van de Tweede Wereldoorlog relatief weinig schade aangericht aan kastelen. Natuurlijk liepen sommige kastelen en buitenplaatsen rond bijvoorbeeld de Grebbelinie de nodige schade op, maar dit stond in schril contrast met wat nog komen zou. Zo werd de buitenplaats Coelhorst te Amersfoort uit voorzorg door het Nederlandse leger verwoest. De buitenplaatsen Prattenburg te Rhenen, Lambalgen te Scherpenzeel en de buitenplaats Heimerstein, gelegen bij de Grebbeberg, werden door granaatvuur licht beschadigd. Prattenburg kreeg aan het einde van de oorlog meer schade te verduren door plunderingen van Duitse militairen. Ook de buitenplaats Duinrell te Wassenaar kreeg te maken met Duitse beschietingen.

De relatief lichte beschadigingen waren het gevolg van Hitlers plan om Nederland, vanwege onze Germaanse verwantschap, op te nemen in zijn Derde Rijk. Seyss-Inquart, aangesteld als Reichskommissar voor het bezette Nederlandse gebied, liet bij zijn intree dan ook een gematigde toon horen: 'Wij willen dit land en zijn bevolking niet imperialistisch in het nauw drijven, noch het onze politieke overtuiging opdringen'.¹⁹ Het was de bedoeling dat Nederland soepel zou worden geïntegreerd in het Duitse rijk.

19 A. van der Leeuw, 'Utrecht in de oorlogsjaren' in: J. van Miert (ea.), *Een gewone stad in een bijzondere tijd: Utrecht 1940-1945*, Utrecht 1995, pp. 15-50, aldaar p. 18.

2.3 De bezetting

Van 14 mei 1940 tot en met 5 mei 1945 werd ons land bezet door Hitler-Duitsland. Ook kastelen en buitenplaatsen kregen te maken met het nodige oorlogsgeweld.

Sterkenburg bij het Utrechtse Langbroek vanuit de lucht, na de oorlog.

NSB-centrum

Toen ons land capituleerde, werd Utrecht het centrum van Musserts Nationaal Socialistische Beweging (NSB). Het hoofdkantoor werd gevestigd aan de Maliebaan, waar ook vele marsen werden gehouden. Utrecht stond vanaf dat moment bekend als 'Stad der Beweging'.²⁰ Kastelen en buitenplaatsen in de omgeving werden betrokken door Duitse militairen of werden gebruikt voor andere militaire doeleinden. Zo kwam er een hoofdkwartier van de *Sicherheitsdienst* op buitenplaats Dennenburg te Driebergen en werd de buitenplaats Canton en Peking te Baarn gebruikt als opslagplaats voor gestolen Joodse goederen. Daarnaast was er een legeropslagplaats op kasteel Sterkenburg te Driebergen, was Cronenburgh te Loenen aan de Vecht het onderkomen van Duitse officieren en werd de buitenplaats Sparrendael te Driebergen gebruikt als Gästehaus, waar vele feesten voor de Duitse officieren werden gehouden. Alle kwamen intern beschadigd uit de oorlog, maar deze schade bleek goed te restaureren.

De residentie van Seyss-Inquart was gevestigd op de buitenplaats Clingendael te Wassenaar. Wassenaar lag immers dicht bij het regeringscentrum in Den Haag. Seyss-Inquart leidde een levensstijl van adellijke ingetogenheid. Dat hij deze buitenplaats betrok, was dan ook een logisch gevolg. Seyss-Inquart liet het huis deels verbouwen. De serre bijvoorbeeld werd een concertzaal. Ook werd het landgoed extra beschermd door detachementen van de *Ordnungspolizei* en van de *Reichssicherheitsdienst*.²¹

Atlantikwall

De gehele Nederlandse kust maakte tijdens de oorlog deel uit van de Atlantikwall. Hitler streefde naar een verdedigingswal met een totale lengte van 5000 kilometer, lopend van Noorwegen tot aan de grens van Spanje. Hiermee wilde hij zijn Derde Rijk beschermen tegen een mogelijke geallieerde invasie. IJmuiden, Den Helder, Hoek van Holland en Vlissingen gingen als *Festung* deel uitmaken van Hitlers Atlantikwall.²² Historische

20 J. van Miert, *Een gewone stad in een bijzondere tijd: Utrecht 1940-1945*, Utrecht 1995, p. 12.

21 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 4: 1-2 mei '40-maart'41*, Den Haag 1972, pp. 59-60.

22 S. Rolle, *De Velsense buitenplaatsen in oorlogstijd: gebeurtenissen in de periode 1939-1945*, Velsen-Zuid 1995, p. 1.

- 23 J. Morren, *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 2 Driehuis en Velsbroek*, Velsen 2004, p. 98.
 24 Rolle 1995, p. 6.

buitenplaatsen in en om Velsen kregen door deze verdedigingswal een belangrijke strategische positie binnen de fortificatie. De buitenplaatsen werden gebruikt voor uiteenlopende militaire doeleinden en kregen daarnaast te maken met de desastreuze gevolgen van dit Duitse militaire bolwerk. Zo ging de buitenplaats Schoonenberg te Driehuis fungeren als onderkomen voor het *Festungskommando*. Het huis werd een zwaar bewaakt en gecamoufleerd commandocentrum onder de naam *Widerstandsnest 109*.²³ Op de buitenplaats Beeckesteijn te Velsen-Zuid werden Duitse soldaten ingekwartierd met als taak de zuidoostkant van de tankgracht te bewaken.²⁴ Op beide buitenplaatsen werden bunkers gebouwd en de huizen zelf werden beschilderd in camouflagekleuren. Ze kwamen niet ongeschonden uit de oorlog.

Op 5 september 1944 (beter bekend als Dolle Dinsdag) werd bekend dat de geallieerde troepen de Nederlandse grens naderden. Onder de Duitse bezetters brak paniek uit, hetgeen er in Velsen toe leidde dat er extra verdedigingsmaatregelen werden genomen. In en rond Velsen en IJmuiden werd in hoog tempo meer schootsveld gecreëerd om de Geallieerden tegen te kunnen houden. Dit had tot gevolg dat onder andere de buitenplaatsen Huis te Velsen, hofstede Roos en Beek te Santpoort, huize Te Wisse, huize Hagevelt te Driehuis en hofstede Beekvliet te Velsbroek door de Duitsers werden opgeblazen.

Herbergen van kunstschaten

Kastelen waren de uitgelezen plek om kunstschaten in onder te brengen. De afgelegen ligging en de vele verborgen ruimtes konden ervoor zorgen dat menig kunstschat uit handen bleef van de Duitsers. Zo werd de kunstcollectie van Jan van Heek ondergebracht in de diepste kelders van kasteel Huis Bergh te 's-Heerenberg.²⁵ Onder het kasteel Radboud te Medemblik werden ook tijdelijke bergplaatsen ingericht voor het onderbrengen van topstukken uit Nederlandse musea.²⁶

- 25 W. Nijhof, J.H. van Heek *1873-1957: kunst, katoen en kastelen*, Zwolle 2008, p. 398.
 26 C. van der Peet, G. Steenmeijer en P. van der Jagt, 'Van dienst der rijksgebouwen naar rijksgebouwen-dienst 1924-1957: overzicht' in: C. van der Peet en G. Steenmeijer (ea.), *De Rijksbouwmeesters: twee eeuwen van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, pp. 449-480, aldaar p. 465.

In Huis Bergh werden tijdens de oorlog vele kunstschaten ondergebracht.

Een minder gelukkig lot ondergingen de kunstschaten op kasteel Nederhemert te Nederhemert. In 1944 vloog het kasteel door beschietingen in brand en ging het samen met de inboedel van de familie Van Wassenaer ten onder. Ook de in het kasteel opgeslagen

kunstschaten van derden, die in verband met de evacuatie meenden in het kasteel een veilige bergplaats voor hun bezittingen te hebben, gingen verloren. Wel is bekend dat voor de grote brand Mussert een bezoek aan het kasteel bracht en vervolgens wegging met twaalf kisten porselein. Ook menige Duitse militair blijkt het nodige geroofd te hebben uit het kasteel.²⁷

Overige functies

Kastelen en buitenplaatsen werden door de Duitsers niet enkel gebruikt voor oorlogshandelingen of om militairen in te huisvesten. Ook voor vele andere functies bleken de huizen geschikt.

Zo werden er verschillende kastelen en buitenplaatsen in gebruik genomen als ziekenhuis. De buitenplaatsen Rust en Vreugd te Wassenaar, Blumenthal te Vaals en Exaten te Baexem vervulden deze functie, net als kasteel Kinkelenburg te Bommel. Kasteel Renswoude te Renswoude diende als Duits Rode Kruis Hospitaal.

Ook werd er aan vertier voor Duitse soldaten gedacht. Zo functioneerde de Baarnse vleugel van Paleis Soestdijk als rust- en vakantieoord voor de Duitse soldaten. Dit terwijl de hoofdvleugel nog geheel was ingericht alsof de koninklijke familie even afwezig was.

27 J. Bierens de Haan en W. Kramer, *Kasteel Nederhemert: een eeuwenlang bestaan*, Zwolle 2005, p. 29.

Havezathe Klencke in Drenthe deed dienst als bordeel voor Duitse soldaten.

Buitenplaats Warnsborn te Arnhem werd een recreatieoord, waar vele feestjes werden gehouden. Havezathe Klencke te Oosterhesselen werd omgetoverd tot bordeel. Kasteel de Grote Ruwenberg te St. Michielsgestel, tegenwoordig een klooster, werd een gijzelaarskamp voor honderdvijftig krijgsgevangenen. Kasteel Eerde te Ommen functioneerde als kostschool voor Duitse kinderen.

2.4 Laatste oorlogsjaar

Vooraf in het laatste oorlogsjaar heeft Nederland veel leed moeten incasseren. De Duitsers voelden de druk van de Geallieerden steeds groter worden en vochten terug. Ook de vele geallieerde bombardementen die volgden, zorgden ervoor dat ons land steeds verder werd vernield.

28 J. R. Verbeek, "V2-Ver-
geltung" uit Den Haag
e.o.: inzet van de V2-
raketten en de verschrik-
kingen voor de stad en
haar inwoners, Almere
2003, p. 9.

29 Verbeek 2003, p. 12.

30 L. de Jong, *Het Konink-
rijk der Nederlanden in
de Tweede Wereldoorlog.
Deel 10b II: het laatste
jaar*, Den Haag 1982,
p. 774.

31 Verbeek 2003, p. 10.

32 Verbeek 2003, p. 19.

33 Verbeek 2003, p. 17.

*Het Utrechtse kasteel
Renswoude was inge-
richt als Duits Rode
Kruis hospitaal. Foto
KLM Aerocarto.*

V2 lanceringen vanuit Wassenaar

In en rond Wassenaar werden vanaf 1944 zogenaamde V2-lanceringsplaatsen ingericht. Deze *Vergeltungswaffen* waren de laatste poging van Hitler om de Geallieerden tegen te houden.²⁸ V2's konden in principe overal worden afgevuurd waar de grond stevig genoeg was. Het proces van aanvoer-gereedmaken-afvuren vereiste echter een karakteristieke infrastructuur van spoorwegen, wegen, bedrijfsterreinen, technisch geoutilleerde hallen of remises, woonruimte voor de soldaten en bovenal zichtdekking. De regio rondom Wassenaar was hier geschikt voor. Daarnaast lag dit gebied binnen de schootsafstand van Londen en Antwerpen (de twee gebieden waar de meeste V2's op afgevuurd werden).²⁹ Om pottenkijkers tegen te gaan, werden de gebieden rondom deze lanceerplaatsen tot *Sperrgebiet* verklaard en streng bewaakt.³⁰ Op 8 september 1944 werd de eerste V2 vanuit Wassenaar afgeschoten.³¹ V2-lanceringsplatformen stonden onder andere opgesteld op de buitenplaatsen Duivenvoorde te Voorschoten, Duindigt, Eikenhorst en Beukenhorst te Wassenaar en op de buitenplaats Ockenburgh te Loosduinen. In en om Wassenaar hebben uiteindelijk 1039 V2-lanceringen plaatsgevonden. Bewoners uit de omgeving zaten bij elke lancering in spanning of alles vlekkeloos zou verlopen. Uiteindelijk zijn er 87 lanceringen mislukt en stortten deze raketten in de omgeving neer.³² Zo ging het op 27 oktober 1944 mis op de buitenplaats Beukenhorst te Wassenaar. Bij de lancering van 14.00 uur schoot de V2 de lucht in, maar kwam direct weer naar beneden, waardoor een groot deel van de lanceeruitrusting vernield werd. Twaalf Duitse soldaten kwamen om het leven en het buitenhuis werd zwaar beschadigd.³³

In de maanden maart en april van 1945 vielen de Geallieerden vanuit de lucht de lanceerplatformen aan. Door bombardementen op de buitenplaatsen Duindigt en Eikenhorst te Wassenaar raakten niet enkel deze buitenplaatsen zwaar beschadigd. Ook de huizen van het omliggende Voorlinden, Huis ten Bosch, Oosterbeek en Duinhorst werden geraakt.

De verhuizing

Seyss-Inquart had, zoals eerder vermeld, als onderkomen de buitenplaats Clingeldael te Wassenaar. In de eerste maanden van 1942 overwoog hij het gehele *Reichskommissariat*

naar Arnhem te verplaatsen. Daar zat Seyss-Inquart dichterbij het Duitse hoofdcentrum in Schaesbergen en niet in een uithoek van het bezette Nederland. De *Führer* vond echter dat juist de westerse grensgebieden goed bewaakt dienden te worden. Daarnaast zou een verhuizing kunnen lijken op een evacuatie, die het Nederlandse volk zou overtuigen dat de bezetter bij voorbaat al wanhoopde de Geallieerden te kunnen bestrijden.³⁴ Seyss-Inquart bleef dus op Clingeldael, maar nam wel extra voorzorgsmaatregelen. Tweeënhalf jaar later besloot Seyss-Inquart anders. Rond Dinsdag raakten de Duitsers in paniek. De Geallieerden rukten steeds verder op en Seyss-Inquart wilde weg van de kust. De regering werd verplaatst naar Apeldoorn. Seyss-Inquart vond een nieuwe onderkomen op kasteel Twickel te Delden, gelegen op enkele tientallen kilometers van de Duitse grens. Ook het hoofdkantoor van de NSB in Utrecht werd in deze septembermaand geëvacueerd. Hun nieuwe onderkomen werd de buitenplaats Bellinckhof te Almelo.

34 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 6: 1-2 juli '42-mei '43*, Den Haag 1975, pp. 765-766.

Twickel was in de laatste fase van de oorlog het onderkomen van Seyss-Inquart.

De Slag om Arnhem

In september 1944 startten de Geallieerden een groot offensief onder de codenaam *Operation Market Garden*. Het plan was om door middel van luchtlandingen belangrijke bruggen over de Nederlandse Rijn, gelegen tussen Arnhem en Wezel, in te nemen en om zodoende een grondoffensief vanuit België te kunnen bewerkstelligen. Op deze manier kon het Roergebied omsingeld worden.³⁵ Daarnaast konden de Geallieerden het treinverkeer vanuit Duitsland verhinderen, waardoor het transport van V2's naar de lanceringsplaatsen in Wassenaar gestremd zou worden.³⁶ Arnhem was in deze operatie het grootste strijdtoneel.

In het begin was operatie *Market Garden* een succes: binnen enkele dagen lukte het de Geallieerden om een diepe corridor in de Duitse linies en dwars door Noord-Brabant te slaan. De Duitsers bleken niet bestand tegen de geallieerde druk. In en rond Arnhem beslisten sterke Duitse eenheden de strijd echter in hun voordeel.³⁷ De Slag om Arnhem duurde slechts negen dagen, lang genoeg om één grote ravage achter te laten. Ook vele kastelen en buitenplaatsen in en om Arnhem kregen het zwaar te verduren. De buitenplaatsen Menthenberg en Klarenbeek, beide gelegen in Arnhem, raakten zwaar beschadigd bij het vuurgevecht. Andere huizen in Arnhem, zoals de buitenplaatsen

35 A. Cammaert, *Tussen twee vuren: fronttijd en evacuatie van de Oostelijke Maasoever in Noord- en Midden-Limburg: september 1944 mei 1945*, Assen 1983, p. 13.

36 De Jong 1982, p. 773.

37 Cammaert 1983, p. 14.

Presikhaaf, Sonsbeek en Zypendaal kwamen relatief ongeschonden uit deze strijd. Alle hadden slechts lichte schade opgelopen. De in de naaste omgeving gelegen kastelen Doorwerth, de Duno te Heveadorp en huis Mariëndaal te Oosterbeek werden daarentegen zwaar getroffen. De eerste twee werden zelfs grotendeels c.q. geheel verwoest. Tijdens de geallieerde terugtocht werden in Renkum de buitenplaatsen Hemelsche Berg en de Oorsprong met de grond gelijk gemaakt.

Het zwaar beschadigde kasteel Doorwerth, 1946.
Foto Phons Schellart.

Zeeland en de inundatie

Het einde van de oorlog in Zeeland stond voornamelijk in het teken van de inundaties, door respectievelijk de Duitsers en de Geallieerden. Vooral een aanval vanaf zee werd door Hitler gevreesd, vandaar dat de kusten versterkt dienden te worden. In februari werd besloten om de eilanden Schouwen-Duiveland, Tholen, Goeree-Overflakkee, Voorne-Putten en St. Philipsland gedeeltelijk onder water te zetten om zo een inval van de Geallieerden te bemoeilijken.³⁸ Op 12 februari werd bevolen om de eilanden onder te laten lopen. In sommige gebieden kwam het water een meter hoog te staan.³⁹ Ook vele buitenplaatsen liepen hierbij onder. Het waren voornamelijk de tuinen die de meeste schade opliepen.

In september van datzelfde jaar wisten de Geallieerden Antwerpen te veroveren en besefte Hitler dat het van belang was de Scheldemonding in handen te houden. Op die manier was de haven van Antwerpen onbruikbaar voor bevoorrading van de geallieerde troepen en zou een verdere doortocht mogelijk belemmerd worden. Walcheren en West-Zeeuws-Vlaanderen werden uitgeroepen tot nieuwe *Festung* die zwaar bewaakt diende te worden.

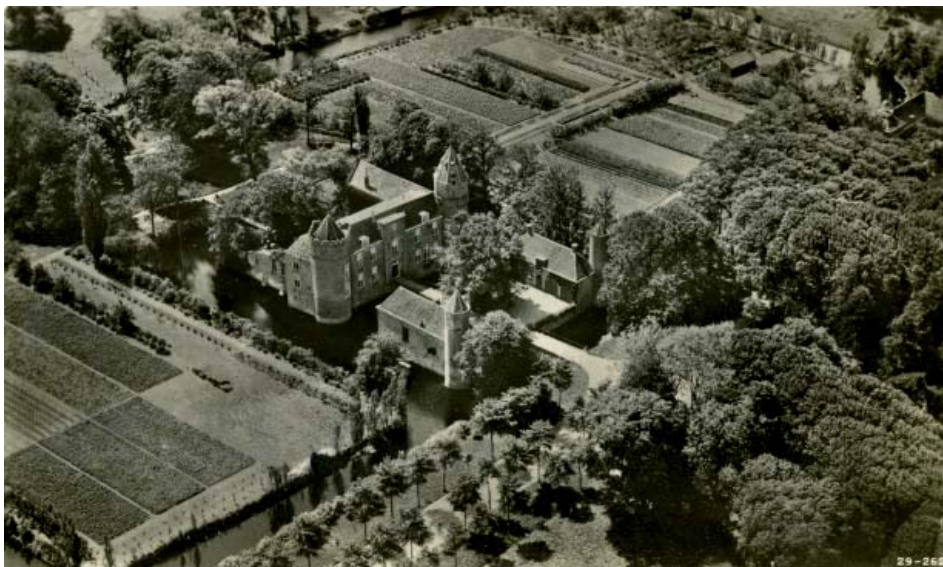
Toen de Slag om Arnhem door de Geallieerden werd verloren, besefte men aan geallieerde kant dat een bevoorrading vanuit Antwerpen prioriteit had. De Westerschelde moest veroverd worden. Aanvallen was geen optie en daarom werd besloten om Walcheren te inunderen. Hiermee zouden de Duitse troepen in het nauw gedreven worden. In oktober 1944 bestookten geallieerde vliegtuigen zo'n tweeënhalf uur de Westkapelse zeedijk. In de daaropvolgende week werden meerdere bombardementen uitgevoerd, waardoor er meerdere gaten in de dijken ontstonden.⁴⁰ Helaas werden niet alleen de dijken getroffen, maar gingen ook vele huizen waaronder kasteel Westhove te Domburg en de buitenplaats de Elderschans te Aardenburg ten onder.⁴¹

38 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7: 1-2 mei '43-juni '44*, Den Haag 1976, p. 1317.

39 G. van der Ham, 'Inundatie, evacuatie, isolement: Schouwen-Duiveland in de jaren 1944-1945', *Kroniek van het land van de zeemeermin* 19 (1994), pp. 83-98, aldaar pp. 85-86.

40 J. Kramer-Vreugdenhil, *Eilandbewoners: bezetting en inundatie in drie Walcherse dorpen*, Amsterdam 2001, p. 173 en p. 176.

41 J.P. van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen van Zeeland: bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden*, Delft 1978, p. 58.

Kasteel Westhove in Domburg in 1929.

Walcheren stroomde bijna geheel vol, wat resulteerde in ondergelopen buitenplaatsen zoals Toornvliet en Poppenroede te Middelburg, de buitenplaatsen in de Manteling op Schouwen-Duiveland, Overduin en 't Middenhof te Oostkapelle, alsmede het landgoed Duinvliet te Domburg. Ook hier waren het voornamelijk de tuinen die de grootste schade opliepen. Op 8 november gaven de laatste Duitsers op dit eiland zich uiteindelijk over en kon langzaam begonnen worden met het leegpompen van de ondergelopen gebieden.⁴²

⁴² Kramer-Vreugdenhil 2001, p.188.

De grote veldslagen

Voor de provincies Noord-Brabant, Gelderland en Limburg moesten het bij hun bevrijding ontgelden. Lange tijd bevond de frontlinie zich langs de Maas. Het belang van een vrije vaart over de Rijn als vitale levensader voor de Duitse oorlogseconomie was zo groot, dat de rivier ten koste van alles vrij gehouden diende te worden, zeker toen na een staking het treinverkeer stil kwam te liggen. De Geallieerden wilden Limburg snel bevrijden om vervolgens krachtig door te kunnen stoten in de richting van de Rijn en het Roergebied. Dit gebied werd dan ook door beide partijen gezien als een cruciale sector. Gedurende enkele maanden hielden de Duitse troepen stand in een sterk bruggenhoofd op de westelijke Maasoever, met buitengewoon zware verliezen aan beide zijden.⁴³ Dat had ook gevolgen voor menig kasteel en buitenplaats, waarin troepen gelegerd waren. In de strijd werden het buitenhuis Wernhoutsburg te Wernhout, kasteel Hemmen te Hemmen, huize Westerveld te Elden, kasteel Broekhuizen te Broekhuizen en huis Westering te Maasbree door de Geallieerden in puin geschoten. De hof te Dieren, Kasteel de Heest te Lochem, kasteel Nyenbeek te Voorsten en kasteel Well te Bergen hadden meer geluk. Deze huizen raakten bij het verjagen van de Duitsers licht tot zwaar beschadigd.

⁴³ Cammaert 1983, p. 5.

Andere kastelen en buitenplaatsen moesten geallieerde luchtbombardementen verduren of lagen midden in de vuurlinie. Zo werden door de Geallieerden Groot kasteel te Deurne, kasteel Enghuizen te Hummelo, kasteel Schuilenburg te Terborg, huis Den Eng te Lienden, de voorburch van kasteel Hedel te Hedel en kasteel Oud-Buggenum te Grammen in puin geschoten. Andere kastelen en buitenplaatsen in deze regio raakten door de geallieerde beschietingen en bombardementen zwaar beschadigd. Hieronder bevonden zich onder andere kasteel Boxmeer te Boxmeer, kasteel Dussen te Dussen, kasteel Wisch te Terborg, kasteel Ammersoyen te Ammerzoden, huis Landfort te Mechelen, slot Rossum te Rossum en kasteel Huis Bree te Maasbree.

Ook de terugtrekkende Duitsers hebben in de laatste fase van de oorlog de nodige schade aangericht. Sommige kastelen en buitenplaatsen werden bewust vernield zodat ze voor de geallieerde troepen onbruikbaar waren. De kastelen Asten te Heusden, Lathum te Lathum, Doornenburg te Doornenburg, de resten van Wadestein te Herwijnen, Blitterswijck te Blitterswijck, burcht Kessel te Kessel en de ruïne van het Gebroken Slot te Grubbenvorst werden door de Duitsers opgeblazen. Hoeve Boekenderhof te Baarlo en hof te Bingerden te Angerlo overleefden de Duitse aftocht ook niet. Zij werden bij vertrek in brand gestoken.

Al met al hebben de kastelen en buitenplaatsen in Nederland het nodige te verduren gehad tijdens de Tweede Wereldoorlog.

*Van de Hof te Dieren
restte na de oorlog
slechts een door
brand verwoeste huls.*

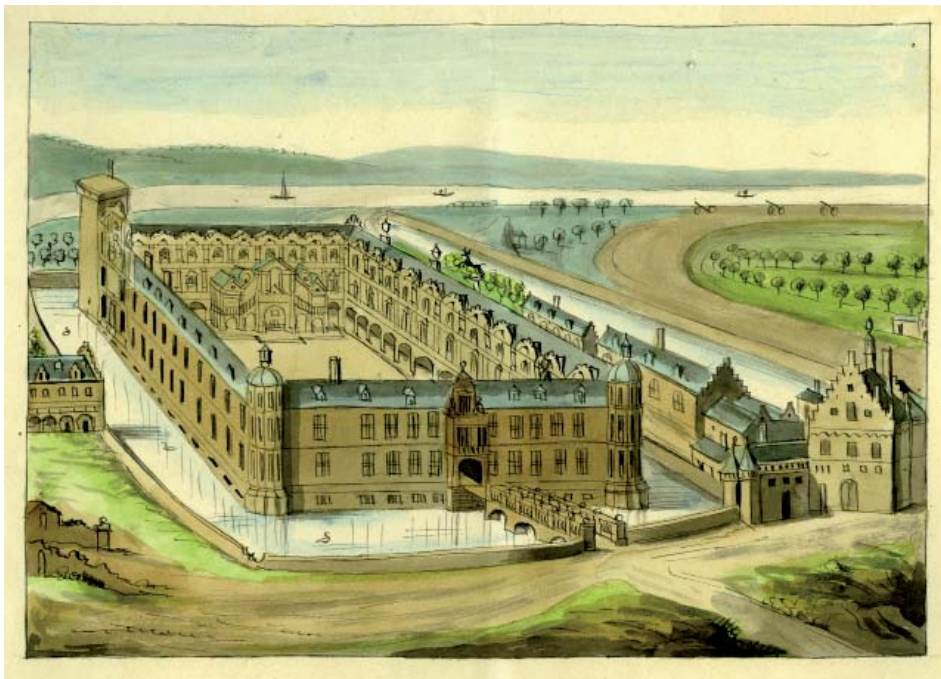
3 ■ Cultuurbescherming tijdens en na de oorlog

De resten van het Gebroken Slot te Grubbenvorst. Foto Doriann Kransberg, 1979.

Over cultuurbescherming in oorlogstijd wordt al langer gesproken. Zo werd er in 1907 een vredesconferentie gehouden in Den Haag, waar afspraken over de oorlog te land en ter zee werden vastgesteld. Hier werd onder andere bepaald dat bij beschietingen en bombardementen alle mogelijke maatregelen dienden te worden genomen om historische monumenten te ontzien, mits deze niet voor een militair doel benut zouden worden. Kunstwerken in beslag nemen of het opzettelijk verwoesten of beschadigen van deze werken werd eveneens verboden. Daarnaast werd er een embleem ingesteld om deze beschermde plekken te markeren. Deze emblemen moesten goed zichtbaar op de gebouwen geplaatst worden, die beschermd dienden te worden. Al tijdens de Eerste Wereldoorlog werd duidelijk dat deze vorm van cultuurbescherming niet optimaal werkte.⁴⁴ Wat gebeurde er vervolgens met de cultuurbescherming in de Tweede Wereldoorlog?

44 M. Otter, *Cultuurbescherming in oorlogstijd*, Amsterdam 2000, p. 38.

Het kasteel van Breda, hier afgebeeld zoals het er in de achttiende eeuw uitzag, lag in de eerste gevarenzone maar viel niet onder enige rijksbescherming.

3.1 De regering en monumentenzorg

In november 1873 schreef Victor de Stuers onder de titel 'Holland op z'n smalst' een opzienbarend artikel in het tijdschrift *De Gids*.⁴⁵ Dit was niet het eerste protest tegen verwaarlozing en sloop van Nederlands cultuurgoed, maar wel het meest effectieve. In welgekozen bewoordingen en met zijn karakteristieke bijtende spot hekelde De Stuers de onverschilligheid van het publiek evenzeer als de onachtzaamheid van de overheid, die zich enkel om een sluitende begroting leek te bekommeren.⁴⁶ Deze noodoproep had tot gevolg dat men in bredere kring oog kreeg voor wat er verloren ging en dat ook de overheid enige initiatieven ging ontplooien. Zo werd in 1874, bij het Departement van Binnenlandse Zaken, de afdeling Kunsten en Wetenschappen, onder leiding van De Stuers, opgericht.⁴⁷ Hieruit ontstond uiteindelijk in 1918 het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. Jan Kalf werd benoemd tot eerste directeur.⁴⁸ Dit bureau had als taak het beschrijven en het restaureren van de Nederlandse monumenten van Geschiedenis en Kunst.⁴⁹

In 1938 publiceerde directeur Jan Kalf zijn boek *Bescherming van kunstwerken tegen oorlogsgevaaren*. Hij behandelt in dit boek de bescherming bij verdragen, de ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog en de Spaanse Burgeroorlog en de mogelijkheden van in eigen

45 V. de Stuers, 'Holland op z'n smalst', *De Gids* (1873).

46 K. van der Ploeg, 'Het beeld van de stad en de monumentenzorg', *Holland* (1992) nr. 4/5, pp. 249-269, aldaar p. 257.

47 Van der Ploeg 1992, p. 258.

48 D. van Laanen, 'Van de ambtenaren van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg', *Jaarboek Monumentenzorg. In dienst van het erfgoed: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1947-1997* (1997), pp. 10-41 aldaar, p. 12.

49 M. Kuipers, 'Erkend als monument', *Jaarboek Monumentenzorg. In dienst van het erfgoed: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1947-1997* (1997), pp. 130-157, aldaar p. 131.

50 J. Kalf, *Bescherming van kunstwerken tegen oorlogsgevaaren*, Den Haag 1938.

51 G. Berends, 'De bescherming van monumenten tegen oorlogsgevaaren', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 49-65, aldaar p. 54.

52 Kalf 1938, p. 39.

Kastelen ontbraken op de lijst van Kalf. Dit zijn de resten van het Gebroken Slot te Grubbenvorst, vernield in de Tweede Wereldoorlog.

53 Kalf 1938, p. 36.

land te treffen maatregelen. Verder opperde Kalf dat er een ontwerplijst van speciaal te beschermen gebouwen opgesteld diende te worden.⁵⁰ In september 1936 werden bij Koninklijk Besluit de Nederlandse gemeenten ingedeeld in drie gevarenklassen. Onder de eerste klasse vielen de acht gemeenten, die tijdens een oorlog het meeste gevaar liepen gebombardeerd te worden. Onder de tweede klasse vielen drieëndertig gemeenten die gelegen waren in de omgeving van deze grotere gemeenten. Gevarenklasse drie bevatte alle overige gemeenten die, zo werd verwacht, veel minder gevaar liepen.⁵¹ Kalf stelde vervolgens een lijst samen van '108 te beschermen monumenten' die gelegen waren in de eerste twee categorieën gemeenten.⁵² Op de lijst (die in bijlage 2 is opgenomen) staan opvallend veel kerken en poorten. Dit is bewust gekozen omdat de torens en poorten op deze manier onttrokken werden aan militair gebruik en beter konden worden beschermd.

Opvallend genoeg ontbreken op de lijst de grotere musea zoals het Rijksmuseum en kastelen en buitenplaatsen. Op de koninklijke paleizen na, stonden er geen kastelen en

buitenplaatsen op de lijst. Dit terwijl het Muiderslot en het kasteel van Breda toch in de eerste gevarenklasse lagen. En juist Kalf zelf vermeldt in zijn *Bescherming van kunstwerken tegen oorlogsschade* dat het belangrijk is dat kastelen als Hoensbroek, Doornenburg, Loevestein, Middachten, Twickel en slot Assumburg gevrijwaard zouden moeten blijven van inkwartiering of bezetting.⁵³ Toch staan deze kastelen niet op de lijst. Dit zal waarschijnlijk als reden hebben dat de meeste kastelen particulier bezit waren en dat men verwachtte dat de bewoners zelf de nodige voorzorgsmaatregelen zouden treffen.

Het ontbreken van musea op de lijst heeft waarschijnlijk te maken met het gegeven dat de meeste Nederlandse kunstschaten uit openbare collecties ergens anders werden opgeslagen omdat ter plekke bewaren een te groot risico inhield. Vandaar dat al deze kunstwerken verspreid door Nederland werden ondergebracht. Vanaf 25 augustus 1939 werden de belangrijkste musea ontruimd of beveiligd. De inspectie hiervan was in handen van Jan Kalf zelf. In eerste instantie werden er tijdelijke bergplaatsen ingericht in bestaande gebouwen. Zo werd kasteel Radboud in Medemblik aangepast om kunstschaten te herbergen. Ook verrezen er bunkers bij het Mauritshuis te Den Haag en het Kröller-Müllermuseum te Otterlo. In 1940 werden er twee grote bergplaatsen gebouwd in de duinen bij Heemskerk en Castricum. Helaas moesten deze ontruimd worden toen de Duitsers de Atlantikwall langs de kust gingen aanleggen. Een nieuw onderkomen werd gevonden in de grotten van de Sint-Pietersberg in Maastricht, waar onder andere de Nachtwacht werd ondergebracht. Als laatste werd er een bovengrondse bunker gebouwd in het Overijsselse Paasloo.⁵⁴ Dit alles moest ervoor zorgen dat onze kunstschaten uit handen bleven van de Duitsers of nog erger dat ze door de oorlog vernietigd zouden worden.

Kalf beschrijft in zijn rapport de noodzakelijke technische voorzorgsmaatregelen voor de te beschermen monumenten. Zo heeft hij het over het verwijderen van eventueel aanwezige houten steigers, het ontruimen van de zolders, het plaatsen van ijzeren of betonnen bakken met zand (voor het doven van brandbommen) en handbrandblusmiddelen. Ook oppert hij het aanbrengen van brandvrije vloeren, het treffen van voorzie-

54 C. van der Peet, G. Steenmeijer en P. van der Jagt, 'Van dienst der rijksgebouwen naar rijksgebouwen-dienst 1924-1957: overzicht' in: C. van der Peet en G. Steenmeijer (ea.), *De Rijksbouwmeesters: twee eeuwen van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, pp. 449-280, aldaar p. 465.

Kasteel Radboud in Medemblik deed dienst als bergplaats voor kunstschaten. Foto Doriann Kransberg 1978.

ningen ter voorkoming van schade door bluswater, waterputten en pompinstallaties, die onafhankelijk zijn van de gemeentelijke watervoorziening en elektriciteitscentrales. Daarnaast pleitte Kalf ervoor dat deze voorzorgsmaatregelen tegen oorlogsbrandgevaar opgenomen dienen te worden in de voorwaarden voor rijkssubsidie voor monumenten.⁵⁵ Begin januari 1940 waren voor ongeveer de helft van de 108 monumenten opdrachten verstrekt voor beschermingsmaatregelen en waren daartoe kredieten verleend tot een bedrag van ruim f386.000.⁵⁶ Naast dit alles werden waardevolle monumenten opgemeten, om in geval van oorlogsschade over de nodige gegevens voor een restauratie te kunnen beschikken.⁵⁷ Helaas was hiervan pas een gedeelte afgerond toen de Duitsers binnenvielen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog gold er geen wetgeving voor het beschermen van monumenten. Voorgaande wetinitiatieven waren afgeketst op de weerstand tegen de beperking van het eigendomsrecht.⁵⁸ Toen de Duitsers ons land binnenvielen en de Koninklijke familie naar Engeland was gevlucht, werd generaal Winkelman aangesteld tot hoogste regeringsgezagvoerder in Nederland. In de daaropvolgende dagen vaardigde Winkelman enkele belangrijke besluiten uit, die tot de eerste wettelijke regelingen op het gebied van de monumentenbescherming hebben geleid.⁵⁹ Zo ontstond het Besluit Wederopbouw I voor een centraal geleid herstel. Hierin stond dat zonder de toestemming van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg er geen afbraak- of herstelwerkzaamheden mochten worden verricht aan monumenten.⁶⁰

De oorlogsperiode leidde in 1950 tot de Tijdelijke Wet Monumentenzorg met slechts drie artikelen over slopen en verbouwen, straf- en overgangsbepalingen.⁶¹ In 1954 werd

55 Kalf 1938, pp. 35-64.

56 Berends 1995, p. 57.

57 Berends 1995, p. 57.

58 M. Polano en M. Kuipers, 'Monumenten in nood: het ontstaan van de monumentenwetgeving in 1940-1950', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 66-78, aldaar p. 66.

59 Polano en Kuipers 1995, p. 67.

60 Van Laanen 1997, p. 13.

61 Polano en Kuipers 1995, p. 76.

Kasteel Hoensbroek diende gevrijwaard te worden van inkwartiering, zo werd voor de Tweede Wereldoorlog bepaald. Foto Jan Derwig, 2003.

er in Den Haag een cultuurgoederenverdrag opgesteld. Dit had als uitgangspunt dat schade, toegebracht aan culturele goederen, schade betekende aan het culturele erfdeel van de gehele mensheid.

Het Cultuurgoederenverdrag voorziet bescherming van roerende en onroerende goederen, accommodaties waar roerende culturele goederen worden bewaard en als laatste het transport van culturele goederen. Dit verdrag bood de mogelijkheid om aan bepaalde culturele goederen een bijzondere bescherming te geven, op voorwaarde dat deze niet voor militaire doeleinden zouden worden gebruikt.⁶² Ondanks dit verdrag duurde het in Nederland nog tot 1961 voordat er een definitieve Monumentenwet van kracht werd.⁶³

62 'Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict', <http://www.icomos.org/hague/hague.convention.html>, bekeken op 5 mei 2010.

63 Polano en Kuipers 1995, p. 76.

3.2 De Nederlandse Kastelenstichting

Kastelen werden nauwelijks opgenomen in de beschermingsplannen. In 1937 was het jhr. dr. E. Nispen tot Sevenaer, later directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, die voor het eerst een noodoproep deed in zijn artikel *De Nood onze Kastelen*.⁶⁴ De echte hulp voor onze kastelen en buitenplaatsen kwam pas na de Tweede Wereldoorlog.

De Nederlandse kastelen en buitenplaatsen hadden door tien jaar crisis en vijf jaar oorlog zware klappen te verduren gekregen. Mede hiervoor werd door de regering op 28 november 1945 de Nederlandse Kastelen Stichting (NKS) opgericht.⁶⁵ Dit is opvallend aangezien kastelen in tijden van wederopbouw geen prioriteit hadden. De Stichting had als doel het waken voor het in stand blijven van de in Nederland gelegen kastelen.⁶⁶ In de eerste plaats moest deze nieuwe Stichting de kastelen die als vijandelijk vermogen door de Nederlandse Staat geconfisqueerd waren, een passende nieuwe bestemming geven. Daarnaast kreeg de Stichting ook te maken met de vele oorlogsschade die kastelen en buitenplaatsen hadden opgelopen.⁶⁷

De Nederlandse regering kende het Besluit Vijandelijk Vermogen. Hierin stond vermeld dat al het vijandelijk vermogen in ons land na de oorlog automatisch over zou gaan op de Nederlandse staat als herstelbetaling voor de geleden schade.⁶⁸ Het Nederlandse Beheersinstituut werkte nauw samen met de NKS om voor de geconfisqueerde kastelen en buitenplaatsen een passende nieuwe bestemming te vinden. Voor onder andere de zestien in bijlage 4 opgenomen geconfisqueerde kastelen werd op deze manier een nieuwe bestemming gevonden. De desbetreffende kastelen waren vaak zo vervallen dat restauratiekosten hoog opliepen. Vandaar dat menig kasteel voor slechts één gulden werd overgedragen aan een gemeente of stichting.

Duitsers, die hun vermogen aan de Nederlandse Staat hadden moeten afstaan konden dit terugkrijgen, indien zij in aanmerking kwamen voor een zogeheten ontvrijdingsverklaring. Zij moesten dan een 'ontvrijdingsverzoek' indienen bij het Beheersinstituut. Het Beheersinstituut willigde dit echter pas in als de desbetreffende persoon met

64 E. van Nispen tot Sevenaer, 'De Nood onze Kastelen', *Bulletin KNOB* 6 (1937) nr. 2.

65 C. van Eysinga, 'De Nederlandse Kastelen Stichting: ontstaan en ontwikkeling', *Castellogica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting 1* (1983-1987), pp. 275-278, aldaar p. 276.

66 Jaarverslag Nederlandse Kastelen Stichting 1946.

67 Van Eysinga 1983, p. 275.

68 F. van der Ven, *Dichterbij Dever*, Lisse 2009, p. 36.

harde bewijzen kwam over diens positieve verzetsdaden ten gunste van de geallieerde oorlogsvoering.⁶⁹ Deze aanvragen werden dan ook vaak afgewezen en slepende rechtszaken, met vele afwijzingen, waren het gevolg. Toch gebeurde het een enkele keer dat een Duitser uiteindelijk 'ontvijand' verklaard werd. Zo was het ook met Dr. Von Pelser Behrensberg, oud eigenaar van kasteel Lemiers te Lemiers. In 1944 werd hij door een Duits Volksgerecht ter dood veroordeeld omdat hij aan het bevel om, evenals alle inwoners van Aken, te evacueren, geen gevolg had gegeven. Ze hebben hem echter nooit kunnen veroordelen, omdat hij ondergedoken zat. Direct na de oorlog werd al zijn bezit, waaronder Kasteel Lemiers, door de Nederlandse Staat ingenomen. Vele malen poogde hij een ontvijandingsverklaring te bemachtigen, dit zonder succes. In 1949 besloot een Maastrichtse advocaat hem te helpen. In 1951 werd het hernieuwde verzoek afgewezen omdat er geen sprake was van hulpverlening aan de Geallieerden. In 1952 diende de advocaat het verzoek in bij de Raad voor Rechtsherstel in Den Haag. Op 28 maart van dat jaar ontving Von Pelser Behrensberg eindelijk de voor hem gunstige uitspraak. Hij werd 'ontvijand' verklaard. Om zijn kasteel weer in eigen handen te krijgen volgde echter een langdurig proces van rechtszaken.⁷⁰

69 Van der Ven 2009, p. 37.

70 'Kasteel Lemiers komt terug aan oorspronkelijke Duitse eigenaar', *Gazet van Limburg*, 10 april 1952.

De eigenaar van kasteel Lemiers werd uiteindelijk 'ontvijand'. Foto Doriann Kransberg 1978.

In 1955 kwam de NKS met de publicatie *Kastelen in nood*.⁷¹ Hierin werd de zorgelijke staat geschetst, waarin kastelen en buitenplaatsen zich op dat moment in Nederland bevonden. Het was het streven van de NKS om met overheidssubsidies en particuliere giften de instandhouding van het kasteelbezit te bewerkstelligen.⁷² Herbestemming was hierbij het sleutelwoord, aangezien vele particulieren, vooral na de oorlog, niet meer over de nodige financiële middelen beschikten om hun kasteel te kunnen onderhouden. Zo adviseerde men herbestemming, waarbij zo min mogelijk aan het karakter veranderd dient te worden. Hierbij moet gedacht worden aan: musea, centra voor culturele bijeenkomsten, ontvangsten, vergaderingen en rusthuizen.⁷³

Nog steeds maakt de NKS zich hard voor het behoud van kastelen en het vinden van geschikte herbestemmingen. Daarnaast is zij zich steeds meer gaan ontwikkelen tot een instelling, die door voorlichting, studie, publicaties, educatief werk en publiciteit be-

71 A. Schellart, *Kastelen in nood: een schets van de situatie van de Nederlandse kastelen en historische landhuizen*, Amsterdam 1955.

72 Schellart 1955, p. 33.

73 Schellart 1955, p. 40.

kendheid geeft aan het Nederlandse kasteel. Zo wordt er een klimaat geschapen waarin mogelijkheden ontstaan, die het voortbestaan van deze categorie monumenten bevorderen.⁷⁴

74 Van Eysinga 1983, p. 277.

Ook steun vanuit Geldersche Kasteelen

Een tweede Stichting die vermelding verdient om haar steun aan kastelen tijdens en na de oorlog is de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen. Al voor de oorlog was er interesse in een stichting die zou kunnen bijdragen aan het behoud van kastelen in de Gelderse provincie. Kastelen als Hernen te Hernen wilden ondergebracht worden in een stichting om zodoende genoeg geld bij elkaar te krijgen om een restauratie te kunnen bekostigen. Uiteindelijk werd op 5 april 1940 de stichting opgericht met Schelto, baron van Heemstra, de Gelderse commissaris van de Koningin, als voorzitter. Tijdens de oorlog bekommerde de stichting zich om de restauratie van kasteel Hernen.⁷⁵

75 D. Buurman, *25 jaren Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen 1940-1965*, Arnhem 1965, pp. 14-15.

Kasteel Hernen, ondergebracht in de Stichting Geldersche Kasteelen.

Na de oorlog heeft de stichting zich hard gemaakt voor het herstel van de door de oorlog getroffen kastelen in Gelderland. Zo kreeg de stichting in de loop der jaren kastelen als Huis Aerdt te Herwen, Ammersoyen te Ammerzoden, Doorwerth, Wisch te Terborg, Nederhemert, Huis de Voorst te Eefde en Wyenburgh te Echteld onder zijn beheer. Nagenoeg alle kastelen van de stichting zijn in de loop der jaren gerestaureerd, als laatste kasteel Nederhemert in 2005. Daarnaast is de stichting eigenaar van de kasteelruïnes Batenburg te Batenburg en Brakel te Brakel, die door de stichting zijn geconsolideerd.

3.3 De bevolking en het beschermen van kastelen

Kastelen en buitenplaatsen stonden dan wel niet op Kalfs lijst van 108 te beschermen monumenten, toch hebben kastelen bescherming gekend. Het waren veelal de particuliere eigenaren en omwonenden die zich bekommerden om het behoud van dit cultureel erfgoed.

Ook Jan Kalf ging, naast zijn lijst, verder met de mogelijkheden tot bescherming van de overige monumenten. Hij ontwikkelde in oktober 1939 een plan om via een affiche belangstelling te wekken onder Nederlandse militairen voor ons cultureel erfgoed. Hij

Kasteelruïne
Batenburg, 2001.

poogde bij hen eerbied te kweken voor onze mooie oude gebouwen en andere kunstwerken, waarmee zij te maken zouden kunnen krijgen door legering of tewerkstelling.⁷⁶ Op het affiche luidde de tekst: 'Soldaten helpt! Behoed de kunst voor roof en brand: Het is de schat van 't land.' Kalf trachtte tevergeefs de militaire autoriteiten te benaderen en verzocht uiteindelijk op 7 mei 1940 generaal Winkelman schriftelijk dit affiche te mogen laten aanbrengen in kazernes en andere gebouwen waarin geregeld militairen verbleven. Na de Duitse inval had het drukken en verspreiden van de affiches echter geen zin meer.⁷⁷

76 Berends 1995, p. 57

Sommige bewoners van kastelen en buitenplaatsen hadden er veel voor over om hun geliefde kasteel ten tijde van de bezetting te beschermen tegen de nodige schade. In het laatste jaar van de oorlog verliet Seyss-Inquart zoals gezegd de buitenplaats Clingendael te Wassenaar, om zich te vestigen op buitenplaats Twickel te Delden. Het grootste deel van het kasteel werd in beslag genomen, maar de slotvrouwe verliet Twickel niet. Aan haar kordate houding is het te danken dat alles bleef zoals het was en dat er nagenoeg niets werd vernield of ontvreemd.⁷⁸

77 Berends 1995, p. 58.

Ook buitenplaats Blikkenburg te Zeist kreeg te maken met inkwartiering van 33 Duitse militairen. Door diens overredingskracht kreeg de eigenaar het voor elkaar om tijdens de inkwartiering enige bovenkamers te mogen blijven bewonen. Hierdoor konden grote vernielingen van de inboedel worden voorkomen.⁷⁹ Kasteel Ter Horst in het Gelderse Loenen werd net als buitenplaats Blikkenburg gevorderd door de Duitsers. Na lang aandringen mocht de familie Russelman uiteindelijk in het huis blijven wonen. Zij kregen de gewelkelders als woonruimte toegewezen. Op deze manier wist de eigenaar enig toezicht te houden op zijn eigendommen. Helaas liep, ondanks dit alles, het gehele landgoed toch veel schade op.⁸⁰

78 Krantenknipselarchief NKS Provincie Overijssel, 'Twickel'.

79 J.R. Clifford Kocq van Breugel, *Kastelenboek provincie Utrecht*, Utrecht 1948, p. 17.

Ook aan het einde van de oorlog werden omwonenden en militairen opgeroepen om te helpen bij het in standhouden van onze monumenten. Zo werd er op september 1944 op orde van de Chef van den Staf Militair Gezag een document verspreid waarin het volgende werd bekendgemaakt: 'Landgenoten. Dit is een gebouw van historische waarde voor de Nederlandse beschaving, waarvan het verlies onherstelbaar zou zijn. Het is daarom de plicht van iederen Nederlander om het in- en uitwendig ongeschonden te laten, voor zover het niet door den vijand beschadigd is. Daar onder de tegenwoordige

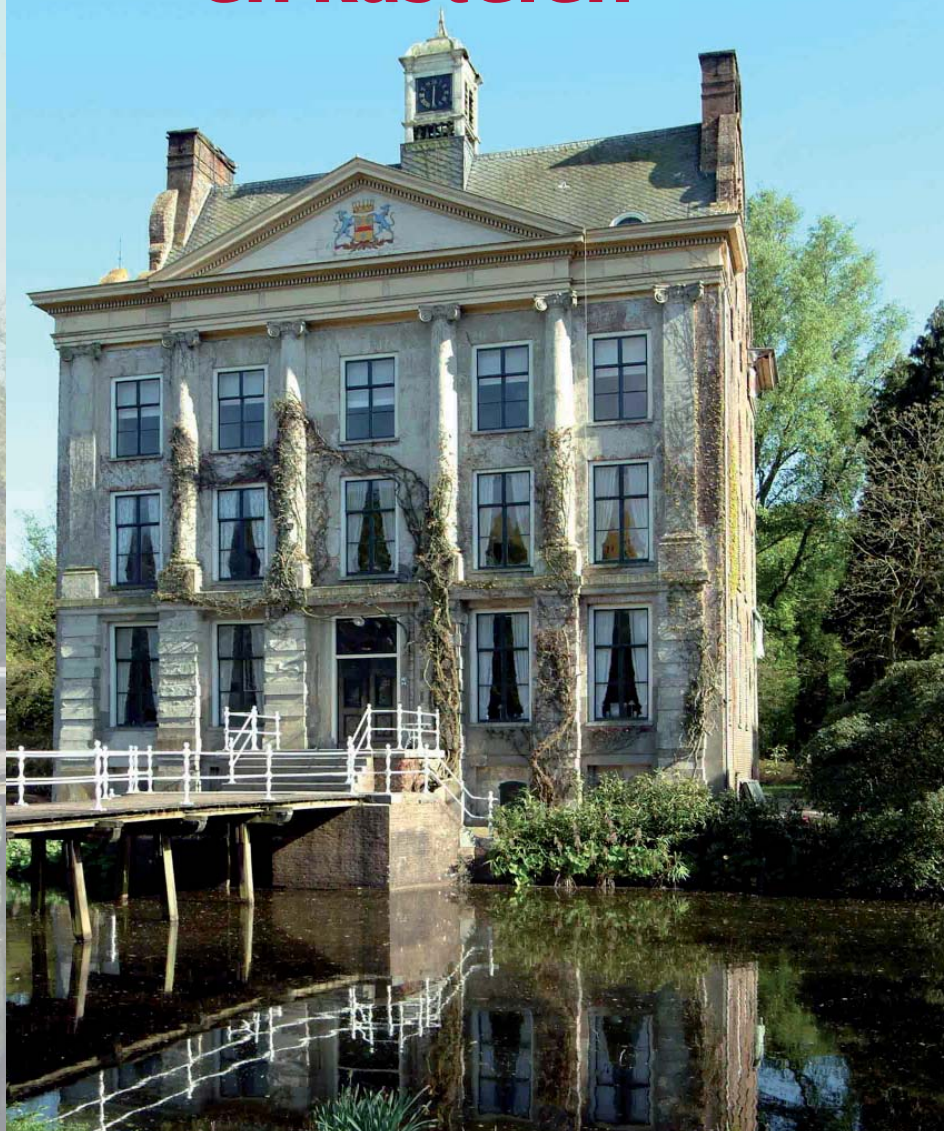
80 C.C. de Kool Verhoog, *Kasteel ter Horst: een lagchend landhuis in Loenen*, Loenen 2002, pp. 59-60.

81 Voor gehele document;
zie bijlage 3.

omstandigheden het onmogelijk is om het gebouw voldoende te bewaken, doe ik een dringend beroep op Uw medewerking, opdat het zooveel mogelijk in ongeschonden staat blijve'.⁸¹

Ook in de omgeving van kastelen en buitenplaatsen werd deze boodschap verspreid, aangezien dit document onder andere wordt aangetroffen in het archief van kasteel De Haar te Haarzuilens. De Nederlandse regering kon dan weinig betekenen voor de bescherming van onze monumenten en in het bijzonder kastelen en buitenplaatsen, toch is er gepoogd dit cultureel erfgoed te beschermen tegen het oorlogsgeweld.

4 ■ Herstel van beschadigde monumenten en kastelen

Het Huis Ter Horst in het Gelderse Loenen weer in volle glorie. Foto Jan Derwig, 2003

Toen Nederland in 1945 bevrijd werd, kon er een inventarisatie opgemaakt worden van de opgelopen schade. Meer dan dertig Nederlandse binnensteden of dorpskernen werden door de Tweede Wereldoorlog verwoest en meer dan 30.000 woningen waren met de grond gelijk gemaakt. Naast dit alles waren er ook vele monumenten die de nodige schade hadden opgelopen. Zo'n driehonderd grote monumentale gebouwen waren verwoest, tweehonderd monumenten waren zwaar beschadigd en er leden zo'n vijf- tot zevenhonderd monumenten lichte schade.⁸²

De grootste zorg na de oorlog was het oplossen van volksvijand nummer één; de woningnood. In de daaropvolgende decennia werden vele woonhuizen uit de grond gestampt. Massaproductie van zogeheten duplexwoningen bood een snelle oplossing.⁸³ Daarnaast stond de wederopbouw in het teken van de vernieuwing van handel, industrie en de infrastructuur. De monumentenzorg en het herstel van onze monumenten hadden geen prioriteit.⁸⁴ Bij de vele beschadigde monumenten was de eerste zorg om verder verval te voorkomen door het aanbrengen van noodvoorzieningen. Hiervoor werd een krediet van een half miljoen gulden verstrekt. Daarmee konden de voorlopige voorzieningen tot een bedrag van f10.000 per geval worden goedgekeurd.⁸⁵

82 D. van Laanen, 'Van de ambtenaren van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg', *Jaarboek Monumentenzorg. In dienst van het erfgoed: Rijksdienst voor de monumentenzorg 1947-1997* (1997), pp. 10-41, aldaar p. 13.

83 R. Crols en J. Eygenraam, *Het erfgoed van de wederopbouw*, Arnhem 2009, p. 2.

84 W. Denslagen, 'Overleefde schoonheid: vijftig jaren restaureren en verbouwen', *Jaarboek Monumentenzorg. In dienst van het erfgoed: Rijksdienst voor de monumentenzorg 1947-1997* (1997), pp. 194-215, aldaar p. 196.

85 Van Laanen 1997, p. 14.

Kasteel Hemmen te Hemmen werd tijdens de oorlog met de grond gelijk gemaakt.

4.1 De Monumentenzorg en het herstel van de beschadigde monumenten

Met de Tweede Wereldoorlog kwam de Nederlandse monumentenzorg abrupt tot stilstand na de bruisende restauratieperiode die in 1917 was ingezet. Vóór 1917 was de overheersende gedachte in de restauratiepraktijk dat het gebouw teruggebracht moest worden naar één bepaald moment in de tijd. De historische ontwikkeling werd daardoor onzichtbaar en de patina verdween. In het begin van de twintigste eeuw ontstond hier kritiek op. Nieuwe ideeën aangaande het restaureren van monumenten traden op de voorgrond en dat leidde tot het opstellen van richtlijnen. Uiteindelijk werden in 1917 de zogenaamde 'grondbeginselen' door de leden van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond aangenomen.⁸⁶ Grote verantwoordelijke voor de nieuwe richtlijnen was Jan Kalf. Zijn visie was 'Behouden gaat voor vernieuwen'. Veel nieuwe inzichten en moderne gedachten vormden de basis van deze richtlijnen. De grondbeginselen waren een stellingname voor het consolideren van de monumenten in de vorm waarin zij werden aangetroffen. Kalf zette zich af tegen het 'terugrestaureren'. Op deze manier bleef de historische groei van het monument zichtbaar. Voor de gedeelten van het monument die

86 R. Meischke, 'Het stille einde van een bruisende restauratieperiode', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 79-94, aldaar p. 79.

87 J. Tillema, *Schetsen uit de geschiedenis van de Monumentenzorg in Nederland*, Den Haag 1975, p. 146.

88 Tillema 1975, p. 148.

89 Tillema 1975, p. 155.

90 Tillema 1975, p. 179.

91 Meischke 1995, p. 81.

92 Van Laanen 1997, p. 18.

93 D. van Laanen, 'Aangehouden zorg: Rijksdienst voor de monumenten 1939-1947', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 8-31, aldaar p. 27.

94 Van Laanen 1997, p. 18.

verloren waren gegaan, werd de voorkeur gegeven aan moderne architectuur.⁸⁷ Een goed voorbeeld van deze grondbeginselen is de restauratie van de toren van de hervormde St. Nicolaaskerk te IJsselstein. Rond 1535 werd er een toren in renaissancestijl op de gotische kerk gebouwd. In 1911 raakte de kerk door een brand zwaar beschadigd. Vervolgens werd de toren van 1921 tot 1923 gerestaureerd, waarbij bewust werd gekozen voor een torenspits in Amsterdamse Schoolstijl. Zoals Kalf het omschreef: 'Hoe aardig is er in het ontwerp van de heer De Klerk verband gebracht tussen het bestaande en het nieuwe; naast grote vrijmoedigheid in de vorm bestaat er eenheid tussen de oude romp en de nieuwe top'.⁸⁸

Deze grondbeginselen werden echter niet altijd toegepast. In de loop der jaren begon zich een methodiek te ontwikkelen waarvan men zonder voorbehoud kan zeggen dat zij in steeds sterkere mate ging afwijken van de principiële uitgangspunten betreffende het restaureren in eigentijdse vormen. In veel gevallen bleek het verwerpen van de historiserende werkwijze onhoudbaar en konden correcties aan oude monumenten ter bereiking van een stijleenheid zonder gewetensbezwaar worden toegepast.⁸⁹ Het herstellen in oude luister begon een nieuwe klank te krijgen. Met de kennis van dat moment was het mogelijk te werken in de geest van lang vervlogen tijden. Daarnaast was het ook de hoofdzaak geworden dat de restaurateur de dienaar werd van het monument en dat deze zich dus geen eigengereide ingrepen mocht veroorloven. Een monument kon niet gebruikt worden om architecten zich uit te laten leven, het ging meer om een karakteroefening.⁹⁰

Het is opvallend dat juist onder het regime van Kalf restauraties plaatsvonden die niet bepaald samengingen met de geest van de grondbeginselen die Kalf in 1917 zelf had opgesteld. Dit heeft mogelijk te maken met het gegeven dat Kalf in de tijd dat hij de grondbeginselen opstelde een theoreticus was en weinig tot geen praktijkervaring had. Tijdens zijn leiderschap van het Rijksbureau kwam hij in het werkveld terecht en heeft hij waarschijnlijk officieus afstand genomen van een al te dogmatische opstelling.⁹¹ Al voor de oorlog werd de theorie van Kalf dus van zijn scherpe kanten ontdaan.

Direct na de Tweede Wereldoorlog werd in overleg tussen vertegenwoordigers van diverse departementen besloten dat er een afzonderlijk orgaan ingesteld zou moeten worden voor het herstel van door de oorlog getroffen monumenten. Zo ontstond in augustus 1946 het College van Advies inzake door Oorlogsgeweld Beschadigde Monumenten, met als eerste voorzitter en secretaris J. van der Haagen en W. Visser.⁹² Dit College moest beoordelen welke gebouwen in aanmerking kwamen voor herstel en welke volgorde daarbij gehanteerd moest worden. Daarbij werd uitgegaan van de bestemming van een gebouw, zodat het herstel van kerkgebouwen, woonhuizen, raadhuisen en molens voorrang kreeg op torens, kastelen en vestingwerken. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg becijferde voor het College een totale oorlogsschade van 200 miljoen gulden, waarvan een gedeelte ter waarde van 87 miljoen als niet-herstelbaar werd beschouwd.⁹³

Helaas waren de financiële middelen lange tijd beperkt. Hierdoor werden er in de daaropvolgende jaren meerdere sloopvergunningen verleend voor gebouwen die langzaam maar in onherstelbare toestand vervielen. In deze periode remde, vanwege beperkte financiële middelen, het College, de ontwikkelingen af. Aanvankelijk werden ad hoc voorlopige kredieten voor verder noodherstel uitgekeerd, zonder dat de eigenaren een garantie op continuïteit geboden kon worden.⁹⁴ Deze onzekerheid leidde er dan ook toe dat vele eigenaren het restaureren van hun monumentale pand niet zagen zitten. Ze konden niet anders, aangezien de meesten door de oorlog alles kwijt waren geraakt en dus ook geen eigen financiële middelen bezaten om een restauratie te kunnen be-

kostigen. Uiteindelijk werd er in deze jaren wel een *28-jarenplan* opgesteld. Volgens dit plan moest het herstel van oorlogsschade aan monumenten in 1974 zijn beslag hebben gekregen. In de eerste jaren van dit plan zag het er naar uit dat deze doelstelling niet te realiseren was. Gelukkig kwam daar met de economische voorspoed van begin jaren vijftig verandering in.⁹⁵

95 Van Laanen 1997, p. 20.

De kasteelruïne van Asten. Foto Doriann Kransberg 1979.

Zoals eerder vermeld veranderde de restauratiepraktijk na de Tweede Wereldoorlog. Juist in een periode, die de perfecte gelegenheid vormde om een moderne vormgeving bij oude gebouwen toe te passen, werd deze theorie niet toegepast. Het waren niet de 'grondbeginselen' die aangehouden werden in deze periode van wederopbouw. De nieuwe richtlijnen vloeiden voort uit de eerder opgekomen kritiek en een publicatie van het Rijksbureau zelf. Bij het vijfentwintigjarige jubileum van de Rijkscommissie in 1943 schreef prof. dr. W. Martin een gedenkboekje met de titel *Herleefde schoonheid*.⁹⁶ Met dit boekje wilde het Rijksbureau haar doelstellingen verdedigen. Ironisch is, dat de vele restauraties die in dit werk getoond werden pure reconstructies waren, waarbij alle moderne toevoegingen teniet werden gedaan. Ook hier werd een afwijkende vorm van de grondbeginselen weergegeven.⁹⁷ Pas na de bevrijding werd het boekje op de markt gebracht en dat heeft ertoe geleid dat dit werk door de nieuwkomers werd gebruikt als handwijzer voor de 'Rijksrestauratiestijl'.⁹⁸

Na de oorlog werd er door het Rijksbureau van de Monumentenzorg een viertal rayon-architecten aangesteld, die elk in een bepaalde regio van Nederland het gezag hadden over het herstel van oorlogsschade aan monumenten. Deze architecten waren: E.A. Canneman, D.J. van Iperen, C.J.M. van der Veken en D. Verheus. In naam waren zij meestal

96 W. Martin, *Herleefde schoonheid: 25 jaar Monumentenzorg in Nederland 1918 – 10 mei – 1943*, Amsterdam 1945.

97 Martin 1945, pp. 22-23.

98 Meischke 1995, p. 91

99 Van Laanen 1997, p. 16.

100 Denslagen 1997, p. 202.

101 Denslagen 1997, p. 199.

toezichthoudend architect. Dat bood de gelegenheid tot een grote mate van overleg over de plannen met de particuliere architect die (vaak door het rayonhoofd zelf) voor een restauratie was aangetrokken.⁹⁹ In de praktijk bepaalden deze rayon-architecten dan ook geheel de plannen van de aangetrokken architect en drukten zij zo hun stempel op de restauraties van de aan hen toegewezen monumenten.¹⁰⁰ Zo is in vele restauraties een duidelijke ‘onstuitbare lust tot reconstructie’ zichtbaar die door onder andere de rayon-architecten Canneman en Verheus werd aangehangen.¹⁰¹

4.2 Kastelen en het herstel van de oorlogsschade

In vroegere eeuwen was het bezitten van een landgoed gewaarborgd als er evenwicht bestond tussen de kosten en de baten. Opbrengsten van de pacht, overige landbouw en het kappen van bomen leverden meer dan genoeg op om het onderhoud van het landgoed te kunnen bekostigen. Vanaf de negentiende eeuw ontstond er echter een kentering. De inkomsten van het grondbezit en de privileges waren voor een belangrijk gedeelte weggevallen. Daarnaast nam de belastingdruk toe.¹⁰² Al voor de Tweede Wereldoorlog hadden vele eigenaren moeite hun landgoed in stand te houden. De oorlogsschade was voor velen dan ook de genadeklap. Vooral in de eerste jaren na de oorlog was de hulp voor kasteel-eigenaren gering. Zoals eerder vermeld kon men wel rekenen op de uitkering van de voorlopige voorziening van 10.000 gulden voor noodherstelwerk, maar was het daarna wachten op verdere hulp. Aangezien het herstel van kastelen geen urgentie verkreeg, werd er de eerste jaren verder weinig gedaan aan het vervolg van dit herstel. Waarschijnlijk heeft dat alles ervoor gezorgd dat menig kasteel en buitenplaatseigenaar na de oorlog een sloopvergunning aanvraagde en het kasteel werd afgebroken.

102 A. Schellart, *Kastelen in nood: een schets van de situatie van de Nederlandse kastelen en historische landhuizen*, Amsterdam 1955, p. 23.

Ruïnes

Een andere optie was het consolideren van de ruïne. Van alle ruïnes die Nederland telt, zijn de meeste historische ruïnes een overblijfsel van een vroeger kasteel of buitenhuis. ‘Ruïnes hebben als markeringspunt van een vervallen verleden een brugfunctie. Het zijn rest-monumenten die door ons wettelijk beschermd worden. Ze hebben een betrekkelijke weerloosheid en een onverbidde overgave aan tijd en natuur. De ruïne heeft

Kasteelruïne Kessel, geconsolideerd in 1958.

als “historisch gedenkstuk” veel van haar waarde en zeggingskracht te danken aan het feit dat zij tastbaar op het breukvlak staat van het verleden en de toekomst. Deze positie geeft haar een sterke symboolwaarde’.¹⁰³

Voor na de Tweede Wereldoorlog laaide de discussie over ruïnes weer op. In het zwaar verwoeste oosten en zuiden van Nederland gingen stemmen op om sommige kasteel- en buitenplaatsruïnes te behouden als symbool van het lijden van de burgerbevolking.¹⁰⁴ Daarnaast was restauratie in sommige gevallen een hachelijke onderneming omdat er te weinig van het desbetreffende gebouw was over gebleven. Bij de plaatselijke bevolking was echter geen behoefte aan het behouden van ruïnes. Zij gaven de voorkeur aan het helen van de wonden boven herinnering aan dood en verderf. We zien dan ook dat ruïnes na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk gezien worden als architectonisch gedevalueerde bouwwerken die gerepareerd dienen te worden. Toch werden er ook ruïnes geconsolideerd. Hierbij ging het in eerste instantie om het stoppen van het verdere verval. Daarbij dienden zo min mogelijk ingrijpende restauratiewerkzaamheden te worden uitgevoerd. Het gaat vaak om het stutten van een enkele muur, waardoor deze overeind blijft staan en we een beeld kunnen blijven houden van hoe het kasteel ooit moet zijn geweest.

Reconstrueren

Als we de literatuur moeten geloven, stonden vooral kasteelrestauraties in het teken van de zogenaamde ‘reconstructiedrift’. Negentiende-eeuwse verbouwingen werden gezien als ‘verminking’ en ‘aantasting’ en dienden te verdwijnen en plaats te maken voor een middeleeuwse verschijning, waarbij in materiaalgebruik wel op het patina en het karakter van het bestaande werk werd aangesloten.¹⁰⁵ Hierbij werd er teruggegaan naar een authentieke stijleenheid en moesten moderne veranderingen teniet worden gedaan. Vooral de persoon Hendrik van Heeswijk speelt een centrale rol bij deze keuze tot reconstructie. Van Heeswijk was architect bij het Rijksbureau van de Monumentenzorg en daarnaast één van de vertrouwelingen van Jan Kalf. Van Heeswijk blonk uit in een zorgvuldige materiaalbehandeling. Hij bracht eerst alle bouwsporen in kaart, waarop hij vervolgens de restauratie baseerde. Al tijdens de oorlog reconstrueerde Van Heeswijk de kastelen Doornenburg te Doornenburg (1937-1942) en ’s-Heerenberg te ’s-Heerenberg

103 M. Kuipers-Verbuijs, *Ruïnes in Nederland*, Zwolle 1997, p. 12.

104 Kuipers-Verbuijs 1997, p. 20.

105 C. van Emstede, ‘Kasteelruïnes en reconstructies: een analyse van de herbouw van Nederhemert’, *Bulletin KNOB* 109 (2010) nr. 2/3, pp. 86-106, aldaar p. 98.

(1939-1942). Ook stelde hij in 1942 plannen op om van Kasteel Hernen te Hernen de in de achttiende eeuw gesloopte donjon te herbouwen. Van Heeswijks restauratierichting vond binnen de Rijkscommissie grote waardering en binnen het Rijksbureau navolging. R. Meischke oppert zelfs dat: ‘de reconstruerende kasteelrestauraties van Van Heeswijk, naast het boekje “Herleefde schoonheid”, de toon gaven aan de naoorlogse monumentenzorg’.¹⁰⁶ Ook de latere directeur van het Rijksbureau E. van Nispen tot Sevenaer week af van de grondbeginselen. Van Nispen tot Sevenaer had een voorliefde voor kastelen en liet vooral veel archeologisch onderzoek doen naar de middeleeuwen. Dit alles hield de trend tot reconstructie naar het middeleeuwse uiterlijk ook na de oorlog in stand. Pas vanaf 1980 ontstond er een genuanceerder beeld ten aanzien van kasteelrestauraties. Bouwhistorie was een opkomende discipline en de nieuwe trend werd dan ook dat de verschillende bouwfases en bouwsporen van het kasteel bij de restauratie zichtbaar moesten blijven.¹⁰⁷

106 Meischke 1995, p. 91.

107 Van Emstede 2010, p. 98.

Vernieuwing

Een andere tendens was het vervangen van het oude kasteel of buitenhuis door een huis met een totaal nieuw uiterlijk. Al in het tweede jaar na de oorlog moest de Nederlandse Kastelenstichting erkennen dat het onmogelijk was om alle verwoeste en zwaar beschadigde kastelen te restaureren. Schaarste aan beschikbare middelen en materialen en het gegeven dat noch de overheid, noch particuliere eigenaren beschikten over de fondsen voor de restauratiekosten, dwongen tot een scherpe keuze. Het belangrijkste streven werd het behoud van het nog bestaande. Daarnaast moest men zich bij het herstellen beperken tot volhardende pogingen tot behoud van uitsluitend die kastelen ‘welker verlies een zeer grote leemte zou achterlaten’.¹⁰⁸ Hierbij moeten we denken aan kastelen die van grote historische waarde zijn, kastelen die een publieke functie vervullen of die eigendom waren van het Rijk. Vooral particuliere eigenaren kregen in deze eerste naoorlogse jaren weinig steun.

108 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1947, p. 2.

Bingerden, kort na de verwoesting in april 1945.

Uit het NKS-Jaarverslag van 1947 valt dan ook op te maken dat op herbouw in de oude vorm van geheel verwoeste kastelen als Windesheim te Windesheim, Bingerden te Angerlo, Schuilenburg te Terborg, Hemmen te Hemmen, Doornenburg te Doornenburg, Geysteren te Geijsteren en Bleyenbeek te Afferden toen al niet meer werd gerekend. Ook het herstel van kastelen als Doorwerth te Doorwerth, Blitterswijk te Blitterswijk,

Nederhemert te Nederhemert, Zuylestein te Leersum en Deurne te Deurne zag men somber in. Wel had men toen al het voornemen om op de plaats van bepaalde verwoeste of zwaar beschadigde kastelen een ander gebouw te plaatsen. Zo had men het plan om op Windesheim, Geysteren en Bingerden te zijner tijd een kleinere woning op de plaats van het verwoeste kasteel te laten bouwen. Dit huis kon dan de historische plaats van het oude kasteel markeren en vormde daarnaast het nieuwe middelpunt van het landgoed. Op deze manier was het mogelijk, met veel minder kosten dan bij reconstructie, een landgoed enigszins herkenbaar te houden.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1947, p. 3.

5 ■ Inventarisatie oorlogsschade

*Doornenburg, enkele jaren voor de oorlog na veel inspanning gerestaureerd, werd in de Tweede Wereldoorlog nogmaals grotendeels verwoest, en is ten tweede male als een feniks herrezen.
Foto Doriann Kransberg, 1979.*

Aan de hand van een inventarisatie van de oorlogsschade aan kastelen en buitenplaatsen en een inventarisatie van de zwaar beschadigde en verwoeste kastelen, zijn de volgende conclusies over de lotgevallen van kastelen en buitenplaatsen in Nederland te trekken.

5.1 Inventarisatie oorlogsschade Nederlandse kastelen en buitenplaatsen

Om een beeld te krijgen van de omvang van de schade aan kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog in Nederland is, zoals eerder vermeld, een inventarisatie gemaakt. Het is, gezien het relatief korte tijdsbestek, echter waarschijnlijk dat deze inventarisatie nog niet geheel compleet is, ook al door tegenstrijdigheden in de beschikbare bronnen. De conclusies zijn dan ook niet in harde cijfers vast te leggen. Toch is de inventarisatie van zo'n aard, dat we ervan uit mogen gaan dat de bevindingen van nut zijn. De inventarisatie is in bijlage 1 opgenomen.

De meest interessante vragen die gesteld kunnen worden aangaande de oorlogsschade aan kastelen en buitenplaatsen gaan over de oorzaak van deze schade. Wie heeft deze schade aangericht, de Duitsers of de Geallieerden? Daarnaast is het interessant om te weten of deze schade is ontstaan door vuurgevechten en bombardementen of dat het desbetreffende huis door gebruik is beschadigd. Uit de inventarisatie valt op te maken dat de minste schadegevallen veroorzaakt zijn door de Geallieerden die het huis hebben bewoond, dit is bij slechts 7% het geval. De Duitsers hebben met hun vuurgevechten en bombardementen zo'n 15% van de oorlogsschade aangericht. 38% van de schadegevallen werd veroorzaakt door bombardementen en beschietingen van de Geallieerden. Het zijn uiteindelijk de Duitsers die de meeste schadegevallen hebben aangericht door het gebruik van de kastelen en buitenplaatsen. Dit bedraagt zo'n 40%. Dat komt omdat de Duitsers in onze kastelen en buitenplaatsen een ideale locatie zagen voor onder andere het onderbrengen van hun militairen, goederen, kantoren, of voor het vervullen van andere oorlogssgerelateerde functies. Er is dan ook vaak sprake van interne schade, uiteenlopend van lichte tot zeer zwaar.

Deze uitslag is opvallend, omdat verwacht werd dat de meeste schadegevallen in het laatste jaar van de oorlog zouden zijn gevallen, door de vele bombardementen en veldslagen. Dat doet de vraag rijzen of er werkelijk zoveel schade door de Duitse gebruiker is aangericht, of dat de eigenaar na de oorlog de kans schoon zag, de schade wat aan te dikken of reeds bestaande vernielingen op het konto van de bezetter te schrijven. Een plafond dat al vóór de inkwartiering aangetast was, kon makkelijk meegenomen worden in de schadepost. We moeten dan ook voorzichtig zijn met conclusies.

De schade verschilt ook van karakter. Bijna 44% van de totale schade werd opgelopen in het laatste jaar van de oorlog. Menig kasteel werd in deze periode tot puin gebombardeerd. Als we bekijken wie hier de meeste schade heeft aangericht, dan moeten we tot de conclusie komen dat in 68% van deze gevallen de Geallieerden het leed hebben veroorzaakt. We kunnen dus wel zeggen dat de Duitsers de meeste schadegevallen hebben aangericht, maar dat de ingrijpendste vernielingen toch door de Geallieerden zijn aangericht. Dat is logisch, gezien de oorlogssituatie.

Aan de hand van een dergelijke inventarisatie zijn in de toekomst nog vele interessante aspecten van de oorlogsschade aan kastelen en buitenplaatsen te onderzoeken. Ik richt mij echter in het vervolg van dit onderzoek op de zwaar beschadigde en verwoeste kastelen.

5.2 Inventarisatie zwaar beschadigde en verwoeste kastelen

Aan de hand van een inventarisatie van een zestigtal verwoeste en zwaar beschadigde kastelen (zie bijlage 5) kan er geconcludeerd worden, dat ondanks dat de bevolking liever tot restauratie had besloten, de meeste kastelen en buitenplaatsen met zware schade toch tot ruïne vervielen. Opvallend hierbij is dat deze keuze vaak al binnen vijf jaar werd gemaakt. Dit bewijst eens te meer dat kastelen en buitenplaatsen na de oorlog niet hoog op de urgentielijst stonden en dat de financiële middelen van de eigenaren te gering waren om in deze jaren het noodzakelijke te kunnen restaureren.

Voor de andere helft van de zwaar beschadigde en verwoeste kastelen en buitenplaatsen waren wel de benodigde financiële middelen om tot restauratie over te gaan. Opvallend hierbij is dat de keuze tot reconstructie of het plaatsen van een totaal nieuw huis even vaak voorkwam. Het is bij de zwaarst getroffen categorie kastelen en buitenplaatsen dus niet zo dat er automatisch over gegaan werd tot reconstructie naar het middeleeuwse uiterlijk. Ook hier ligt de oorzaak, mijns inziens, bij de financiële beperkingen. Het is goedkoper en sneller om op het bestaande fundament een kleiner huis te bouwen. Het kost geen bouwhistorisch onderzoek en het is niet nodig om op zoek te gaan naar geschikte materialen om het huis in oude glorie te kunnen herstellen.

Bij de kastelen en buitenplaatsen die wel gereconstrueerd werden, valt op dat de rayon-architecten Verheus en Canneman hierbij een grote rol hebben gespeeld. Zo wordt Verheus onder andere vermeld als rayonarchitect bij de reconstructie van de kastelen Ammersoyen en Doorwerth. Canneman vervulde deze functie bij de reconstructie van de kastelen Hof te Bingerden, Duivenvoorde, Lunenburg en Wisch. De invloed van de Rijksdienst van de Monumentenzorg is dan ook een opvallende factor bij deze categorie van restauratie.

Hierna wordt dieper ingegaan in een vijftal casussen, waarin bestudeerd is welke keuzes men na de Tweede Wereldoorlog maakte aangaande de opgelopen oorlogsschade. Deze casussen zijn bewust gekozen om de verscheidene opties en ontwikkelingen van de wederopbouw te belichten.

6 ■ Casusstudies

Huis Bergh in 's Heerenberg. Foto Hans Hageman, 1992.

6.1 Kasteel Doornenburg te Doornenburg

In de uiterste oosthoek van de Betuwe, aan de rand van Doornenburg nabij de monding van de rivier de Linge, staat Kasteel Doornenburg.

Geschiedenis

De oorsprong van de Doornenburg is in duisternis gehuld. Bekend is dat er al in de negende eeuw sprake was van een villa Doronburc. Uit het tweede deel van de naam '-burc' blijkt dat er toen al een versterking moet zijn geweest. De eerste heer van Doornenburg wordt in 1295 genoemd onder de titel: Dominus wilhelmus miles de darenborgh (Heer Willem, ridder van Doornenburg).¹¹⁰ In 1385 vererfde het huis op een zoon van een niet met name bekende zuster van Willem, ridder Johan van Bylandt, die getrouwd was met ene Geertruid van Doornick. Zo kwam de Doornenburg in handen van de familie Van Bylandt. Het huis bleef tot 1449 in handen van deze familie, tot ene Sophia trouwde met Reinalt van Homoet, heer van Doorwerth. Hun dochter Margaretha van Homoet, vrouwe van Doorwerth, huwde vervolgens met Johan van Rechteren genaamd Van Voorst. Hierdoor kwam de Doornenburg in bezit van de familie Van Voorst.

In 1621 was het vervolgens de familie Van Amstel van Mijnden die het landgoed voor een eeuw in bezit kreeg. In 1727, na de dood van Jacob van Amstel van Mijnden, liet diens weduwe de Doornenburg na aan haar hoogbejaarde broer Johan Jacob van Heemskerck van Bekesteyn, die ook heer van Incourt, Longueville, Persijn en Rijsenburg was. De familie hield het kasteel slechts veertig jaar in bezit, waarna het als gemeenschappelijk eigendom overging op vier neven en nichten van Johan Boudewijn van Bemmelen. De laatste bewoonster was Maria Clara von Delwich, weduwe van de laatste baron van Bemmelen. Daarna is het kasteel nog lange tijd in eigendom geweest van de familie Van der Heyden. Deze familie heeft het kasteel echter nooit bewoond en dat leidde tot verval van het huis.¹¹¹ In 1936 richtte textielbaron J. van Heek uit Enschede de Stichting tot Behoud van den Doornenburg op. Deze stichting kocht het kasteel over van de familie Van der Heyden.

¹¹⁰ W. Pantus, *De Doornenburg*, Nijmegen 1997, p. 6.

¹¹¹ Pantus 1997, pp. 14-15.

Doornenburg in het midden van de achttiende eeuw, door Jan de Beyer.

Bouwgeschiedenis

112 Pantus 1997, p. 6.

113 J. van Heek, *De Doornenburg, 's-Heerenberg* 1965, pp. 9-10.

Hoe het allereerste huis eruit gezien moet hebben, is niet meer te achterhalen. De oudste delen van het huidige kasteel, aangetroffen in de hoofdburcht, dateren uit de veertiende eeuw.¹¹² Wat we wel kunnen zeggen, is dat de Doornenburg in haar vroegste staat niet uit de twee delen bestond waaruit het vandaag de dag bestaat: een ommuurde, door grachten omringde voorburcht en een door een brug daarmee verbonden hoofdburcht, eveneens door een brede gracht omringd en beveiligd.

Waarschijnlijk bestond het huis enkel uit de omringde voorburcht die aan de Linge gelegen was. Later werd er achter de voorburcht een nieuwe burcht opgetrokken.¹¹³

In de veertiende eeuw kende de Doornenburg een bijna vierkant grondplan. Het huis bestond slechts uit een onderkelderd zaalgebouw zonder een verdieping. Het gebouw had een zadeldak en was verder afgewerkt met een dunne rode pleisterlaag. De noordhelft van het terrein bleef open en was ommuurd door een hoge weergang. Het huis was massief en sober gebouwd. Met het oog op de verdediging werden de ramen klein gehouden. Op de begane grond kenden de muren een dikte van ongeveer twee meter.

In de loop van de vijftiende eeuw werd het kasteel uitgebreid. Eerst werd het noordoostelijke gedeelte van het plein opgetrokken en later werd éénzelfde bebouwing toegepast op het noordwestelijke gedeelte van het voorplein. Daarnaast zijn de verschillende gedeeltes steeds verder verhoogd, tot in de zestiende eeuw de bovenste verdieping van het noordwestelijke bouwlid ontstond. Het geheel werd afgewerkt met drie steil oprijzende zadeldaken. De noordoostelijke, noordwestelijke en zuidwestelijke hoeken kregen een hangtoren. In de zuidoostelijke hoek werd een hoge uitstekende uitkijktoren geplaatst met daarnaast een trapgevel. Daarmee verkreeg het kasteel zijn huidige blokvormige aanzien.

Rond 1660 werden vervolgens de vensters en de ingang vergroot. Dit leverde uiteindelijk, zeker na de vernieuwing van sommige vensters in de achttiende eeuw, een tamelijk chaotisch beeld op. Het aanbrengen van een vereenvoudigd schilddak met pannen en de afbraak van de torenspitsen in de eerste helft van de negentiende eeuw hebben ertoe geleid dat de Doornenburg aan het einde van die eeuw een romantische, maar rommelige aanblik bood. In de loop der jaren raakte het kasteel vervolgens steeds meer in verval.

In 1903 werd een eerste serieuze poging tot herstel in oude luister ondernomen. Daar-

Kasteel Doornenburg in 1898. Foto G.L. Hasseleij Kirchner.

toe maakte architect W.C.L.A. Scheepens onder andere uitvoerige opmetingsschetsen. Deze tekeningen hebben met de bijbehorende foto's de basis gevormd voor de latere restauratie en reconstructie. In 1936 werd het kasteel ondergebracht in de Stichting tot Behoud van den Doornenburg. De geschatte kosten voor een restauratie bedroegen zo'n f40.000.¹¹⁴ Met medewerking van het toenmalige Rijksbureau voor de Monumentenzorg en met financiële steun van het Rijk en de Provincie kon er met het herstel gestart worden. Textielbaron Jan van Heek had de leiding en voor het bouwkundig toezicht werd M.J.J. van Beveren aangesteld. Het plan was om het kasteel terug te brengen in zijn laatste laatmiddeleeuwse verschijningsvorm (dus die van voor 1660), waarbij het kasteel ontdaan werd van zijn moderne toevoegingen.

114 RCE, Dossier Kasteel Doornenburg.

In april 1937 werd er begonnen met het restaureren van de zuidgevel. Hierbij probeerde men de in goede staat verkerende onderdelen te behouden. Daarnaast werd er een nieuwe bekapping met leidendak aangebracht. In 1938 volgde vervolgens de oost- en in 1939 de noordvleugel. In 1940 werd de westgevel onder handen genomen, net als verscheidene delen van de voorburcht. Langzamerhand veranderde het geheel van gedaante en kwam de ommuurde waterburcht weer in beeld. Helaas was dit voor korte duur.

De Tweede Wereldoorlog

Tijdens de mislukte Slag om Arnhem, in september 1944, werd de Betuwe frontlinie, en dat bleef zo tot de bevrijding van het noorden in het voorjaar van 1945. Als gevolg daarvan werd de Betuwe geëvacueerd. Ondanks dat het kasteel in de frontlinie lag en doorlopend werd bezet door Duitse militairen, bleven de zware dikke muren bestand tegen het granaatvuur.

Ruïne van kasteel Doornenburg, 1955.

Begin 1945 hadden de Duitsers een hoofdkwartier ingericht met een permanente observatiepost bij de Overbetuwse frontlijn en op de Nijmeegse Waalbrug. Hierdoor voerde Britse vliegtuigen luchtaanvallen uit op de Doornenburg. In januari 1945 kreeg de voorburcht enige treffers te verduren. In maart volgde de genadeklap. Twee Britse vliegtuigbommen maakten een einde aan de Doornenburg. De Duitse bezetting had zich al voortijdig uit de voeten gemaakt. De Duitsers keerden echter na het bombardement terug naar het kasteel om eigenhandig het poortgebouw op te blazen, opdat het de aanrukkende Geallieerden niet als observatiepost zou kunnen dienen.

Situatie na de oorlog

De bombardementen hadden hun werk gedaan, van het kasteel was nagenoeg niets meer over dan een grote hoop puin. Toch vond men al in januari 1946 dat dit niet het einde van het kasteel diende te zijn. 'We moeten, getrouw aan de naam der Stichting tot Behoud van den Doornenburg, trachten te behouden en te consolideren wat nog behoudbaar is. Nauwkeurige waarneming heeft ons tot de overtuiging gebracht, dat er van de Doornenburg nog voldoende over is om ons met kracht te wijden aan diens herstel'.¹¹⁵ In 1946 werd dan ook al een verzoek ingediend tot herbouw van de woning bij het College van Algemene Commissarissen van den Wederopbouw.¹¹⁶

In de eerste jaren na de oorlog werd er met man en macht gewerkt om het puin te ruimen en zoveel mogelijk stenen te herwinnen voor een eventuele herbouw. Vanaf 1951 werden het optrekken van de achtergevel en het herstel van de restanten van de westgevel ten uitvoer gebracht, om zo de ruïne te kunnen consolideren. In 1953 schreef Van Heek een noodoproep aan het College van Advies inzake door Oorlogsgeweld getroffen Monumenten. Hierin schreef hij dat 'het kasteel steeds verder aan het vervallen was en onderstreepte hij dat er maatregelen genomen moesten gaan worden'.¹¹⁷ Eind 1955 kwam het verlossende bericht dat de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zijn goedkeuring verleende aan het plan, de hoofdburcht met daarin de ridderzaal herstellen naar de vijftiende-eeuwse situatie. Daarbij werd onbeslist gelaten wat er met het voorhof moest gaan gebeuren.

In de zomer van 1956 werd begonnen met de reconstructie van het oudste gedeelte van het kasteel. Als rayonarchitect van het Rijksbureau werd Verheus aangesteld. In oktober van datzelfde jaar kwam het bericht dat de gehele herbouw zou vallen onder de wet tot 'financiering wederopbouw publiekrechtelijke lichamen'. Dankzij deze steun waren er geen geldzorgen meer en kon er begonnen worden met de totale restauratie van het kasteel. In de zomer van 1958 kwam het exterieur van de zuidelijke helft van het kasteel gereed. Over het voorplein ontstond discussie. Uiteindelijk besloot de Rijkscommissie dat er tot volledig herstel van de nog ontbrekende veertiende- en vijftiende-eeuwse delen van de hoofdburcht overgegaan moest worden.

Begin 1961 werd begonnen met deze

reconstructie en vanaf 1965 stond het kasteel weer in volle glorie.

De eerste subsidies voor het herstel van kasteel Doornenburg werden dus al in 1956, iets meer dan tien jaar na de oorlog, toegezegd. Dat is in vergelijking met vele andere beschadigde monumenten vrij snel, zeker gezien het feit dat kastelen geen urgentie hadden bij herstel. Kasteel Doornenburg was er niet slechter aan toe dan menig ander verwoest kasteel en had het geen groter esthetisch of historisch belang. Toch kreeg juist dit kasteel vrij snel de benodigde subsidies rond. Waarschijnlijk heeft de restauratie van de Doornenburg voorrang gekregen omdat er zeer invloedrijke personen in de Stichting tot Behoud van de Doornenburg zaten, onder hen de directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, Van Nispen tot Sevenaer. Daarnaast hadden zij al een restauratieplan van voor de oorlog klaarliggen. Waarschijnlijk hebben deze twee gegevens ervoor gezorgd dat de Doornenburg vele malen eerder de benodigde subsidies verschaft kreeg, dan menig ander in nood verkerend kasteel.

115 Van Heek 1965, p. 32.

116 RCE Dossier Doornenburg, 20 maart 1946.

117 RCE Dossier Doornenburg, 30 september 1953.

Kasteel Doornenburg in 1978. Foto Doriann Kransberg.

Kasteel Doornenburg
in 2004. Foto Han-
neke Ronnes.

Bij de restauratie van kasteel Doornenburg van 1956 tot 1964 werden de plannen van de restauratie van 1937-1941 uitgevoerd. Het kasteel kreeg dus zijn uiterlijk terug van eind zestiende eeuw, zonder de moderne toevoegingen. Slechts op een enkel punt wijkt deze wederopbouw af van de vorige restauratie. Er werd besloten dat het interieur een strakker uiterlijk moest krijgen door toepassing van geschuurde witte wanden. Dit had als reden dat het kasteel naast openstelling voor het publiek ook zou kunnen gaan functioneren voor het houden van conferenties en besloten feestelijkheden.

6.2 Kasteel Nederhemert te Nederhemert

Vanaf de dijk langs de Bergse Maas, vlakbij het stadje Heusden, tussen de Oude en de Bergse Maas in de Zuidwesthoek van de Bommelerwaard, staat kasteel Nederhemert.

Geschiedenis

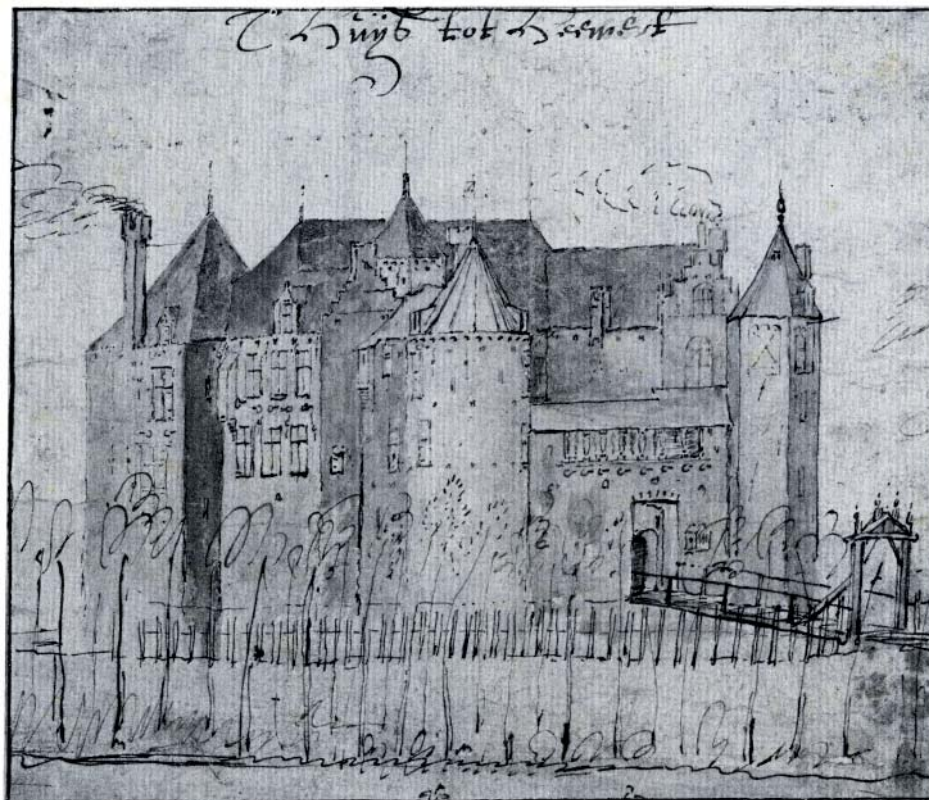
Al vanouds is er een geslacht Hemert geweest, want reeds in 1188 komt een zekere 'Snelart de Hemerten' voor als getuige van een opdracht, die gravin Adelheid van Orten aan de kerk van Utrecht deed.¹¹⁸ In 1310 wordt het kasteel voor het eerst vermeld, wanneer Jan van Hemert zijn burcht en voorburcht met verdere toebehoren overdroeg aan graaf Reinald II van Gelre.¹¹⁹ In 1379 is het Johan van Hemert die beleend werd met het kasteel. Als de laatste Van Hemert in 1497 sterft, krijgt diens echtgenote Anna van Flodorp de voogdij over hun dochter Heilwich. Dochter Heilwich huwt met Lubbert Torck van Sinderen, die het kasteel in 1516 in leen kreeg. De nakomelingen van Heilwich erfden het kasteel, tot in 1655 een dochter Maria trouwde met Willem Thomas van Quadt. In 1697 beleenden de Staten van Holland en West-Friesland Otto Frederik van Vittinghof met de heerlijkheid Nederhemert. In 1715 trouwde diens dochter Stephania met Adriaan, baron van Lynden. Adriaan werd in 1726 met het kasteel beleend. Otto Frederik adopteerde Otteline van Reede als dochter en erfgename, waardoor na haar huwen met Willem, graaf van Bentinck, heer van Rhoon de heerlijkheid overging op deze familie. Kleindochter Otteline liet bij haar overlijden in 1868 de heerlijkheid na aan haar zoon Anne Jan, baron van Nagell. Deze stierf in 1880 en liet de heerlijkheid na aan zijn echtgenote Elisabeth van Kretschmar. Als laatste kwam het kasteel in handen van E.W. baron van Wassenaar.¹²⁰

118 N. Bullinga, 'Kasteel Nederhemert', *Castellologica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 3 (1995), pp. 148-152 aldaar p. 149.

119 A. Schulte, *Ruïnes in Nederland*, Zwolle 1997, p. 149.

120 Bullinga 1995, p. 151.

Nederhemert in de
zeventiende eeuw.

Bouwgeschiedenis

Kasteel Nederhemert heeft vanaf de bouw van de woontoren, omstreeks 1300, tot aan de Tweede Wereldoorlog zo'n veertien bouwfasen gekend. Omstreeks 1300 werd er een rechthoekige woontoren gebouwd. Deze toren werd opgetrokken in Vlaams verband en telde drie verdiepingen die via drie muurtrappen met elkaar verbonden waren. Het dak was afgewerkt met een zadeldak. De onderste verdieping werd als kelderruimte gebruikt en bestond uit een Boheemse gewelfvorm. Aan de noordoost- en aan de zuidwestzijde van de woontoren werd een staande tand gemetseld die overging in een vallende tand, hiermee werd alvast een begin gemaakt voor een mogelijke uitbreiding.¹²¹

121 J. Kamphuis, *Kasteel Nederhemert: een oriëntatie op de bouwgeschiedenis*, Delft 1985, p. 292.

In de tweede kwart van de veertiende eeuw werd het kasteleiland van een ommuring voorzien. Deze ommuring had een weergang die geplaatst was op spaarbogen. Een rechthoekige toren werd overhoeks op de noordoosthoek van het plein geplaatst. Op de noordwesthoek van het plein werd een ronde toren opgetrokken met een diameter van zo'n 4,70 meter. Een trap bevond zich vermoedelijk naast deze toren tegen de westmuur. De derde bouwfase vond plaats omstreeks het midden van de veertiende eeuw. Ten koste van het plein werd een 11,5x7,5 m grote zaalbouw tussen de woontoren en de overhoekse toren opgetrokken. Deze zaalbouw bestond uit één woonlaag boven de kelder.

In het laatste kwart van de veertiende eeuw zakte de overhoeks geplaatste toren weg in de gracht. Hier werd vervolgens de huidige noordoosthoek van de zaalbouw gebouwd. De toegang van het kasteel werd overgebracht van de woontoren naar een verbreding in de nieuw opgebouwde oostmuur. Om verder wegzakken te voorkomen, werd de noordelijke weermuur voorzien van een aantal steunberen. In de eeuw daaropvolgend werd de toegang tot het kasteel verplaatst naar de westzijde. Tegen de noordmuur werd een toren in de gracht uitgebouwd. Tegen de zuidelijke weermuur ontstond, boven de kelder, een hoog gebouw met zadeldak, bestaande uit twee verdiepingen. Op de zuidwesthoek van het plein verrees als laatste een zeshoekige toren met tentdak.

De zesde bouwphase vond plaats in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Hierbij werd er op de noordoosthoek van de zaalbouw een zogenoemde 'keukentoren' gebouwd. De toren sloot aan op de voormalige poortuitbouw. De schietgaten van deze toren waren geschikt voor het gebruik van kanonnen. Vervolgens werd rond 1500 de open ruimte ten westen van de keukentoren bij het kasteel getrokken. Ook het poortgebouw werd in deze fase vergroot. Waarschijnlijk werd tijdens de belegering door Den Bosch in 1508 het boven de kelder staand muurwerk van de eetzaal geheel in puin geschoten. Begin zestiende eeuw werden de eetzaal en de keukentoren dan ook verbouwd. Niet lang daarna werd in de hoek, die gevormd werd door de zaal en de nieuwe eetzaal, een trap-toren opgetrokken met tentdak.

De tiende bouwphase werd gemarkeerd door de kleine noordvleugel die verrees tussen de traptoren en de ronde toren. De ronde toren werd vervolgens voorzien van een extra verdieping en een kap. Als laatste werden in deze fase de zaalbouw en de woontoren onder één doorlopende kap verenigd. In de tweede helft van de achttiende eeuw werden het poortgebouw en de westelijke weermuur grotendeel gesloopt. Daarnaast werd de binnengracht gedempt. Naast dit alles werd het tentdak van de keukentoren gereduceerd tot vier schilden met een plat dak.

Begin negentiende eeuw werden het restant van de westelijke weermuur en de trapgevel van de zuidvleugel afgebroken. Op de fundamenteën van de afgebroken muurpijlers van de voormalige weergang werden grondbogen geslagen, hierop verrees een nieuwe voor-gevel met zes vensterassen. Ook werd het voormalige binnenplein opgenomen in de huidige woonvolume. Deze drie naast elkaar liggende ontstane ruimten werden overdekt door een zadeldak. In de tweede helft van de negentiende eeuw verrees aan de zuidzijde van de woontoren een aanbouw met daarin een privaatkoker. Daarnaast werden de zes vensterassen gereduceerd tot vier. De hoofdingang kreeg een zwaarder accent door het aanbrengen van portaalbogen, een balkon en een fronton met een uurwerk. Voor de gevel werd uiteindelijk ook een bordes aangelegd.

Omstreeks 1900 verrees er tegen de westgevel van de eetzaalvleugel een toiletuitbouw. In 1916 was het de keukentoren die de laatste verbouwing onderging. De toren werd van een tweede verdieping voorzien en het kreeg daarnaast zijn oude schilddak terug. Dit was ook gelijk de fase waarin het kasteel zijn grootste omvang genoot.

*Kasteel Nederhemert
aan de vooravond van
de Tweede Wereld-
oorlog.*

122 J. Kamphuis, 'Kasteel Nederhemert', *Castologica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 2 (1983-1987), pp. 135-152, aldaar p. 135.

123 RCE, Dossier kasteel Nederhemert, brief van Rijksbureau, juli 1946.

Het verwoeste Nederhemert in 1961. Foto Stichting Vrienden van de Geldersche Kastelen.

De Tweede Wereldoorlog

Ruim 1200 meter ten zuiden van het kasteel Nederhemert stroomt de Bergse Maas. Achter deze rivier had het Duitse leger zich in oktober 1944 verschanst. Tijdens de beschieting van Heusden hebben de bewoners van Nederhemert-Zuid en Bern een veilige schuilplaats kunnen vinden in de kelders van het kasteel. Gedurende enkele dagen hebben deze mensen tussen de appeloogst van het landgoed geleefd. Het kasteel was in november 1944 één van de weinige onbeschadigde gebouwen in Nederhemert-Zuid. Daarom werd vanuit de kelders van het kasteel de defensie van 't Eiland geleid. Om bij de verdediging niet gehinderd te worden door burgers, werd het grootste gedeelte van de bevolking van de Bommelerwaard geëvacueerd. De inwoners van Nederhemert-Zuid moesten op 11 november 1944 vertrokken zijn.¹²² In januari van het daaropvolgende jaar werd het kasteel door moedwilligheid der Duitsers verbrand.¹²³

De huidige situatie

Wat er overbleef van het kasteel was een treurige hoop stenen met daartussen de overgebleven muurresten van een rechthoekige donjon, de rechthoekige woonvleugel met vierkante en ronde hoektoren en de zeshoekige toren met zuidvleugel. Al in 1946 werd er een kostenraming gemaakt voor het herstel van het kasteel. Erg makkelijk verliep dit proces niet, aangezien baron Van Wassenaer continue andere ideeën had over de toekomst van zijn kasteel. Waarschijnlijk hebben de financiën hierbij een belangrijke rol gespeeld.¹²⁴ De baron kon ook niet rekenen op het Rijksbureau voor de Monumentenzorg. In een brief uit 1946 schrijft de directeur van het Rijksbureau dat hij: 'eerst langs dient te komen alvorens de mogelijkheden tot wederopbouw besproken kunnen worden. Hij excuseert zich dat dit lang op zich laat wachten omdat urgentere gevallen voorgegaan'.¹²⁵

In 1948 werd er op kosten van de baron begonnen met puinruimen. Daarnaast liet hij betonplaten aanbrengen op vloerniveau in de woontoren, de zaal, de keukentoren en de eetkamer in de noordvleugel om verdere inwatering van en daarmee vorstschade aan de keldergewelven te voorkomen.¹²⁶ De baron was daarnaast bereid om in de toekomst tot

124 RCE Dossier kasteel Nederhemert, verslag over bezoek aan Nederhemert, 1945.

125 RCE Dossier kasteel Nederhemert, brief over subsidie en herbouw, februari 1946.

126 J. Bierens de Haan en W. Kramer, *Kasteel Nederhemert: een eeuwenlang bestaan*, Zwolle 2005, p. 32.

herstel van het kasteel over te gaan, mits het hem door een rijksbijdrage mogelijk werd gemaakt. Dit plan kon nog zeker een aantal jaren op zich laten wachten en daarom was het consolideren van de overige resten de allereerste zorg. In 1949 gaf Van Wassenaar dan ook opdracht aan architect H. Mens uit Vught om een consolidatieplan op te stellen, dat doorging op de reeds uitgevoerde maatregelen van 1948. De maatregelen zouden bestaan uit het dichtmetselen van de raamopeningen, het opmetselen van torens en buitenmuren, het dichtvoegen van scheuren in de gevels en uit het aanbrengen van een betonplaat, ter hoogte van de vroegere zolderbalklaag, om zo de ruïne te beschermen tegen verder verweer. Verder zouden volgens dit plan de westelijke voorbouw worden gesloopt en de slechte lagen van de gevels worden afgenomen. De kosten van deze werkzaamheden werden geschat op zo'n f 40.000.¹²⁷

Van Wassenaar kon echter nog altijd niet op de benodigde Rijkssubsidie rekenen, reden waarom de noodzakelijke consolidaties niet doorgingen. In 1954 besloot de baron af te zien van een toekomstige restauratie en de zaak te slopen, op de kelders na.¹²⁸ De Rijkscommissie kwam tot het oordeel dat tegen de sloop van een gedeelte van de ruïne geen bezwaar bestond, mits dit zich beperkte tot het nieuwe gedeelte (alles na de tweede helft van de achttiende eeuw) en de delen die gevaar opleverden.¹²⁹ De rayonarchitect Verheus verzette zich tegen een deel van deze plannen. Tegen sloop van het moderne gedeelte had hij geen bezwaar en hij gaf toe, dat verschillende oude gedeelten in zo'n slechte staat verkeerden, dat gedeeltelijke sloop noodzakelijk was. Verheus vond echter dat er eerst nog enkele andere aannemers gevraagd dienden te worden, voordat er overgegaan zou worden tot definitieve sloop.¹³⁰ Verheus deed nadat zijn verzoek niet werd overgenomen, nog een poging met een consolidatieverzoek, maar daar had de eigenaar geen zin meer in.¹³¹ De restanten van de negentiende-eeuwse voorgevel, de vijftiende-eeuwse zeshoekige toren, de zuidgevel van de westvleugel en de dunne binnenmuren van de vertrekken van deze vleugel werden vanwege hun slechte conditie en het dreigende instortingsgevaar gesloopt. Het middeleeuwse kasteel, met een L-vormige plattegrond, bleef behouden.¹³²

127 RCE Dossier kasteel Nederhemert, brief van College van Advies, 17 december 1949.

128 Bierens de Haan 2005, p. 33.

129 RCE Dossier kasteel Nederhemert, besluit Rijkscommissie, 8 november 1954.

130 RCE Dossier kasteel Nederhemert, brief van Verheus aan Rijksbureau, 1954.

131 RCE Dossier kasteel Nederhemert, 1954.

132 Bierens de Haan 2005, p. 38.

Nederhemert aan het einde van de jaren 1970. Foto Doriann Kransberg.

133 C. van Emstede, 'Kasteelruïnes en reconstructies: een analyse van de herbouw van Nederhemert', *Bulletin KNOB* 109 (2010) nr. 2/3, pp. 86-106, aldaar p. 88.

Kasteel Nederhemert in 2005. Foto Stichting Vrienden Geldersche Kasteelen.

In diezelfde periode kreeg Staatsbosbeheer belangstelling voor het landgoed met de ruïne. In 1958 kwam Staatsbosbeheer daadwerkelijk in bezit van de ruïne. Twee jaar later kon er begonnen worden met de consolidatiewerkzaamheden van de zaalvleugel en de trapgevel. Dat het kasteel nu in Rijkseigendom was, vormde echter geen garantie dat er geld vrij kon komen voor herstel.¹³³ De Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, die begin jaren zestig het kasteel in erfpacht kreeg, had het voornemen om het kasteel terug te brengen in diens laatmiddeleeuwse of zestiende-eeuwse staat. De Rijksdienst stemde in en een subsidie werd in het vooruitzicht gesteld. Toch bleef restauratie uit. De Stichting had namelijk meer door oorlogsschade getroffen kastelen in haar bezit en zag zich genoodzaakt om aan de restauraties daarvan voorrang te geven. Vanaf de jaren negentig kwam de vraag wat te doen met de ruïne van Nederhemert dan ook pas weer op.

In 1991 organiseerden het Geldersch Landschap en de Geldersche Kasteelen een deskundigenberaad over de vraag of kasteel Nederhemert een ruïne moest blijven, of dat restauratie haalbaar zou zijn. Regen, vorst, een lekkend nooddak en vooral diefstal, vandalisme en brandstichting vormden een steeds grotere bedreiging voor het voortbestaan van het monument. Toch bleek de ruïne nog zoveel waardevolle elementen te bevatten dat besloten werd het kasteel te reconstrueren. In een volgende gespreksronde werden vier mogelijkheden van reconstructie besproken. Zo kon men terug naar de zestiende-eeuwse situatie, of naar de toestand van circa 1781, 1814 of 1868 waarbij ook de modernisering van de voorgevel zou worden teruggebracht. Besloten werd dat herstel naar de toestand van rond 1781 de beste optie was omdat hierbij de authentieke gegevens maximaal bespaard bleven en er bij het herstel van de ruïne niet veel behoefte te worden verzonnen. Samengevat luiden de uitgangspunten in 1991 voor de restauratie als volgt: geen volledig herstel van de toestand voor de brand van 1944-1945; wel streven naar optimaal behoud en herstel van de bouwmassa van voor 1814; authentieke gegevens en materialen maximaal sparen; plannen gericht op herstel van het casco en op een zo breed mogelijk gebruik van het gebouw tot zekerstelling van de toekomstige instandhouding.

Op grond van deze afwegingen werd restauratiearchitect Walter Kramer gevraagd om een schetsplan te maken.¹³⁴ Hij besloot dat naast het chronologische ijkpunt van 1781

134 Van Emstede 2010, p. 90.

ook de aanwezige oorspronkelijke bouwkundige waarden moesten worden gerespecteerd en dat wat bouwkundig gezien aanvaardbaar was, ongestoord moest blijven. Voor het aanvullen van verdwenen bouwmaterialen koos de architect voor het exterieur voor reconstructie naar historisch voorbeeld van de zeshoekige toren, de ontbrekende geveldelen, ramen en daken. Ook vond Kramer sporen van latere gevelopeningen, daarom besloot hij deze aanwezige oorspronkelijke bouwkundige waarden te respecteren en de gevel te voorzien van al deze verschillende raamtypen. De afgebroken vijftiende-eeuwse zeshoekige toren en de aanliggende vleugel werden bewust weggelaten.¹³⁵

135 Van Emstede 2010, p. 91.

Met dank aan het nalatenschap van het echtpaar Helbers-Molt in 1992, de kanjer-subsidie in 2001 en tal van onmisbare bijdragen zoals die van het VSB-fonds, het Prins Bernhard Cultuur Fonds, het TBI-Fonds, de Van Riemsdijk Stichting, de Provincie Gelderland en vele donateurs werd het uiteindelijk in 2001 mogelijk om de bouwsom van circa zes miljoen euro bijeen te brengen. De reconstructie van het kasteel vond plaats van 2001 tot 2005.¹³⁶

136 'Kasteel Nederhemert', <http://www.kasteel-nederhemert.nl/text.asp?id=34&sid=379>, bekeken op 20 juni 2010.

6.3 Kasteel Zuylestein te Leersum

Ten zuidwesten van de weg Leersum-Amerongen staat in de gemeente Leersum op de grens met Amerongen het kasteel Zuylestein.

Geschiedenis

De eerste vermelding van Zuylestein is afkomstig uit het bisschoppelijk leenregister uit 1381-1383. Hierin staat vermeldt: "t Huys mit sijnre hofstede, dat gheheten is Sulensteyne, dat ghelegghen is in den kerspel van Ameronghen ten Nedenencge". Dit versterkte huis stond op naam van Jan van Zuylen van Natewisch, die ook de kastelen Natewisch en Heulestein bezat. Deze familie had het kasteel tot 1502 in eigen bezit.¹³⁷ Vanaf 1516 was het een leen van de keukenmeesters van het Heilige Roomse Rijk, van Frederik en vervolgens van Jacob van Seldenneck. In 1536 werd het huis als ridder-

137 R. Bosch van Drakestein, 'Zuilenstein' in: B. Olde Meierink (ea.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, pp. 522-526, aldaar p. 522.

Zuylestein. Tekening van Jan de Beijer, 1750.

138 E. Moes en K. Sluyterman, *Nederlandse kastelen en hun geschiedenis*, Amsterdam 1915, p. 82.

139 J. Clifford Kocq van Breugel, *Kastelen boek provincie Utrecht*, Utrecht 1966, p. 357.

140 H. Läger en M. Prins-Schimmel, *Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht: Leersum. Geschiedenis en architectuur*, Zeist 2000, p. 155.

141 H. van der Wyck en J. Enklaar-Lagendijk, *Zuylesteyn*, Alphen aan den Rijn 1982, p. 9.

hofstad erkend. In 1549 werd Ernst van Nijenrode eigenaar van het kasteel, waarna in 1558 zijn dochter Geertruid van Nijenrode, gehuwd met Goert van Reede van Saesveld, het kasteel erfde. Deze kocht in 1557 kasteel Amerongen en werd in 1558 beleend met Zuylestein. Hierdoor kwamen Amerongen en Zuylestein voor het eerst in één hand. Na de verkoop van Zuylestein door zijn dochter en het daarop volgende erfrechtelijke geschil tussen haar neef, Godard van Reede van Amerongen, en de nieuwe eigenaar, Johan van Renesse van der Aa, werd Zuylestein in 1630 verkocht aan de stadhouder Prins Frederik Hendrik van Oranje Nassau. Zijn bastaardzoon Frederik kreeg het kasteel in 1640 en noemde zich vanaf dat moment Van Nassau Zuylestein. In 1830 stierf de familie van Nassau Zuylestein uit en vererfde het landgoed op George Henry van Reede, 8ste graaf van Athlone.¹³⁸ In de jaren daarna wisselde het huis regelmatig van eigenaar. Het kasteel werd verhuurd en kwam zelfs een tijd leeg te staan. De laatste vooroorlogse eigenaar van het kasteel was de heer Philip van Alfen, kunstverzamelaar en directeur van een reclamebureau uit Amsterdam.¹³⁹

Bouwgeschiedenis

Vermoedelijk bestond het allereerste huis Zuylestein uit een rechthoekige zaalgebouw, pas in de zestiende eeuw werd het huis verbouwd tot jachtslot. Hierbij werden een ingangstoren en een renaissanceportaal op de oostzijde van het gebouw aangebracht. Tegen de achterzijde, de noordkant van het veertiende-eeuwse zaalgebouw, werd een aanbouw opgetrokken bestaande uit één vertrek. Aan elk der zijkanten (de oost- en westzijden), kwam uiteindelijk een uitbouw met twee vertrekken tot stand. Een ophaalbrug leidde naar de hoofdingang.¹⁴⁰ De oudste tekening van kasteel Zuylestein die bij ons bekend is, is afkomstig uit 1620 en werd gemaakt door Arnoldus van Buchel. Op deze tekening is het hierboven beschreven huis goed zichtbaar. Ook kunnen we hierop zien dat de toren aan de zuidzijde van het zaalgebouw een uivormige bekroning had. Daarnaast is te zien dat de westgevel aan de noordzijde wat uitsprong, waardoor links van de voorgevel een uitgespaarde hoek ontstond, hetgeen zich aan de oostzijde van de achtergevel en aan de voorzijde herhaalde.¹⁴¹

Prins Frederik Hendrik heeft het huis vanaf 1630 grondig verbouwd. Zo werd de plattegrond nagenoeg vierkant en werden er verscheidene woonvertrekken aangebouwd in

Zuylestein in 1894.
Foto G.L. Hasseleij
Kirchner.

de drie uitgespaarde hoeken van het oude huis. De ingang, een fraai renaissancepoortje, werd verplaatst naar het middengedeelte en in de bouwmassa's werden sierlijke trapgevels geplaatst. De toren werd met twee bouwlagen aangevuld, waardoor deze nu zeven bouwlagen telde. Daarnaast liet de stadhouder een tamelijk omvangrijke voorburcht optrekken met een inrijpoort, stallen en woonruimte voor het personeel.¹⁴² Het jachtslot had nu meer weg van een weerbare burcht en monumentaal kasteel.

In de loop van de zeventiende eeuw heeft het kasteel nog diverse veranderingen ondergaan, dit waren vooral verfraaiingen aan het uiterlijk. De bouwvolumes en de architectuur bleven hierbij ongewijzigd.¹⁴³ Dit uiterlijk behield het kasteel dan ook tot het bombardement van 1944.

De Tweede Wereldoorlog

In de laatste oorlogsmaanden waren er op de Utrechtse Heuvelrug veel SS'ers. Hun aanwezigheid werd door diverse inlichtingendiensten nauwkeurig in kaart gebracht. Eén van de naar Engeland verstuurde telegrammen luidde: 'In Amerongen en Leersum samen nog 200-250 man SS. Hoofdzakelijk Nederlanders met wat Duitschers en een Duitsch kader en officieren aanwezig. Gelegerd in kasteel Zuylestein tusschen Amerongen en Leersum en in diverse particuliere woonhuizen'.¹⁴⁴

De Geallieerden wilden zoveel mogelijk generaals zien uit te schakelen in het bezette Nederland. De berichten dat generaal Martin Kohloser en vele SS'ers op Zuylestein zouden verblijven, was aanleiding tot een bombardement op 25 en 26 maart 1944 door twaalf jachtvliegtuigen. Van het kasteel bleef niets anders meer over dan rokende pluimen. Helaas voor de Geallieerden bleken er op het moment van het bombardement geen generaals en andere Duitse officieren in het kasteel aanwezig te zijn.

Situatie na de oorlog

Na de oorlog was er van het kasteel niet veel meer over dan wat povere wankelende muurresten. Van de timmerwerken, de bekapping, vloeren, balklagen, kozijnen en de ramen was niets meer over.¹⁴⁵ In een verslag van het Rijksbureau uit 1945 wordt dan ook geconcludeerd dat restauratie niet mogelijk was. Een eventuele wederopbouw zou enkel mogelijk zijn na afbraak van de resten tot aan de fundering.¹⁴⁶ Aan de eigenaar van kasteel Zuylestein werd in augustus 1945 dan ook enkel f5.000 van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen verstrekt voor het stellen van de benodigde opruimingswerkzaamheden.¹⁴⁷

142 F. van Gulick, *Nederlandse kastelen en landhuizen*, Den Haag 1960, p. 357.

143 Lagers 2000, p. 157.

144 L. Caspers, 'Bombardement op Zuylestein', *De Rijnpst*, 2 mei 2008, p. 39.

145 RCE Dossier kasteel Zuylestein, brief, 1945.

146 RCE Dossier kasteel Zuylestein, verslag bezoek ruïne, 1945.

147 RCE Dossier kasteel Zuylestein, brief naar de eigenaar van het kasteel, augustus 1945.

Poortgebouw van kasteel Zuylestein. Foto Peter van der Wielen 1998.

In de daaropvolgende jaren werden regelmatig stenen bij de ruïne weggehaald voor de restauratie van kerken te Lienden, Elburg en Texel. Een architect die ze nodig had voor de kerk in Zwammerdam stelde voor dat hij de gehele ruïne wilde slopen en al het afkomende materiaal af zou voeren. De eigenaar stemde hierin toe en zo werd in 1953 de ruïne tot en met de fundering opgeruimd.¹⁴⁸

Wel werd er besloten over te gaan op de restauratie van het poortgebouw en de stallen, om zo de herinnering aan een historisch monument voor het nageslacht in stand te houden. Verheus, als rayonarchitect van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, had samen met architect J. van der Linden uit Amsterdam plannen gemaakt om tot reconstructie van het zeventiende-eeuwse poortgebouw over te gaan. In 1959 werd er aangevangen met deze reconstructie. Het poortgebouw, dat zich aan de zuidoostzijde van het voormalige kasteel bevindt, was een bakstenen bouwwerk dat was opgetrokken als één langwerpig, rechthoekig gebouw. Aan beide eindzijden van dit langwerpige gebouw stond een toren met zadeldak. In het midden bevond zich een nagenoeg vierkant, hoger en naar voren springend bouwblok van twee bouwlagen, waarin ook de poortopening met opgeklapte deuren gelegen was. Dit middengedeelte was afgedekt met een schilddak, dat met de nokrichting haaks op die van de zijvleugels stond. De beide zijvleugels bestonden uit één bouwlaag met zolder en waren afgedekt met een zadeldak.

*Het moderne landhuis.
Foto Peter van der
Wielen 1998.*

Bij de reconstructie, die zo'n acht jaar in beslag nam, werd het poortgebouw met enige aanpassingen in oude luister hersteld. Zo werd er op het restant van het ronddeel aan de noordzijde een prieel geplaatst. Daarnaast werd er op het fundament van de toren aan de zuidkant een moderne serreaanbouw geplaatst. Omdat het poortgebouw zou gaan functioneren als woning werden er aan de rechtervleugel meer ingrijpende vernieuwingen toegepast dan aan de andere vleugel. Zo zijn er boven de goot enkele dakkapellen in classicistische stijl opgebouwd, die uitgevoerd zijn met klauwstukken aan weerszijden en die roeden ramen bevatten. Ook zijn er enkelvoudige vensters aangebracht. In 1967 was de reconstructie gereed en kon de familie het poortgebouw betrekken.

Eind jaren zeventig werd er gekeken of er een nieuw huis op het landgoed gebouwd kon worden. Van 1981 tot 1983 werd er uiteindelijk in samenwerking met architect J. Meulenbelt uit Utrecht een nieuw huis met het karakter van een buitenhuis gebouwd. Dit huis werd echter niet op de plek van het verwoeste kasteel gesitueerd, maar even ten noorden, waar in de zeventiende eeuw formeel ingerichte tuinen en perken waren gesi-

tueerd. Hierbij werd wel gepoogd bestaande onderdelen in de nieuwbouw te verwerken. Het nieuwe huis kreeg de allure van een statig en voornaam uitziende villa in neoclassicistische stijl. Het huis bestaat uit een rechthoekig bouwvolume. In het midden is een torenachtige opbouw opgenomen. De vleugel bestaat uit twee bouwlagen en is afgedekt met een vlak dak. De toren die middenin oprijst is afgesloten met een hoog opgetrokken tentdak, waarop als bekroning een lantaarn met een koepeldakje is geplaatst. Voor deze toren is ook nog een kleinere achthoekige toren met zadeldak opgetrokken. De nieuwe buitenplaats vertoont verscheidene architectonische elementen, die ontleend zijn aan of in kopie afkomstig zijn van de architectuur van het verdwenen kasteel. De centrale ingangspartij bezit een imponerende trapopgang met een trapleuning, waarop decoratieve zware bollen rusten en waar wapendragende leeuwen van natuursteen tegen aan zijn geplaatst. De trap vertoont zich op deze manier als een treffende gelijkenis met de historische entreepartij. Ook de neoclassicistische omlijstingen van de venster- en deuropeningen en de bekroning van de hoofdingang in de vorm van een zeshoekig fronton refereren aan de zeventiende-eeuwse architectuur van het voormalige kasteel. Als laatste zijn er op de hoeken van het platte dak als versiering decoratieve historische natuurstenen tuinvazen en historische tuinbeelden opgesteld.

6.4 Kasteel Lunenburg te Nederlangbroek

Aan de Langbroekerwetering aan de zuidzijde van de weg vlak bij het dorp Nederlangbroek ligt de oude ridderhofstad Lunenburg.

Geschiedenis

De eerste vermelding van Lunenburg komt van een oorkonde uit 1339. Een zekere Arent van Lunenburg Senior nam drie hoeven land in pacht op Merewijk onder Langbroek, een gebied dat grenst aan land van Gijsbrecht van Zijl en Loef van Zijl: 'Terram dicti Arnoldi de Lunenborch; et terram loefs dicti de Zile, terram ghiselberti dicti de Zile'.¹⁴⁹ In 1402 was het Ghijsbrecht van Lockhorst die met het huis werd beleend. In 1538 werd Lunenburg officieel een ridderhofstad. Het huis ging vervolgens in korte tijd over op Maarten Schipperius en in 1580 aan Godard Boll, burgemeester van Utrecht.

149 N. Bullinga en J. Kamp-huis, 'Lunenburg' in: B. Olde Meierink (ea.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, pp. 295-304, aldaar p. 295.

Anonieme tekening van kasteel Lunenburg, uit 1728.

Zijn kleindochter Henrica Boll trouwde Daniël van den Berch die in 1619 werd beleend met de woontoren. Toen Daniël van den Berch, nazaat van eerder genoemde, in 1693 kinderloos overleed, verkocht zijn weduwe de woontoren aan Joseph Hoeufft, schepen en raad in de vroedschap van Utrecht. Diens dochter huwde met Hendrick Ruysch, die het bezit in 1737 aan zijn zoon Balthasar Constantijn afstond. Voor 6.615 gulden verkocht Balthasar het goed in 1750 aan Frans Godard, baron van Lynden van Hemmen en Blitterswijk. Diens tweede zoon Balthazar Constantyn, werd er in 1755 mee beleend. Hij overleed in 1822 op hoge leeftijd. Zijn zoon Jan Hendrik was in 1794 gehuwd met één van de dochters van Alexander Diderik van Spaen tot Biljoen. Het echtpaar had drie dochters, die allen ongehuwd op Lunenburg bleven wonen. De jongste, die in 1860 overleed, liet Lunenburg na aan haar neef J. van Swinderen van Rijs. Deze woonde echter in Friesland en stelde Lunenburg aan zijn vader ter beschikking.¹⁵⁰

150 N. Bullinga en J. Kamp-
huis 1995, p. 296.

Na de dood van zijn vader verhuurde Van Swinderen het kasteel aan particulieren. Door koop kwam het aan J.G. Kruimel die het vanaf 1888 verhuurde aan de schrijver Jan van der Poorten Schwartz, beter bekend onder zijn pseudoniem Maarten Maartensz. In 1925 vond Lunenburg een nieuwe eigenaar in de persoon van E. van Eibergen Santhagens. Hij was de laatste vooroorlogse bewoner van kasteel Lunenburg.¹⁵¹

151 N. Bullinga en J. Kamp-
huis 1995, p. 297.

*Lunenburg op een
ansichtkaart uit 1930.*

Bouwgeschiedenis

De woontoren Lunenburg moet in de tweede helft van de dertiende eeuw zijn gebouwd. Het steenformaat en het Vlaams verband in het metselwerk duiden daarop. De toren was 15,5 meter hoog en had een omvang van 8,4 bij 9,3 meter. De fundering bestond uit doorgaande muren zonder snijlagen of spaarbogen. De kelderruimte bestond uit een tongewelf met de kruin in noordwest-zuidoostrichting, daarboven bevonden zich nog eens drie bouwlagen.¹⁵²

152 N. Bullinga en J. Kamp-
huis 1995, p. 297.

Aan het einde van de achttiende eeuw werden door de familie Van Lynden de grachten rond de woontoren gedempt en liet ze de woontoren uitbreiden met een gepleisterd neoclassicistisch landhuis. De woontoren bleef gehandhaafd. Het tentdak torende boven het landhuis uit. Het nieuwe huis bezat een onderhuis, bel-etage en verdieping en een zolderverdieping. De vloeren sloten vrijwel exact aan op de vloerniveaus van de woontoren. De voorgevel had een slechts weinig vooruitspringende middenpartij, waarin de toegang met een natuurstenen omlijsting van Ionische pilasters en een hoofdstel was

voorzien. Daarboven was een klassiek omlijst venster. Het geheel werd bekroond door een fronton, rustend op de vier consoles.¹⁵³

Midden negentiende eeuw kreeg het landhuis een face-lift en kreeg de toren aan de achterzijde van het kasteel een balkon en grote vensters. Dit was de laatste aanpassing die het huis onderging, voordat het huis in de Tweede Wereldoorlog het onderspit moest delven.

Tweede Wereldoorlog

In september 1939 werd kasteel Lunenburg, dat sinds 1931 leeg had gestaan, gevorderd voor het Nederlandse leger. Honderd man geneeskundige troepen werden ingekwartierd en de plaats kwam vol te staan met grote vrachtwagens. In de keuken werd dagelijks voor zo'n vijfhonderd man gekookt. Na de overgave in mei 1940 waren het de Duitsers die het kasteel betrokken en alles inspecteerden op verborgen wapens en munitie. Hierbij werd intern veel vernield en werd de wijnkelder leeggedronken. Vanaf 1 mei 1942 werd het kasteel betrokken door een twintigtal fraters en zestig jongens van de St. Gregoriusstichting. Zij waren door de Duitse marine uit hun fraterschool en kloostergebouw in Zeist verjaagd.¹⁵⁴

Door een tekort aan metaal gingen de Duitsers in de tweede helft van de oorlog over op het stelen van vele bronzen klokken die vervolgens omgesmolten werden tot kanonnen. Zodoende werd op 2 juni 1943 ook de grote klok van kasteel Lunenburg gestolen. Vanaf september 1944 stonden er Duitse legervoertuigen onder de bomen op het landgoed geparkeerd. Dit heeft ertoe geleid dat Lunenburg vervolgens door de Geallieerden vanuit de lucht werd gebombardeerd.¹⁵⁵

Huidige situatie

Na het bombardement bleef een zwaar gehavend kasteel over. In een ooggetuigenverslag van J. Renaud uit 1945 staat beschreven:

*'De bom viel in het nieuwe gedeelte van de toren en vernielde dit in zijn geheel. De Zuidoosthoek bleef staan, maar werd sterk ontzet. Over het linkergedeelte van de voorzijde liep een scheur van boven naar beneden. De zuidoostwand van de toren was op het midden van onder tot boven gescheurd. De vrijstaande zuidwestwand begrensd door een rest van de oude slotgracht, werd naar buiten gedrukt en vertoonde een uitbuiking. Een groot gedeelte van de moderne ombouw van de toren zal moeten verdwijnen; aan te bevelen zou zijn dit geheel af te breken. De toren is na het nemen van de nodige voorzorgsmaatregelen zeker te behouden en te zijner tijd in diens oude toestand te herstellen.'*¹⁵⁶

E. Eibergen Santhagens, de toenmalige eigenaar van kasteel Lunenburg, had zelf geen behoefte aan de herbouw van het kasteel. Hij had in juli 1947 zelfs het voornemen om ter plaatse van het oude kasteel een nieuw landhuis te bouwen. De plannen hiervoor

153 E. Canneman, *Kastelen aan de Langbroekerwatering*, Alphen aan den Rijn 1989, p. 38.

154 Clifford Kocq van Breugel 1966, p. 105.

155 Clifford Kocq van Breugel 1966, p. 105.

Ruïne kasteel Lunenburg. Foto Phons Schellart, 1948.

156 RCE Dossier kasteel Lunenburg, rapport, 1945.

157 RCE Dossier Kasteel Lunenburg, brief aan College van Algemene commissarissen voor de wederopbouw, juli 1947.

158 RCE Dossier Kasteel Lunenburg, briefwisselingen, 1947.

159 RCE Dossier Kasteel Lunenburg, brief, augustus 1956.

werden gemaakt door architect W. Dijkman te Zeist. Het Rijksbureau voor de Monumentenzorg maakte hier echter bezwaar tegen, waardoor dit plan niet doorging.¹⁵⁷ Eibergen Santhagens besloot vervolgens een sloopvergunning aan te vragen en verkreeg die ook eind 1947. Het Rijksbureau poogde de eigenaar van de sloop af te laten zien. Daarnaast gaven ze hem de mogelijkheid over een restauratie na te denken, die deels gesubsidieerd zou worden door de overheid. Hiertoe was de eigenaar bereid en hij liet vervolgens de kosten berekenen. De kosten bleken echter van zo'n hoge omvang te zijn, dat Eibergen Santhagens van restauratie afzag.¹⁵⁸ Vervolgens werd er niets meer gedaan aan de door vorst en inwatering steeds slechter wordende ruïne; getuige een brief van Van Nispen tot Sevenaer in augustus 1956, waarin hij de eigenaar smeekt 'nogmaals na te denken over een mogelijke redding van het vervallen kasteel'.¹⁵⁹

De reconstructie van de woontoren van kasteel Lunenburg. Foto Doriann Kransberg, 1978.

Niet veel later werd dhr. Kosterman de nieuwe eigenaar van het kasteel. Kosterman was vooral gericht op het maken van winst, waarmee hij in de toekomst een fruitbedrijf zou kunnen starten. Het Rijksbureau voor de Monumentenzorg greep echter in. In 1960 lieten ze de eigenaar per brief weten dat de sloopvergunning achterhaald was door de tijdelijke wet Monumentenzorg en dat de sloopvergunning dus geen rechtsgeldigheid meer bezat. Daarnaast werd Kosterman geïnformeerd over het verkrijgen van de nodige Rijkssubsidie ten behoeve van een restauratie van het kasteel.¹⁶⁰ Kosterman heeft daadwerkelijk deze subsidie aangevraagd. Vervolgens probeerde Kosterman in 1967 het kasteel via een makelaar te verkopen. Door het verlenen van de subsidie vond Kosterman dat hij de vraagprijs kon ophogen. De Rijksdienst schreef vervolgens weer een brief aan Kosterman waarin vermeld staat: 'Een subsidie is niet iets, wat de verkoop aantrekkelijk

160 RCE Dossier Kasteel Lunenburg, brief aan dhr. Kosterman, september 1960.

moet maken en zodoende de prijs kan beïnvloeden. Wij adviseren u dan ook dat er een vraagprijs vastgesteld dient te worden, welke zuiver gebaseerd is op de grootte van het over te dragen terrein'.¹⁶¹

Uiteindelijk verkocht Kosterman in datzelfde jaar de ruïne aan de K.F. Hein fonds. Het bestuur daarvan besloot over te gaan tot de restauratie van het oude kasteel. Als rayon-architect werd E. Canneman aangesteld. Door alle jaren van verval kon er van het behoud van het negentiende-eeuwse huis geen sprake meer zijn. Alle balklagen waren verrot en de muren waren stukgevroren. Daarnaast werd de moderne aanbouw van de woontoren gezien als 'lelijk' en diende dit te verdwijnen. Ten slotte werd onder leiding van Canneman besloten de situatie van voor 1800 te reconstrueren. Op deze manier zou Lunenburg weer een solitair op een eiland gelegen woontoren worden.¹⁶² De woontoren zou echter te weinig ruimte bieden om in te leven, vandaar dat werd besloten om het huis dat in de achttiende eeuw bij de opgang der brug stond ook geheel te reconstrueren.¹⁶³

Aan de hand van oude topografische afbeeldingen en de nodige bouwhistorische aanwijzingen die het gebouw zelf opleverde, kon er een definitief restauratieplan opgesteld worden. Als eerste werd er een noodkap geplaatst zodat men daaronder kon werken en het verdere verval door vorst en inwatering werd voorkomen.¹⁶⁴ Tijdens de restauratie kwamen diverse oorspronkelijke details aan het licht. Zo bleken in de omstreeks 1800 vernieuwde muurtrappen de oude vormen nog herkenbaar. Van de balklagen van twee verdiepingen waren de uitspringen voor de moerbalken te traceren. Tevens kwamen drie dichtgezette vensters, twee stookplaatsen en een privaat te voorschijn. De onderste ruimte met een tongewelf was nog geheel intact. De ingang was in het verleden van de noordkant verlegd naar de westzijde, deze laatste variant is aangehouden omdat op deze manier de ingang zich aan de kant van de boerderij bevond.¹⁶⁵ De tweede verdieping was door een koepelgewelf overwelfd, dit was voor de verwoesting weggewerkt achter overhoeks geplaatste wandjes. Dit oude Boheemse koepelgewelf werd tijdens de restauratie gereconstrueerd. Ook werd de oude dakvorm hersteld, Lunenburg kreeg hierdoor zijn schilddak met twee windvaantjes terug.¹⁶⁶ Sindsdien prijkt de woontoren weer langs de Langbroekerwetering.

6.5 Kasteel Bleyenbeek te Afferden

Aan de weg van Afferden naar Goch ligt op vier kilometer ten oosten van Afferden de ruïne van kasteel Bleyenbeek.

Geschiedenis

De eerste vermelding van kasteel Bleyenbeek is afkomstig uit 1405. Hier werd vermeld dat het 'guet en hof toe Blienbeke' door Lutgarda van Mirlaer werd afgestaan aan Wy-nand Schenck van Nydeggen in ruil voor jaarlijkse tiendinkomsten te Afferden. Schenck van Nydeggen droeg het huis in 1407 als leen op aan de bisschop van Keulen.¹⁶⁷ Tot aan 1530 bleef het kasteel in handen van de familie Schenck van Nydeggen. In dat jaar ging het kasteel over op Diederik van der Lippe genaamd Hoen, een machtig man met veel titels en functies. Na zijn overlijden werd het kasteel in 1579 overvallen door een nazaat van Dirck Schenck van Nydeggen, de beruchte veldheer Martin Schenck van Nydeggen. Het kasteel bleef vervolgens tot 1709 in handen van deze familie, tot Arnold Schenck van Nydeggen kinderloos kwam te overlijden en het bezit over ging op diens vrouw Maria Catharina gravin van Hoensbroek en haar familie.¹⁶⁸ Als in 1872 tengevolge van de Kulturkampf de Jezuïeten Duitsland moeten verlaten, stelt Franz Egon rijksgraaf van Hoensbroek het kasteel aan hen ter beschikking. In 1937 werd het kasteel verkocht aan R. Jurgens.¹⁶⁹

161 RCE Dossier Kasteel Lunenburg, brief aan dhr. Kosterman, oktober 1967.

162 N. Bullinga en J. Kamp-huis 1995, p. 298.

163 Canneman 1989, p. 45.

164 Canneman 1989, p. 46.

165 Canneman 1989, p. 47.

166 N. Bullinga en J. Kamp-huis 1995, pp. 298-299.

167 W. Hupperetz (ea.), *Kastelen in Limburg: burchten en landhuizen (1000-1800)*, Utrecht 2005, p. 106.

168 Hupperetz 2005, p. 107.

169 A. Viersen, *Kasteel Bleyenbeek: voorlopig verslag onderzoek 1987*, Delft 1987, p. 3.

Tekening van kasteel
Bleyenbeek. Foto
RCE.

Bouwgeschiedenis

Uit archeologische vondstenmateriaal valt af te leiden dat het eerste bouwwerk bestond uit een omgracht rechthoekig complex met op de noordoosthoek een aan één zijde uitspringende rechthoekige toren. Aan de zuidzijde van de toren sloot een bouwdeel aan dat in tweeën was verdeeld. Aan de westzijde van het binnenplein stond eveneens een gebouw. Gezien de geringe dikte van de mergelfunderingen (80 cm) kunnen we in plaats van een versterkt huis beter spreken over een verdedigbare boerderij.¹⁷⁰ Eind veertiende eeuw werd dit huis verwoest en werd er op de huidige fundering een woontoren, met tenminste twee verdiepingen gebouwd. De muren hadden een dikte van 74 tot 108 cm. De derde bouwphase vond plaats begin vijftiende eeuw. Er werd tegen de westgevel van de woontoren een zaalvleugel gebouwd en aan de zuidzijde verrees een in de gracht uitspringende vierkante toren.¹⁷¹ Eind vijftiende eeuw werd aan de oostzijde van het binnenplein een tweede vleugel opgebouwd. Deze had een met een tongewelf overkluisde kelder en daarboven tenminste twee verdiepingen. Door de bouw van deze vleugel ontstond er een plattegrond met twee haaks op elkaar staande bouwdelen met een ommuurd binnenplein.

In 1589 werd het kasteel na een twee maanden durend beleg door de Spanjaarden veroverd. Hierbij heeft het kasteel veel schade opgelopen. In de zeventiende eeuw werd er dan ook grotendeels een nieuw complex gebouwd, dat tot aan de Tweede Wereldoorlog min of meer zijn uiterlijk behield. Het grondplan bestond uit vier om een rechthoekige binnenplaats gelegen vleugels, waarin de oude noord- en oostvleugel opgenomen waren. De voorvleugel was lager en werd ingeklemd tussen de twee hogere naar voren uitspringende zijvleugels. Hierdoor kregen de zijvleugels het effect van naar voren komende paviljoens. De binnenplaats was voorzien van een houten galerij, die de aangrenzende ruimten ontsloot. De kelderverdieping werd overspannen met houten balken. Eind zeventiende eeuw werd het kasteel verrijkt met een zogenaemde paradijszaal, de houten galerij werd vervangen door een bakstenen galerij die bestond uit eenvoudige open arcaden met ribloze kruisgewelven.

In 1704 werd er een kapel aan de noordzijde van het kasteel toegevoegd. Het uiterlijk van dit kasteel is te zien op de tekening van Jan de Beyer uit 1738. De tekening van

170 A. Viersen, 'Kasteel Bleyenbeek', *Castellogica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 2 (1987-1990), pp. 153-167, aldaar pp. 153-154.

171 Viersen 1987-90, p. 154.

Bleyenbeek op een ongedateerde ansichtkaart.

Jan de Beyer is echter op een aantal punten onnauwkeurig. Zo heeft hij de voorburcht slechts half zo diep afgebeeld. Ook de aansluiting van de oostvleugel van het hoofdgebouw op de voorvleugel is niet overeenkomstig met de werkelijkheid. Daarnaast heeft de voorgevel op de tekening een slankere uitvoering dan daadwerkelijk het geval was. Al met al geeft deze prent toch een aardig beeld van hoe het kasteel er in de achttiende eeuw heeft uitgezien.¹⁷²

172 Viersen 1987-90, p. 161.

In 1872 mochten de Jezuïeten kasteel Bleyenbeek als klooster gebruiken. Hiervoor werd aan de westzijde een neo-romaanse kapel gebouwd. Uiteindelijk kwam het kasteel in 1917 in handen van de heer Prins, koopman te Wassenaar. Deze maakte uitgebreide restauratieplannen, die slechts deels ten uitvoer zijn gebracht. Het kwam er uiteindelijk op neer dat het dak van nieuwe leien werd voorzien en dat de keldervloeren werden vernieuwd. Tot aan de Tweede Wereldoorlog behield het kasteel dit uiterlijk.

De Tweede Wereldoorlog

Toen de Geallieerden in 1944 bij Gennep de Maas waren overgestoken, trokken ze langs de rivier op naar het zuiden. De Duitsers hadden de Eckelse Beek, die langs het kasteel naar de Maas loopt, bij Afferden afgedamd, waardoor er een strook land van de Maas tot aan het kasteel onder water geraakte. Even ten oosten van het kasteel lag een anti-tankgracht, waardoor de ligging van het kasteel strategisch belangrijk werd. Gedurende vier dagen trachtten de Engelsen met tanks en infanterie het kasteel te veroveren, door de hardnekkige Duitse verdediging echter tevergeefs. Om het verzet te breken werd het kasteel uiteindelijk door de Engelsen gebombardeerd.

Situatie na de oorlog

Na de oorlog was het kasteel niets meer dan een trieste bouwval. Zo was bijvoorbeeld de trap bedolven onder het puin. Van de arcaden rondom de binnenplaats was niet veel meer over. De plattegrond met keukens, paradijszaal, ridderzaal, kapel en nevenvertrekken was echter wel praktisch geheel terug te vinden. In de voorgevel waren nog enkele ramen gespaard gebleven, terwijl van de toren de bovenste helft miste. De kap en alle balklagen waren totaal verbrand. Op sommige plaatsen stond het muurwerk ten ruwste geschat nog vijf meter hoog, op andere plaatsen minder, maar geheel verdwenen waren

173 RCE Dossier kasteel Bleyenbeek, verslag aan Van Nispen tot Sevenaer, 10 januari 1946.

174 RCE Dossier kasteel Bleyenbeek, brief van College van Algemene Commissarissen voor den wederopbouw, oktober 1946.

175 RCE Dossier kasteel Bleyenbeek, brief van de Nederlandse Kastelenstichting, 29 september 1970.

176 A. Schulte, *Ruïnes in Nederland*, Zwolle 1997, p. 169.

de meeste muren niet.¹⁷³ Herbouw was dan ook mogelijk geweest. Daar is het nooit van gekomen. Al in oktober 1946 werd besloten dat er overgegaan mocht worden op de sloop van het kasteel. Daarbij zou bekeken worden welke overige gedeelten als ruïne behouden zouden kunnen worden.¹⁷⁴ Ook werd er niet gelijk overgegaan op consolidatieactiviteiten. Er werden slechts een aantal trekstangen aangebracht, waardoor de ruïne door weer en wind steeds verder verviel. In de jaren zeventig werd er door de Nederlandse Kastelenstichting een brief geschreven waarin duidelijk naar voren komt dat er zoveel van het kasteel verloren is gegaan, dat restauratie niet meer mogelijk was. Zij opperde echter wel dat er overgegaan diende te worden op consolidatie van enkele delen van de ruïne.¹⁷⁵ Dankzij een bouwhistorisch onderzoek (1987-1989) werden er uiteindelijk in de jaren negentig plannen ontwikkeld om over te gaan tot consolidatie.¹⁷⁶ Van het voormalig kasteel resten vandaag de dag enkel de resten van een vijftiende-eeuwse kelder die onder de zogenaamde grote zaal zat en voorzien is van op gordelbogen rustende tonggewelven, tegelvloeren en wijnrekken. Behalve van de noord- en oostvleugel zijn grote delen van het muurwerk bewaard gebleven, evenals de arcadegalerij met diens ribloze kruisgewelven, die rusten op vierkante bakstenen pijlers. In de zuidwand van de donjon bevindt zich een kaarsnis. Het muurwerk bestaat in hoofdzaak uit baksteen, alleen voor de fronten der doorgangen en de vensterdorpels is natuursteen toegepast. De westgevel van de oostvleugel bevat resten van de vijftiende-eeuwse vierkante woontoren.

De ruïne van Bleyenbeek in 1978. Foto Doriann Kransberg.

7 ■ Conclusie

Kasteel Dussen. Ansichtkaart.

De lotgevallen van kastelen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Kastelen en buitenplaatsen hebben in de Tweede Wereldoorlog het nodige te verduren gehad. Doordat vele kastelen voor de oorlog al leegstonden en op een gunstige afgelegen locatie lagen, was het voor de hand liggend ze in gebruik te nemen voor de huisvesting van bijvoorbeeld militairen. Nederlandse en vooral Duitse troepen hebben hier dan ook veelvuldig gebruik van gemaakt. Ook voor opslagplaatsen, noodziekenhuizen, militaire recreatieoord en andere oorlogsgelateerde functies bleken kastelen en buitenplaatsen zeer geschikt. Daarmee liepen ze flink risico en dat heeft in veel gevallen geleid tot beschadiging en zelfs vernietiging.

Kastelen en andere monumenten in Nederland hadden de pech dat er slechts een geringe vorm van bescherming mogelijk was. Kalfs *Bescherming van kunstwerken tegen oorlogsgevaaren* uit 1938 is een goed voorbeeld van het opstellen van richtlijnen voor het beschermen van ons cultureel erfgoed. Helaas kwam dit plan te laat en kon slechts een klein gedeelte uitgevoerd worden voordat de Duitsers ons land binnentrokken. Het blijft opvallend dat er, buiten de koninklijke paleizen om, geen kastelen op Kalfs lijst van '108 te beschermen monumenten' stonden. Juist voor een kasteel als het Muiderslot, dat gelegen was in de eerste gevarenzone en ook nog eens een museale functie vervulde, waren extra bescherming en voorzorgsmaatregelen op zijn plaats geweest. Kastelen kregen echter geen urgentie en moesten het veelal doen met de nodige voorzorgsmaatregelen van de bewoners zelf en met de hulp van omwonenden.

De Tweede Wereldoorlog bleek uiteindelijk de aanzet te zijn tot het vervaardigen van een wettelijke geregelde monumentenzorg. Ook de kastelen en buitenplaatsen kregen pas na de oorlog de nodige hulp van de zijde van de Nederlandse Kastelenstichting en de Vrienden der Geldersche Kasteelen. Zij het bij de NKS voornamelijk gericht op het vinden van een geschikte herbestemming van de door de Nederlandse Staat geconfisqueerde kastelen. De Geldersche Kasteelen wist de nodige zwaar beschadigde kastelen in eigendom te krijgen en zo ons cultureel erfgoed, door middel van de nodige restauraties, te behouden. Het is bedroevend te moeten concluderen dat de nodige hulp pas kwam toen het kwaad al geschied was, maar mede dankzij de inzet van beide stichtingen is toch het nodige gespaard gebleven.

Restauratiefilosofie

In de twintigste eeuw was er een duidelijke ontwikkeling zichtbaar in de restauratiefilosofie. Jan Kalf gaf in 1917 de aanzet met zijn *behouden gaat voor vernieuwen*. Volgens deze grondbeginselen werd het monument geconsolideerd in de vorm waarin het werd aangetroffen en werden de verloren gegane gedeelten opgevuld met moderne ontwerpen. Al in de jaren dertig werd het toevoegen van moderne elementen nagenoeg niet meer toegepast. Veelal werd er enkel een reconstructie toegepast, iets wat zelfs in de Rijksbureau-uitgave *Herleefde Schoonheid* werd aangeprezen. Deze trend kreeg zijn vervolg na de Tweede Wereldoorlog. Steeds vaker werd er overgegaan op reconstructie, waarbij het monument ontdaan werd van zijn moderne elementen. Pas in de jaren tachtig, toen de bouwhistorie een volwassen discipline was geworden, werden de verschillende bouwfases zichtbaar gelaten.

Bij kastelen en buitenplaatsen werd al voor de oorlog veelvuldig overgegaan op reconstructie. De belangrijkste persoon hierbij was architect Van Heeswijk. Zijn reconstructies naar middeleeuwse luister werden gezien als leidraad voor andere restauraties. Maar hoe zit dat bij de zwaar beschadigde en verwoeste kastelen en buitenplaatsen? Werd hier ook gereconstrueerd, of moeten we concluderen dat er een afwijkende trend zichtbaar was?

Overeenkomsten van de casussen

Het eerste dat opvalt aan de zwaar beschadigde en verwoeste kastelen is dat de helft van de kastelen vandaag de dag een ruïne is, of zelfs geheel uit het landschap is verdwenen. In de eerste jaren na de oorlog werd voornamelijk overgegaan tot het consolideren van het hoognodige of werden de restanten gesloopt. Zo werd in 1946 al besloten dat de restanten van kasteel Bleyenbeek gesloopt konden worden, terwijl er een mogelijkheid tot restauratie bestond. Bij kasteel Zuylestein was na de oorlog al duidelijk dat restauratie geen optie meer was. In 1953 werd het kasteel dan ook uiteindelijk gesloopt.

Het snelle overgaan tot sloop heeft waarschijnlijk te maken met de financiële beperkingen van de eigenaren. Door de oorlog waren vele mensen hun bezittingen kwijtgeraakt en waren ze afhankelijk geworden van de financiële bijdragen van derden. Aangezien kastelen en buitenplaatsen geen urgentie verleend kregen en vele andere monumenten, zoals woonhuizen, kerken en molens ook gerestaureerd moesten worden, konden de kasteel eigenaren in de eerste jaren na de oorlog niet rekenen op de benodigde hulp van het Rijksbureau. Subsidies tot 10.000 gulden konden worden verleend. Hiermee kon hoogstens het puin worden geruimd en een enkele consolidatie worden uitgevoerd. De beperkte financiële middelen waren dan ook de grootste hindernis voor de restauratie van menig verwoest kasteel.

Als de inventarisatie van de zwaar beschadigde en verwoeste kastelen en buitenplaatsen wordt bestudeerd (zie bijlage 5), dan valt op dat de meeste restauraties pas tien tot twintig jaar na de oorlog plaatsvonden. Goede voorbeelden hiervan zijn onder andere kasteel Lunenburg, waar pas in 1968 werd aangevangen met de reconstructie van de woontoren. Bij kasteel Nederhemert werd zelfs pas in 2001 overgegaan tot de restauratie van het in de oorlog verwoeste kasteel. Het zijn echter niet enkel de beperkte financiële middelen die ervoor hebben gezorgd dat sommige restauraties zo lang op zich hebben laten wachten. Menig restauratieplan liep ook vertraging op omdat de eigenaar niet meewerkte. Baron van Wassenaar vond dat een restauratie hem teveel ging kosten en zag liever dat kasteel Nederhemert afgebroken werd met slechts het behoud van de kelders. Dhr. Eibergen Santhagens wilde kasteel Lunenburg zelfs afbreken om een nieuw huis op het eiland te laten bouwen. Beide eigenaren werkten dan ook niet mee met de plannen die het Rijksbureau voor de Monumentenzorg had opgesteld.

De inbreng van de Monumentenzorg is ook een opvallend punt. Ondanks dat kastelen en buitenplaatsen in de eerste jaren na de oorlog geen subsidies verleend kregen, bemoeide het Rijksbureau zich toch met de plannen van de kasteel eigenaren. Dit komt voort uit het gegeven dat de kastelen een rijksmonument waren. In een enkel geval, zoals bij kasteel Zuylestein, moest het Rijksbureau toegeven dat er van het huis niet veel meer over was en dat er daadwerkelijk overgegaan diende te worden op de sloop van het huis. Maar in andere gevallen maakte het Rijksbureau zich hard voor het behoud van het kasteel. Zo zijn de restanten van kasteel Nederhemert en kasteel Lunenburg uiteindelijk niet gesloopt, waardoor er later een restauratie mogelijk bleek.

Bij de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen valt daarnaast op dat het reconstrueren van het kasteel een veel voorkomende trend was. Al voor de oorlog werden, door onder andere architect Van Heeswijk, reconstructies toegepast. Ook na de oorlog zien we dat kastelen als Lunenburg, Nederhemert en Doornenburg ontdaan werden van de moderne toevoegingen en dat er teruggegaan werd naar een middeleeuws uiterlijk met eenduidige stijlkenmerken. De twee rayonarchitecten Verheus en Canneman spelen hier een belangrijke rol bij. Bij de meeste reconstructies blijkt één van deze twee mannen aan het roer te hebben gestaan. Zo bemoeide Canneman zich met de reconstructie van de woontoren van kasteel Lunenburg en was Verheus de rayonarchitect bij de reconstructie van kasteel Doornenburg.

Verschillen van de casussen

Toch zijn er ook de nodige verschillen te constateren in de keuzes tot restauratie van de zwaar beschadigde en verwoeste kastelen. Zo kan geconstateerd worden dat van alle restauraties er slechts in de helft van de gevallen overgegaan werd op reconstructie. In de andere gevallen werd er een totaal nieuw huis op het fundament gebouwd of zelfs ergens anders op het terrein geplaatst. Opvallend hierbij is dat de bouw van deze huizen vaak al binnen tien jaar na de oorlog werden uitgevoerd. Dit terwijl de meeste reconstructies pas tien tot twintig jaar na de oorlog plaats vonden. Zo werd er bijvoorbeeld in 1950 een kleiner huis op het fundament van de buitenplaats Coelhorst gebouwd. Bij de buitenplaats Eggheria werd er zelfs in 1948 al overgegaan op de bouw van een totaal nieuw landhuis. Waarschijnlijk vonden deze activiteiten eerder plaats omdat met de bouw van een nieuw huis veel minder kosten gemoeid waren. Zo kon bijvoorbeeld bouwhistorisch onderzoek achterwege blijven.

Als we de reconstructies van kastelen en buitenplaatsen bekijken dan is daar eigenlijk geen sprake van één richtlijn die gevolgd werd. Het is niet zo dat het de afspraak was dat men automatisch terugging naar het zeventiende-eeuwse uiterlijk. Bij elk kasteel was er sprake van een andere invulling. Bij kasteel Lunenburg werd er besloten dat het neoclassicistische huis, dat rond 1800 aan de woontoren werd gebouwd, moest verdwijnen. Bij deze reconstructie werd er teruggegaan op de situatie van voor die tijd. Bij kasteel Doornenburg werd er besloten het uiterlijk van rond 1660 te herstellen en alle latere toevoegingen te verwijderen. Bij kasteel Nederhemert werd er lang gediscussieerd naar welk uiterlijk het kasteel gereconstrueerd diende te worden. Uiteindelijk werd er gekozen voor het uiterlijk van rond 1781 omdat hier de authentieke gegevens maximaal gespaard zouden blijven. Er is bij het reconstrueren van kastelen dus sprake van een persoonlijke keuze en niet van een duidelijke filosofie, met bijbehorende richtlijnen.

Bij de keuze voor reconstructie speelt mee, dat men afhankelijk was van wat er van het kasteel was overgebleven. Het neoclassicistische huis van kasteel Lunenburg was te zwaar getroffen om over te gaan op restauratie van dit gedeelte. Bij kasteel Nederhemert werd een zeshoekige toren niet teruggebracht omdat deze na de oorlog tot en met het fundament was gesloopt.

We moeten echter wel concluderen dat reconstructie veelvuldig werd toegepast. Zij het in sommige gevallen slechts gedeeltelijk. Zo was kasteel Zuylestein niet meer te restaureren, maar het poortgebouw nog wel. Besloten werd om dit poortgebouw grotendeels te reconstrueren in combinatie met enkele toevoegingen, zodat het gebouw als woning kon gaan fungeren. Ook het nieuwe huis dat in 1981 op het landgoed Zuylestein werd gebouwd, bevatte enkele reconstructies van het verloren gegane kasteel. Zo werd bewust de entreepartij gereconstrueerd naar die van het oude kasteel. Op deze manier bleven er toch enkele elementen van het verloren kasteel zichtbaar.

We hebben geconstateerd dat de meeste reconstructies pas na ruim tien tot twintig jaar aangevangen werden. Een uitzondering op die regel is de reconstructie van kasteel Doornenburg. Dit voorbeeld laat zien dat als er invloedrijke mensen in het spel zijn, er uitzonderingen gemaakt kunnen worden. In 1955 kreeg de Stichting tot Behoud van den Doornenburg de nodige subsidies verleend om over te kunnen gaan op de restauratie van het kasteel. Dit terwijl menig ander monument nog altijd niet beschikte over de benodigde subsidies. De toenmalige directeur van het Rijksbureau, E. van Nispen tot Sevenaer, was één van de leden van de Stichting die zich inzette voor het behoud van Doornenburg. Dit moet meegespeeld hebben. Doornenburg had immers geen grotere

historische waarde dan menig ander kasteel of monument dat van de ondergang gered moest worden. Invloed moet Van Nispen tot Sevenaer in dit proces dan ook hebben gehad.

Een laatste opvallende uitzondering op de regel is de restauratie van kasteel Nederhemert in 2001. Zoals eerder vermeld verdween de 'reconstructiedrift' eind jaren zeventig. Door het opkomen van de bouwhistorie werd er bij een restauratie veelal overgegaan op het zichtbaar laten van de verscheidene bouwfases. Bij kasteel Nederhemert werd er toch gekozen voor een reconstructie, waarbij alle bouwfases van na 1781 dienden te verdwijnen. Ook dit laat zien dat de keuze van restaureren afhankelijk is van persoonsgebonden ideeën.

Eindconclusie

Kastelen hebben een duidelijke militaire functie gespeeld tijdens de Tweede Wereldoorlog. Kastelen en buitenplaatsen bleken geschikte locaties voor verschillende toepassingen en dat heeft ingrijpende gevolgen gehad voor de gebouwen en hun omgeving. De vaak zware beschadigingen die de oorlogstijd aan de kastelen toebrachten, noopten tot ingrijpen. Soms werd de ruïne geconsolideerd, soms ging met over tot sloop. In bepaalde gevallen werd een nieuw huis gebouwd in plaats van het oude kasteel, andere historische gebouwen werden onderwerp van restauratie. Daarin is geen duidelijke restauratiefilosofie te herkennen. Reconstructie is een veelvoorkomende restauratiemethode, maar aangezien iedereen zijn eigen invulling daaraan gaf, kunnen we niet spreken over een uitgesproken filosofie. Het zijn met name de architecten Canneman en Verheus die een belangrijke rol speelden bij de uitgevoerde restauraties. Door de grote invloed die beiden binnen het Rijksbureau hadden, speelden hun persoonlijke voorkeuren een grote rol.

Bronnen & Bijlagen

Kasteel Wisch te Terborg. Foto Peter van de Wielen.

Bronnen

Literatuurlijst

- Berends, G., 'De bescherming van monumenten tegen oorlogsgevaaren', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 49-65.
- Bierens de Haan, J. en W. Kramer, *Kasteel Nederhemert: een eeuwenlang bestaan*, Zwolle 2005.
- Bierens de Haan, J., *Rosendaal Groen Hemeltjen op Aerd*, Zutphen 1994.
- Blokker, J., *Oorlog in je achtertuin: verhalen van de Grebbelinie*, Zwolle 2010.
- Broecke, J.P. van den, *Middeleeuwse kastelen van Zeeland: bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden*, Delft 1978.
- Bullinga, N., 'Kasteel Nederhemert', *Castellogica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 3 (1995), pp. 148-152.
- Buurman, D., *25 jaren Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen 1940-1965*, Arnhem 1965.
- Buurman, D., *Ammersoyen: bijdragen tot de geschiedenis van het kasteel, de heerlijkheid en de heren van Ammersoyen*, Zutphen 1986.
- Cammaert, A., *Tussen twee vuren: fronttijd en evacuatie van de Oostelijke Maasoever in Noord- en Midden-Limburg: september 1944 - mei 1945*, Assen 1983.
- Canneman, E., *Kastelen aan de Langbroekerwetering*, Alphen aan den Rijn 1989.
- Caspers, L., 'Bombardement op Zuylestein', *De Rijnpost*, 2 mei 2008.
- Clifford Kocq van Breugel, J.R., *Kastelenboek provincie Utrecht*, Utrecht 1948.
- Crols, R. en J. Eygenraam, *Het erfgoed van de wederopbouw*, Arnhem 2009.
- Denslagen, W., 'Overleefde schoonheid: vijftig jaren restaureren en verbouwen', *Jaarboek Monumentenzorg. In dienst van het erfgoed: Rijksdienst voor de monumentenzorg 1947-1997* (1997), pp. 194-215.
- Emstede, C. van, 'Kasteelruïnes en reconstructies: een analyse van de herbouw van Nederhemert', *Bulletin KNOB* 109 (2010) nr. 2/3, pp. 86-106.
- Eysinga, C. van, 'De Nederlandse Kastelen Stichting: ontstaan en ontwikkeling', *Castellogica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 1 (1983-1987), pp. 275-278.
- Gulick, F. van, *Nederlandse kastelen en landhuizen*, Den Haag 1960.
- Ham, G. van der, 'Inundatie, evacuatie, isolement: Schouwen-Duiveland in de jaren 1944-1945', *Kroniek van het land van de zeemeermin* 19 (1994), pp. 83-98.
- Heek, J. van, *De Doornenburg, 's-Heerenberg* 1965.
- Hilbrink, J., *De Pruus komt! Overijssel in de Tweede Wereldoorlog*, Zwolle 1990.
- Hupperetz, W. (ea.), *Kastelen in Limburg: burchten en landhuizen (1000-1800)*, Utrecht 2005.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 4: 1-2 mei '40-maart '41*, Den Haag 1972.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 6: 1-2 juli '42-mei '43*, Den Haag 1975.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 7: 1-2 mei '43-juni '44*, Den Haag 1976.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 10b II: het laatste jaar*, Den Haag 1982.

- Kalf, J., *Bescherming van kunstwerken tegen oorlogsgevaaren*, Den Haag 1938.
- Kamphuis, J., 'Kasteel Nederhemert', *Castellogica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 2 (1983-1987), pp. 135-152.
- Kamphuis, J., *Kasteel Nederhemert: een oriëntatie op de bouwgeschiedenis*, Delft 1985.
- Kool Verhoog, C.C. de, *Kasteel ter Horst: een lagchend landhuis in Loenen*, Loenen 2002.
- Kramer - Vreugdenhil, J., *Eilandbewoners: bezetting en inundatie in drie Walcherse dorpen*, Amsterdam 2001.
- Kuipers, M., 'Erkend als monument', *Jaarboek Monumentenzorg. In dienst van het erfgoed: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1947-1997* (1997), pp. 130-157.
- Laanen, D. van, 'Aangehouden zorg: Rijksdienst voor de monumenten 1939-1947', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 8-31.
- Laanen, D. van, 'Van de ambtenaren van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg', *Jaarboek Monumentenzorg. In dienst van het erfgoed: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1947-1997* (1997), pp. 10-41.
- Lagers, H. en M. Prins-Schimmel, *Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht: Leersum. Geschiedenis en architectuur*, Zeist 2000.
- Lange, A. de, *Gids voor de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*, Amsterdam 1957.
- Leeuw, A. van der, 'Utrecht in de oorlogsjaren' in: J. van Miert (ea.), *Een gewone stad in een bijzondere tijd: Utrecht 1940-1945*, Utrecht 1995, pp. 15-50.
- Leeuwen, W. van, 'Herleving van het verleden: de negentiende en twintigste eeuw' in: H. Janssen (ea.), *1000 jaar kastelen in Nederland: functie en vorm door de eeuwen heen*, Utrecht 1996, pp. 199-240.
- Martin, W., *Herleefde schoonheid: 25 jaar Monumentenzorg in Nederland 1918 – 10 mei – 1943*, Amsterdam 1945.
- Meischke, R., 'Het stille einde van een bruisende restauratieperiode', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 79-94.
- Miert, J. van, *Een gewone stad in een bijzondere tijd: Utrecht 1940-1945*, Utrecht 1995.
- Moes, E. en K. Sluyterman, *Nederlandse kastelen en hun geschiedenis*, Amsterdam 1915.
- Morren, J., *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 2 Driehuis en Velsbroek*, Velsen 2004.
- Nijhof, W., *J.H. van Heek 1873-1957: kunst, katoen en kastelen*, Zwolle 2008.
- Nispen tot Sevenaer, E. van, 'De Nood onzer Kastelen', *Bulletin KNOB* 6 (1937) nr. 2.
- N.N. 'Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict', <http://www.icomos.org/hague/hague.convention.html>, bekeken op 5 mei 2010.
- N.N., 'De Nederlandse militair in de mobilisatietijd', <http://mei1940.nl/Voor-de-oorlog/Mobilisatietijd.htm>, bekeken op 4 juni 2010.
- N.N., 'Kasteel Lemiers komt terug aan oorspronkelijke Duitse eigenaar', *Gazet van Limburg*, 10 april 1952.
- N.N., 'Kasteel Nederhemert', <http://www.kasteelnederhemert.nl/text.asp?id=34&sid=379>, bekeken op 20 juni 2010.
- Olde Meierink, B., *Geerestein en zijn bewoners*, Woudenberg 1995.

- Olde Meierink, B. (ea.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995.
- Otter, M., *Cultuurbescherming in oorlogstijd*, Amsterdam 2000.
- Pantus, W., *De Doornenburg*, Nijmegen 1997.
- Peet, C. van der, G. Steenmeijer en P. van der Jagt, 'Van dienst der rijksgebouwen naar rijksgebouwendienst 1924-1957: overzicht' in: C. van der Peet en G. Steenmeijer (ea.), *De Rijksbouwmeesters: twee eeuwen van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995, pp. 449-480.
- Ploeg, K. van der, 'Het beeld van de stad en de monumentenzorg', *Holland* (1992) nr. 4/5, pp. 249-269.
- Polano, M. en M. Kuipers, 'Monumenten in nood: het ontstaan van de monumentenwetgeving in 1940-1950', *Jaarboek Monumentenzorg. Monumenten en oorlogstijd* (1995), pp. 66-78.
- Rolle, S., *De Velsene buitenplaatsen in oorlogstijd: gebeurtenissen in de periode 1939-1945*, Velsen-Zuid 1995.
- Schellart, A., *Kastelen in nood: een schets van de situatie van de Nederlandse kastelen en historische landhuizen*, Amsterdam 1955.
- Schulte, A., *Ruïnes in Nederland*, Zwolle 1997.
- Storm Buysing, R.D., Lijst van kasteelen en historische landhuizen in Gelderland met vermelding van eventuele oorlogsschade, in: Vrienden der Geldersche Kasteelen red., *Kasteelen in Gelderland*, Arnhem 1948.
- Stuers, V. de, 'Holland op z'n smalst', *De Gids* (1873).
- Temminck Groll, C., *Cannenburg en zijn bewoners*, Zutphen 1990.
- Tillema, J., *Schetsen uit de geschiedenis van de monumentenzorg in Nederland: ter herdenking van een eeuw regeringsbeleid, 1875-1975*, Den Haag 1975.
- Veken, C. van den, 'Oorlogsschade aan monumenten van geschiedenis en kunst in Nederland', *Bulletin KNOB* (1947).
- Ven, F. van der, *Dichterbij Dever*, Lisse 2009.
- Verbeek, J.R., "V2-Vergeltung" uit Den Haag e.o.: inzet van de V2-raketten en de verschrikkingen voor de stad en haar inwoners, Almere 2003.
- Viersen, A., *Kasteel Bleyenbeek: voorlopig verslag onderzoek 1987*, Delft 1987.
- Viersen, A., 'Kasteel Bleyenbeek', *Castellogica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 2 (1987-1990), pp. 153-167.
- Wyck, H. van der en J. Enklaar-Lagendijk, *Zuylesteyn*, Alphen aan den Rijn 1982.

Overige bronnen

- Jaarverslagen Nederlandse Kastelenstichting.
- Krantenknipselarchief Nederlandse Kastelenstichting.
- Rijksdienst Cultureel Erfgoed.
 - Dossier Bleyenbeek te Afferden.
 - Dossier Doornenburg te Doornenburg.
 - Dossier Lunenburg te Nederlangbroek.
 - Dossier Nederhemert te Nederhemert.
 - Dossier Zuylestein te Leersum.

Bijlage 1

Inventarisatie oorlogsschade Nederlandse kastelen en buitenplaatsen

Legenda A = aangevallen, U = uitgewoond / door D = Duitsers, G = geallieerden

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Provincie Drente							
Havezathe Klencke	Oosterhesselen				x	1940	Korte tijd gebruikt als woning voor afdeling van de grenswacht
Kasteel Laarwoud	Zuidlaren		x			vanaf 41	Volledig uitgewoond door Duitse officieren
Nijsinghuis	Eelde				x	vanaf 41	Duitsers hadden het huis gevorderd maar deden er niets mee, vervolgens hebben Geallieerden er een distributiekantoor van gemaakt
Havezate Oosterbroek	Eelde		x			vanaf 15 mei 1940	Duitsers er verscheidene malen ingezet
Havezate Overcinge	Havelte		x				Huis werd gevorderd en gebruikt
Totaal		0	3	0	2		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 0

Provincie Overijssel

Het Bellinkckhof	Almelo		x			1944	Hoofdkwartier NSB in september 1944 naartoe verhuisd bezetter maakte er kostschool voor Duitse kinderen van Verwoest door bombardement
Kasteel Eerde	Ommen		x				
Villa Egheria	Oldenzaal			x			
Kasteel Twickel	Delden		x				
Kasteel Windesheim	Windesheim			x		1944	Seyss-Inquart heeft dit kasteel gebruikt als buitenverblijf. Slechts hele lichte schade opgelopen, eigenaresse kon dat namelijk voorkomen. Door vliegtuigbommen einde gemaakt aan kasteel, hoofdkwartier Duitse Gestapo zat hier tot paar dagen voor bombardement gevestigd
Totaal		0	3	2	0		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 2

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
------	--------	----	----	----	----	---------	-----------------

Provincie Gelderland

Huis Aerdt	Herwen			x		1944	Kasteel werd gebruikt als schaft-lokaal door medewerkers van Organisation Todt, hebben veel overhoop gehaald, huis later door granaatvuur veel te lijden gehad
Kasteel Ammer-soyen	Ammerzoden			x		44-45	Geallieerden beschoten dorp Ammerzoden, kasteel veel te lijden gehad onder het granaatvuur
Huis Avegoor	Rheden		x			gehele oorlog	Duits opleidingskamp van SS
Kasteel huis Babberich	Babberich		x			40-45	Bezettingsschade, huis geen woonkazerne geworden, hierdoor verdere schade beperkt
Kasteel huis Bergh	's Heerenberg			x		44-45	Tijdlang Duitse militairen in verbleven en hoofdkwartier van SS-pantserregiment geweest, einde oorlog lichte artillerieschade opgelopen door verjagen Duitsers
Hof te Bingerden	Angerlo	x				apr-45	Terugtrekkende Duitsers hebben huis in brand gestoken
Kasteel Boelenham	Dodewaard			x		1944-45	Zeer zwaar beschadigd, huis afgebroken
Kasteel Boetzelersborg	's Heerenberg			x		1945	Zwaar beschadigd geraakt door artillerie
Huis Den Bosch			x			vanaf 1943	Huis gevorderd door Seyss-Inquart ten behoeve van school van 'anständige Mädchen' door zijn dochter geleid
De Hof te Dieren	Rheden			x		winter 44-45	Geheel uitbrand tijdens wisseling van Duitse legereenheden
Kasteel Doornenburg	Doornenburg	x				mrt-45	Duitse vernietigingscommando's plaatsen zware springladingen in het muurwerk en bliezen het kasteel op
Kasteel Doorwerth	Doorwerth	x				slag om arnhem 44	Beschoten door Geallieerden, Duitsers besloten het kasteel op te blazen
Kasteel de Duno	Heveadorp			x		sep-44	Verwoest bij slag om Arnhem
Huis Empe	Brummen	x				5-feb-45	V1 stortte neer op de dijk achter de vijver, daardoor de ramen gesneuveld
Huis Den Eng	Lienden			x		1945	Totaal verwoest door een lucht-bombardement
(groot) Engelenburg	Brummen		x			einde oorlog	Nederlandse SS'ers vestigden zich in het huis
Klein Engelenburg	Brummen		x				Duitsers betrokken het huis, familie mocht in koetshuis blijven wonen. Bezettingsschade

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Kasteel Enghuizen	Hummelo			x		45	Zware schade opgelopen door luchtaanval van de Engelsen, daarna door geallieerde (Canadese) troepen per ongeluk brand veroorzaakt
Huis Groot Essenburg	Ermelo		x			1943	Huis in handen van collaborateur, Duitse soldaten verbleven er
Huize De Grote Bunte	Nunspeet		x			enige tijd	Duitsers hier enige tijd in gelegerd
Kasteel het Hassink	Epse			x		mrt-45	Huis totaal verwoest door luchtbombardement. Duitsers zaten hier tot één dag voor bombardement
Kasteel van Hedel	Hedel			x		najaar 44/45	Voorburcht verwoest tijdens drie opeenvolgende oorlogshandelingen in de buurt van Hedel
De Heest	Lochem			x		nov-44	Duitsers hadden hier hun marinezendstation gevestigd, luchtbombardement als reactie. Gedeelte muur werd weggeslagen, ten dele uitgebrand
Buitenplaats Hemelsche Berg	Renkum	x		(x)		sep-44	Verwoest toen Engelsen zich terugtrokken uit Arnhem om vanaf hier de aftocht over de rijn te dekken.
Kasteel Hemmen	Hemmen			x		1945	Na vele voorafgaande beschietingen tussen ingekwartierde Duitse militairen en Engelse en Canadese militairen is het kasteel geheel verwoest achtergebleven
Kasteel Hoekelum	Bennekom		x			gehele oorlog	Alleen inwendig onherstelbare schade aan een lodewijk XVI plafond door inkwartiering Duitse militairen
Huis te Hoevelaken	Hoevelaken			x		vanaf 44	Huis gebruikt als administratief centrum van de Organisation Todt, later vuurde Engelse luchtmacht fosforbrandbommen af, huis slechts deels beschadigd
Kasteel ter Horst	Loenen		x				Bezettingsschade, Duitsers bezette huis maar eigenaar mocht in gewelfkelders blijven wonen
Huize IJsselvliedt	Wezep		x				Huis werd ingericht als Ortskommandantur
Buitenplaats 't Joppe	Joppe	x					Ernstig geleden onder bomscherven afkomstig van nabijgelegen startbaan voor V1 raketten
Kasteel Kinkelenburg	Bemmel			x		sept-okt 44	Was door Duitsers ingericht als evacuatieziekenhuis. Tijdens zware gevechten granaatinslagen te verwerken gekregen
Buitenplaats Klarenbeek	Arnhem	x		x	(x)	slag om arhem 44	Duitsers bezetten het huis, huis zwaar beschadigd door slag om Arnhem
De Kruisberg	Doetinchem		x			44	Duitse Wehrmacht bezette het gebouw, ook in gebruik geweest door Sicherheitsdienst
Huis Landfort	Mechelen			x		1945	Leed zware schade, plaats werd door Engelsen gebombardeerd

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Kasteel Lathum	Lathum	x				2-apr-45	Deel met de toren door Duitsers opgeblazen en vrijwel geheel verwoest
Huis Mariëndaal	Oosterbeek	x		x	(x)	sep-44	Bezet door Reichsarbeidienst, later liep huis veel schade op bij strijd die volgde op luchtlandingen van Geallieerden
Buitenplaats Menthenberg	Arnhem	x		x	(x)	sep-44	Westzijde kasteel flink beschadigd geraakt door slag om Arnhem
Kasteel Nederhemert	Nederhemert			x		jan-45	Tweedaagse brand heeft ruïne geheel uitgebrand, geallieerde beschietingen
Kasteel Nyenbeek	Voorsten			x		apr-45	Geallieerden bestookten kasteel om Duitsers te verdrijven, kasteel zwaar beschadigd
Buitenplaats de Oorsprong	Renkum	x		(x)		sep-44	Verwoest toen Engelsen zich terugtrokken uit Arnhem om vanaf hier de aftocht over de rijen te dekken.
Poorttoren Kasteel Poelwijk	Gendt			x		winter 44 45	Door oorlogshandelingen (granaatvuur) liep vooral toren veel schade op
Buitenplaats Presikhaaf	Arnhem	x		x	(x)	sep-44	Liep geringe schade op door slag om Arnhem
Buitenplaats Rhienderstein	Brummen		x			44 tot einde	Duitsers plaatsten hier hun uitgebombardeerde Duitse kinderen
Kasteel Rosendaal	Rozendaal			x		feb + apr 45	Verdwaalde V2 stort neer in park, schelpengalerij zwaar beschadigd, later bij bevrijding kasteel te lijden onder beschietingen van Geallieerden
Slot Russum	Rossum			x		44-45	Lag in vuurlinie, veel schade aangericht
Huis Schaffelaar	Barneveld		x			42-45	Werd gebruikt als interneringskamp voor Nederlandse Joden, liep veel bezettingsschade op
Buitenplaats Scherpenzeel	Scherpenzeel		x			42 tot einde	Duitsers in huis getrokken, was opslagplaats en soldatenverblijf
Huize Schouwenburg	t Harde		x			laatste oorlogswinter	Ingericht als lazaret
Kasteel Schuilenburg	Terborg			x		mrt-45	Totaal verwoest door luchtbombardement. Slechts enkele muurresten over
Huis Sonsbeek	Arnhem	x		x	(x)	sep-44	Licht beschadigd geraakt bij slag om Arnhem
Kasteel Staverden	Staverden		x				Inwendig zware bezettingsschade door inkwartiering Duitsers
Kasteel Ulenpas	Hoog-Keppel		x				Huis deed onder andere dienst als militair hospitaal. Is totaal uitgewoond door de Duitsers
Kasteel huis de Voorst	Eefde	x				43 en 45	In 43 uitgebrand door onvoorzichtige schilder, in 45 vernield door Duitse militairen

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Buitenplaats Vosbergen	Heerde				x	1940-43	Kleine veranderingen toegepast voor het inkwartieren van Nederlandse soldaten tijdens mobilisatie bij IJssellinie. Later huis leeggehaald voor brandstofvoorziening
Kasteel Waardenburg	Waardenburg			x		vooral einde oorlog	Duitsers en Nederlanders hebben kasteel uitgewoond, aan het einde van de oorlog schade opgelopen door luchtbombardement
Kasteel Wadestein	Herwijnen	x				1944	Totaal vernield, ronde toren (was het enige wat nog stond van dit kasteel) opgeblazen door de Duitsers
Buitenplaats Warnsborn	Arnhem		x			einde oorlog	Recreatieoord voor Duitse militairen, brandde tijdens een feestje tot de grond toe af
Slot Well	Well			x		vooral einde oorlog	Aan het einde van de oorlog door granaatvuur ernstig beschadigd
Huize Westerveld	Elden			x		44	Duitsers zaten hier ingekwartierd, door brandbommen van Geallieerden verwoest
Kasteel Wijenburg	Echteld			x		44-45	Hebben eerst 100 militairen ingezet, later onder granaatvuur gelegen
Buitenplaats de Wildbaan	Brummen		x			vanaf 40	Bezettingsschade
Kasteel Wisch	Terborg			x		44	Geallieerde luchtaanval: beschadigde hoofdgebouw, dienstvleugel werd deels verwoest
Huis Zypendaal	Arnhem			x		sep-44	Licht beschadigd bij beschietingen door Canadezen
Totaal		10	19	33	1		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 42

Provincie Utrecht

Buitenplaats Aardenburg	Doorn		x			mei-40	Eerst Nederlandse militairen in gelegerd, daarna Duits, tenslotte Nederlandse Arbeidsdienst
Buitenplaats Oud-Amelisweerd	Bunnik			x		11-okt-44	door bombardement ruiten vernield
		x				28-apr-45	Duitsers bliezen toegangsbrug op, rest van raampartijen hierbij gesneuveld
Buitenplaats nieuw-Amelisweerd	Bunnik		x			vanaf 22 juli 44	Innundatiemaatregelen lieten waterpijl 92 cm stijgen. Grote eetzaal fungeerde als paardenstal. Duitsers bliezen rustieke brug op.
Huize Beukbergen	Huis ter Heide	x				vanaf 41	Duitsers bliezen watertoren op, er bleef een beschadigd en uitgewoond huis achter

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Buitenplaats Beukenhorst	Driebergen			x		8-mrt-45	Hoofdkwartier Duitse Contraspionage. Huis meerdere malen beschoten. Huis zwaar beschadigd door neerstortende V-1
Buitenplaats Denenburg	Driebergen		x			40-45	Door Duitse bezetters gebruikt als hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst
Bellesteyn				x		5-mrt-45	Duitse luchtafweersysteem dat hier opgesteld staat wordt zwaar bestookt door RAF vliegtuigen
Buitenplaats Blikkenburg	Zeist			x			Vliegtuigbommen in omgeving neergeworpen, hierdoor sneuvelden 25 grote ramen door de luchtdruk
			x			vanaf najaar 44	33 Duitse militairen geherbergd, geringe schade aan inboedel doordat de familie op bovenste etage mocht/kon blijven wonen.
Buitenplaats Broekhuizen	Leersum		x			vanaf 1940	Had te lijden onder de Duitse inwonende bezetters
Buitenplaats Canton en Peking	Baarn		x			1940	Was opslagplaats van gestolen Joodse goederen
Buitenplaats Coelhorst	Amersfoort			x		mei-40	Bij gevechtshandelingen hebben de Nederlandse militaire autoriteiten het huis door brand vernield
							Bezet door Duitse officieren
Buitenplaats Cronenburgh	Loenen aan de Vecht		x			43	
Hofstede Drakesteyn	Laage Vuursche		x			40-45	Werd gebruikt als kwartier voor Duitse soldaten
Kasteel Geerestein	Woudenberg		x			vanaf 40	Militairen in gehuisvest, later ook evacués en arbeiders van de Dienst Uitvoerende Werken
Buitenplaats Groeneveld	Baarn		x			40-45	Was eerst hoofdkwartier van Duitse Wehrmacht, later onderdak aan Rijksbrandweer en Politie. Toen werden garages op het terrein gebouwd
Buitenplaats de Heiligenberg	Leusden		x			dec 42 tot maart 43	Door Sicherheitspolizei gevorderd, dertig man in ondergebracht
Kasteel Heimerstein	Rhenen	x				44	Volledig verwoest door brand, aangestoken door Duitsers
Buitenplaats Lambalgen	Scherpenzeel	x				begin oorlog	Licht beschadigd door granaatvuur
Kasteel Lunenburg	Langbroek					13 mei 40 - sept 44	Duitsers onderzochten kasteel op wapens. Op 2 juni 43 stalen ze de grote klok van het dak. In 44 vele legerauto's op het terrein geparkeerd
				x		sep-44	Luchtbombardement trof achterzijde van het kasteel, 1/3 van kasteel werd vernietigd hierdoor
Buitenplaats Ma retraite	Zeist		x			mei-40	Witte gebouw werd groen geverfd als camouflage voor geallieerde luchtaanvallen

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Kasteel Natewisch	Amerongen		x			dec-44	Kanonnen geplaatst op terrein, koetshuis gebruikt als munitie-opslagplaats, kanonnen zakten echter weg, Duitsers vertrokken
Kasteel Nyenrode	Breukelen				x	tijdens oorlog	Kasteel in Duitse handen. Slechts laatste 2 weken inkwartiering. Canadezen huis uitgeleefd
Buitenplaats Over Holland	Nieuwersluis				x	mei - jun 40	Nederlandse soldaten voor greb-belinie ingezet
Kasteel Prattenburg	Rhenen	x				mei-40	Door granaatvuur ligt beschadigd
			x			apr-45	Huis geplunderd door de Duitsers, meeste kostbaarheden niet gevonden omdat ze goed verstopt waren
Kasteel Renswoude	Renswoude			x		okt 44 - apr 45	Duits Rode kruishospitaal, later onder granaatvuur gelegen
Kasteel Rhynauwen	Bunnik	x				40	Kleine beschieting tegen inwonende Nederlandse militairen
Buitenplaats de Ruitenberg	Doorn			x		laatste jaar	Gebombardeerd omdat Duitse inlichtingendienst hierin zat, alleen rechtervleugel heeft bombardement overleefd
Buitenplaats Sandwijck	de Bilt		x			vanaf 40	Door Duitse bezetter gevorderd
Huize Scherpenzeel	Scherpenzeel		x			vanaf 42	Duitsers bezette huis en gebruikte het als opslagplaats en als soldatenverblijf, huis heeft hierdoor van binnen ernstig geleden
Buitenplaats Schoonoord	Doorn		x			laatste periode	Uitgewoond door Duitse soldaten
Buitenplaats Sparrendael	Driebergen-Rijsenburg		x			tot mei 45	Werd gebruikt als receptieoord, vele feesten gegeven. Weinig interne schade, omdat huis eigendom was van Herzogin van Durcal
Paleis Soestdijk	Baarn		x			sep-44	Baarnse vleugel omgebouwd tot vakantieoord voor Duitse militairen, SS'ers later interne schade aangericht
Kasteel Sterkenburg	Driebergen-Rijsenburg		x			tegen einde oorlog	Gebruikt als legeropslagplaats, inwendig nogal beschadigd
Buitenplaats Vechtoever	Maarssen-Dorp				x	gehele oorlog	Gebruikt als poststation voor de ondergrondse, van waaruit koeriersdienst werd geleid en vanaf nov 44 als noodziekenhuis ingericht
Buitenplaats Vijverhof	Nieuwersluis		x			na dolle dinsdag	Jeugdstorm van de NSB hier gezeten
Buitenplaats Vreedon Hoef	Maarssen				x	39/40	Tijdens mobilisatiedagen hier 42e regiment infanterie gelegerd
Slot Zeist	Zeist		x			feb-45	Door ondachtzaamheid van de inwonende Duitsers is gedeelte linkervleugel afgebrand, rest veel waterschade opgelopen

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Kasteel Zuylestein	Leersum			x		45	Door luchtaanval geheel verwoest
Totaal		6	22	9	4		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 8

Provincie Noord-Holland

Slot Assumburg	Heemskerk		x				Meerdere malen in gelegerd gezeten
Buitenplaats Beeckesteijn	Velsen-Zuid		x			gehele oorlog	Herenhuis zwaar vervallen, eerst door mobilisatie van Nederlandse strijdkrachten, daarna door Duitse soldaten (gaven huis camouflagekleuren)
Hofstede Beekvliet	Velserbroek	x				44	Door Duitsers opgeblazen
Buitenplaats Duin- en Kruidberg	Santpoort	x				vanaf 19-9-1944	Herenhuis viel ten prooi aan vernielende en roofzuchtige Duitse troepen
Huize Hagevelt	Driehuis	x				sep-44	Gesloopt om Festung aan te leggen
Kasteel Marquette	Heemskerk			x		2e paasdag 45	Precisieaanval vanuit de lucht en de grond om Duitsers te verjagen, oostzijde kasteel vertoont sporen van de beschieting
Hoeve Meerzicht	Monnickendam	x				nov-42	Verwoest voor het creëren van een schootsveld en de aanleg van een anti-tankgracht
Hofstede Roos en Beek	Santpoort	x				5-sep-44	Ligt in de buurt van tankgracht, wordt door Duitse vliegtuigbommen opgeblazen
Huis Rooswijk	Velsen-Noord	x				nov-44	Door nonchalance van bezetters ging huis in vlammen op, geheel verwoest
Buitenplaats Schoonenberg	Driehuis		x			vanaf 42	Wordt gevorderd door Duitsers, wordt kantoor en zwaar bewaakte woning van de Festung-kommandant
Buitenplaats Spaarnberg	Santpoort		x			tot bevrijding	Komt verwaarloosd en gehavend uit de oorlog
Huis te Velsen	Velsen	x				okt-44	Huis in opdracht van Duitsers gesloopt om rond de Festung Velsen schootsveld te hebben
Buitenplaats Velserbeek	Velsen		x			vanaf mobilisatie 40	Onder andere gebruikt als ambtswoning van de NSB-burgemeester Tjeerd van der Weide, lag goed gecamoufleerd
Herenhuis Waterland	Velsen-Zuid		x			vanaf 1940	Barakken gebouwd, opslag gebouwd voor gifgassen en mijnen, Duitse officieren verbleven er
Huis te Wisse	Driehuis	x				sep-44	Gesloopt om Festung aan te leggen
Totaal		8	6	1	0		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 8

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Provincie Zuid-Holland							
Buitenplaats de Beukenhorst	Wassenaar	x				okt-44	Bij een V2 lancering ging het mis en raakte huis zwaar beschadigd
Kasteel de Binckhorst	Den Haag				x	meidagen 1940	Ville Regiment Zware Luchtdoel-artillerie hier gelegerd.
Paleis Huis ten Bosch	Den Haag			x		voorjaar 45	Geallieerden bombardeerden omgeving vanwege V2 lanceringen. Ruiten, muren, zoldering en vloeren werden beschadigd.
Burcht Den Burch	Rijswijk		x				Conditie liep door Vordering snel achteruit
Buitenplaats Clingendael	Wassenaar		x			gehele oorlog	Seyss-Inquart, rijkscommissaris voor het bezette Nederland, heeft hier gewoond. Serre werd verbouwd tot concertzaal
Buitenplaats Dordwijk	Dordrecht		x				Duitsers hebben hier ingekwartierd gezeten, zie schuilkelder en munitieopslagplaats
Buitenplaats Duindigt	Wassenaar			x		9-mrt-45	Duitsers vuren hier vaak V2's af, vandaar dat Geallieerden het huis bombarderen
Buitenplaats Duinhorst	Wassenaar			x		9-mrt-45	Bombardement op Duindigt raakt ook dit huis, in vlammen opgegaan
Huize Duinrell	Wassenaar		x			vanaf mei 40	Eerst schade door schermutseling voor het kasteel tussen NL en Duitsers. Weer later trok er een afdeling van de SS in.
Kasteel Duivenvoorde	Voorschoten	x				apr-45	Duitsers hebben hier hun laatste V2's laten ontploffen
Buitenplaats Eikenhorst	Wassenaar			x		45	Duitsers vuren hier vaak V2's af, vandaar dat Geallieerden huis bombarderen
Buitenplaats Hoornwijk	Rijswijk		x				Diende als legeringsplaats en opslagplaats voor wapens, heeft veel te lijden gehad
Kasteel Leeuwenhorst	Noordwijkerhout	x				jan-43	afgebroken ten behoeve van aanleg Duitse tankval
Buitenplaats Ockenburgh	Loosduinen		x				V2 lanceerplaats
Buitenplaats Oosterbeek	Wassenaar			x		9-mrt-45	Door bombardement op Duindigt raakt ook dit huis verwoest
Huize Oostergeest	Warmond		x			gehele oorlog	Hier huisden SS'ers, deze legden bunkers aan. Lichte schade aan huis.
Oud-Poelgeest	Oegstgeest		x			gehele oorlog	Uitgewoond door militairen
Buitenplaats Oud-Wassenaar	Wassenaar		x			40-44	Conferentieoord en opslagplaats
Kasteel van Rhoon	Rhoon		x				Uitgeleefd en leeggeroofd
Buitenplaats Rust en Vreugd	Wassenaar		x			gehele oorlog	Door Duitsers in gebruik genomen, ook periode gebruikt als ziekenhuis

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Buitenplaats Santhorst	Wassenaar		x			sept 44 - juni 45	Door vele geallieerde bombardementen in de omgeving was er een ziekenhuis nodig, dit huis werd omgebouwd hiervoor
Buitenplaats Voorlinden	Wassenaar			x		mrt-45	Vergaderplaats van Duitsers over V2's. Bombardement door Geallieerden
Buitenplaats Vreugd en Rust	Voorburg		x			gehele oorlog	Duitsers ingekwartierd, zolder gebruikt als opslagplaats voor in beslag genomen radio's, veel vernield
Huis te Warmond	Warmond		x			gehele oorlog	Gebruikt door de Duitse bezetter
Huis te Werve	Rijswijk		x			gehele oorlog	Officieren in ondergebracht en munitie opgeslagen. Veel gestolen en vernield
Buitenplaats Wittenburg	Wassenaar		x				Last van interne schade door Duitsers
Totaal		3	16	6	1		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 8

Provincie Zeeland

Buitenplaats Duinvliet	Domburg			x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Buitenplaats de Elderschans	Aardenburg			x		1944	Liep zware schade op door beschietingen
				x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Buitenplaats Ellewoutsdijk	Ellewoutsdijk			x		1944	Lag strategisch, door bombardement vernietigd
Slot Haamstede	Haamstede		x			gehele oorlog	Duitsers aanpassingen gedaan tijdens inkwartiering
Buitenplaats Heerenhof	Oosterland			x		okt-44	Met brandbommen bestookt om Duitsers eruit te verjagen, huis in vlammen opgegaan.
Slot Ter Hooge	Middelburg			x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Buitenplaats De Manteling	Oostkapelle			x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Buitenplaats Poppenroede	Middelburg			x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Buitenplaats Overduin	Oostkapelle			x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Buitenplaats 't Middenhof	Oostkapelle			x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Buitenplaats Toornvliet	Middelburg		x			gehele oorlog	Duitsers zaten hier ingekwartierd, op torentje mitrailleur geplaatst.
				x		okt-44	Door inundatie waterschade opgelopen
Kasteel Westhove	Domburg			x		okt-44	Zwaar beschadigd tijdens oorlog
Totaal		0	2	12	0		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 4

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Provincie Noord-Brabant							
Kasteel Aldendriel	Mill		x			gehele oorlog	Nogal wat geleden onder inkwartiering
Kasteel van Asten	Heusden	x				1-okt-44	Aan het einde van de oorlog in vlammen opgegaan door Duitse fosforgranaten
Buitenplaats Beukenhorst	Vught	x				8-mrt-45	Het huis werd zwaar beschadigd door een neerstortende V-1
Kasteel van Boxmeer	Boxmeer			x		bevrijding 44	Kasteel lag midden in vuurlinie. Vooral achterzijde door zwaar geschut getroffen. Bominslagen vernielden operatiekamer die daar lag.
Kasteel Bouvigne	Ginneken		x			1940	Duitsers ingelegerd gezeten, slechts zeer lichte schade opgelopen
Kasteel van Breda	Breda		x			gehele oorlog	Legering van Duitsers, lieten telefooncentrale van het kasteel opblazen, hierdoor grote schade
Kasteel Dussen	Dussen			x		begin 45	Zware oorlogsschade, torens zwaar beschadigd door beschieting en er stortte een vleugel in
Kasteel van Gemert	Gemert			x		11-mei-40	Duitsers hadden zich verschanst en enkele bewoners van Gemert gegijzeld. Kap door artillerievuur in brand gestoken. Kasteel met handgranaten bestookt
Kasteel de Grote Ruwenberg	St. Michielsgestel		x			gehele oorlog	Duitsers maakten hier gijzelaarskamp van
Groot Kasteel (Deurne)	Deurne			x		1944	Door artillerievuur zwaar verwoest, ruïne
Kasteel de Hattert	Vierlingsbeek			x		sep-44	Door brand verwoest tijdens operatie slag om Overloon
Slot Heeswijk	Heeswijk		x		x	vooral in sept44	Duitsers gelegerd in dit huis, later ook Geallieerden. Verder zware gevechten in september 1944. Vooral interieur veel schade opgelopen
Kasteel Henc-kenshage	St. Oedenrode				x	gehele oorlog	Werd gebruikt als distributiekantoor, raakte tijdens oorlog steeds meer in verval
Kasteel Loon op Zand	Loon op Zand			x		einde oorlog	Zwaar te leiden gehad onder bominslagen, dak zwaar vernield hierdoor
Stadspaleis Markiezenhof	Bergen op Zoom	x				feb-maart 45	Grootste schade door inslag 2 V1-bommen die bestemd waren voor Antwerpen
Kasteel Nemerlaer	Haaren		x		x	gehele oorlog	Duitse, Engelse en Nederlandse soldaten hebben hierin gezeten
Slot Peelland	Deurne			x		44 (bevrijding)	Raakte zwaar beschadigd door artillerievuur (op naastgelegen Groot Kasteel Deurne)
Huis Seldensathe	Berlicum		x		x	gehele oorlog	Heeft zware klappen te verduren gehad, eerst van Duitsers, later van de Geallieerden

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Buitenplaats Wernhoutsburg	Wernhout			x		okt-44	Huis totaal verwoest tijdens verjagen van Duitsers uit gemeente Zundert
Totaal		3	7	8	4		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 10

Provincie Limburg

Kasteel Amstenrade	Amstenrade		x			1944	Liep lichte oorlogsschade op, bewoner was de Marchant et d'Ansembourg (fractieleider van NSB in Tweede Kamer)
Kasteel Arcen	Arcen		x			gehele oorlog	Bezetters brengen veel vernielingen aan, kasteel raakt in verval
Kasteel An der Esch	Vaalsbroek			x		1944	Woongedeelte zwaar beschadigd door een bom, rest complex grotendeels verwoest
Hoeve Baxhof	Swalmen				x	gehele oorlog	Gebruikt voor verzet, er verbleven uit Duitsland gevluchte Franse krijgsgevangenen en het was hoofdkwartier van de verzetsstrijders.
Kasteel Bleyenbeek	Afferden			x		feb-45	Na zware gevechten tegen Duitse parachutisten hebben Geallieerden het kasteel plat gebombardeerd
Kasteel Blitterswijk	Blitterswijk	x				nov-44	Opgeblazen door terugtrekkende Duitsers
Buitenplaats Blumenthal	Vaals		x			bezettings-tijd	Ziekenhuis voor militairen in gevestigd
Boekenderhof		x				1944	Brand gesticht
Huis (Kasteel) Bree	Maasbree			x		1943	Door brandbommen getroffen en grotendeels verwoest
Kasteel Broekhuizen	Broekhuizen			x		30-nov-44	Kasteel lange tijd beschoten door tanks, granaat na granaat werd afgevuurd tot muren omvielen en Duitsers zich overgaven
Buitenplaats Exaten	Baexem		x			tijdens oorlog	Ziekenhuis voor militairen in gevestigd
Het Gebroken Slot	Grubbenvorst	x				1945	Bij hun aftocht bliezen de Duitsers de torens op, van het nog staande muurwerk bleef bijna niets meer over
Kasteel Geulzicht	Geulhem		x			vanaf 10 mei 40	Enige hoge Duitse officieren bezetten het kasteel, werd als centrale commandopost ingericht
Kasteel Geysteren	Geijsteren			x		winter 44	Bombardement betekende einde van alle oude middeleeuwse bouwrestanten
Kasteel Den Halder	Valkenburg		x				Raakte licht beschadigd doordat huis gebruikt werd als kantoor
Kasteel Heijen	Heijen			x		44	Grotendeels verwoest door Engels bombardement

Naam	Plaats	AD	UD	AG	UG	jaartal	details / extra
Kasteel ten Hove (Borman)	Grathem			x		nov-44	Huis zwaar te lijden gehad onder granaatinslagen
Huize Imstenrade	Imstenrade			x		43	Brandbommen verwoesten kapverdieping van de villa
Burcht Kessel	Kessel	x				17-nov-44	Bij verlaten van burcht werden springladingen op binnenplaats tot ontploffing gebracht, ontstane brand zette verwoestende werk voort
Kasteel Lemiers	Lemiers				x	begin oorlog	Toren en noordzijde door bom zwaar getroffen
Kasteel Limbricht	Limbricht			x			Oostelijke vleugel raakte zwaar beschadigd door een granaatinslag
Kasteel Neercanne	Maastricht		x			1944	Organisation Todt (ingenieursafdeling) huisveste hier om grotten geschikt te maken voor oorlogsproductie
Kasteel Neuborg	Gulpen				x	13-sep-44	Tegen einde van de oorlog diende huis als hoofdkwartier van het Amerikaanse leger, lichte schade
Kasteel Ooijen	Broekhuizen		x			gehele oorlog	Duitsers dreigden kasteel bij ontruiming op te blazen, mijnen gelegd maar is niets gebeurd, slechts lichte schade
Kasteel Oost	Oost-Maerland		x			gehele oorlog	Zwaar te lijden gehad onder militaire bezetting
Kasteel Oud Buggenum	Grathem			x		1944	Bommenwerpers maakten einde aan neogotische jachtslot
Kasteel Oud-Ehrenstein	Kerkrade		x			1942	Duitsers huis genaast, lichte schade
Kasteel Oudenborgh / Merum	Merum	x				tijdens oorlog	Duitsers poging gewaagt ruïne op te blazen, toren bleef overeind
Kasteel Schaloen	Oud-Valkenburg				x	einde oorlog	Huis raakte ernstig beschadigd door Amerikaanse soldaten die er gelegerd zaten
Kasteel Strythagen	Vaals		x				Uitgewoond door de Duitsers, daarnaast inwendig schade aan stucwerk door inslag van een granaat
Huize Watersley	Sittard		x			gehele oorlog	Duitsers ingezet
Kasteel Well	Bergen			x		44-45	Heeft enkele malen geallieerd granaatvuur voor de kiezen gehad voordat Duitsers zich overgaven, zwaar beschadigd
Huis Westering	Maasbree			x		nov-44	In puin geschoten om groep Duitsers te verjagen
Totaal		5	12	12	4		

Aantal schadegevallen bij de strijd in het laatste oorlogsjaar 14

Bijlage 1 (samenvatting)

Inventarisatie oorlogsschade Nederlandse kastelen en buitenplaatsen

Legenda A = aangevallen, U = uitgewoond / door D = Duitsers, G = geallieerden

Provincie	totaal	AD	UD	AG	UG	laatste jaar schades
Groningen	-	-	-	-	-	-
Friesland	-	-	-	-	-	-
Drente	5	-	3	-	2	-
Overijssel	5	-	3	2	-	-
Gelderland	61	10	19	31	1	42
Utrecht	41	6	22	9	4	8
Noord-Holland	15	8	6	1	-	8
Zuid-Holland	26	3	16	6	1	8
Zeeland	14	-	2	12	-	4
Noord-Brabant	22	3	7	8	4	10
Limburg	33	5	12	12	4	14
Totaal	222	35	90	81	17	97

Bijlage 2

Lijst met 108 te beschermen objecten

Speciaal beschermde monumenten

de gecursiveerde uitgebreid beveiligd door de aanleg van blusinrichtingen.

Alkmaar

- *Grote of St.-Laurenskerk*

Amersfoort

- Koppelpoort
- *O.L.Vrouwetoren*

Amsterdam

- Muiderpoort
- *Koninklijk Paleis*
- *Nieuwe Kerk*
- *Westerkerk*
- Nieuwe Lutherse Kerk
- R.K. Vondelkerk
- *Portugese Synagoge*
- Trippenhuys, Kloveniersburgwal 29

Apeldoorn

- *Paleis Het Loo*

Arnhem

- *Grote of St.-Eusebiuskerk*

Bergen op Zoom

- Gevangenpoort
- Raadhuis

Breda

- *Grote Kerk*

Brielle

- *Grote Kerk*

Culemborg

- Raadhuis

Delft

- *Nieuwe Kerk*
- *kern van het Prinsenhof*
- Gemeenlandshuis van Delfland,
Oude Delft 167

Deventer

- Waag
- *Grote of St.-Lebuïnuskerk*
- huis "in de drie Haringen", Brink 55

Dordrecht

- Groothoofdspoort
- *Grote of O.L. Vrouwekerk*

Gouda

- Raadhuis
- Waag
- *St.-Janskerk*

's Gravenhage

- *Binnenhof*
- Raadhuis
- *Nieuwe Kerk*
- kern Huis ten Bosch
- Pales Noordeinde
- Mauritshuis
- Koninklijke Bibliotheek, Lange Voorhout 36

Groningen

- voorm. Goudkantoor
- *Martinikerk*
- Noorderkerk

Haarlem

- Amsterdamse Poort
- Raadhuis
- Vleeshal
- *Grote of St.-Bavokerk*
- toren Bakenesserkerk
- Nieuwe Kerk
- R.K. St.-Bavokerk

Harderwijk

- Grote Kerk

Hattem

- Grote Kerk

's Hertogenbosch

- Raadhuis
- *St.-Janskathedraal*

Kerkrade

- voorm. *Abdij Rolduc*

Leeuwarden

- Kancelarij
- Waag
- Toren Oldehove

Leiden

- Zijlpoort
- Gravensteen
- *St.-Pieterskerk*
- Hooglandse Kerk
- Marekerk
- Groot-Auditorium Academie

Maastricht

- Dinghuis
- Raadhuis
- *O.L. Vrouwekerk*
- *St.-Servaaskerk*
- St.-Janskerk

Middelburg

- *Raadhuis met Vleeshal*
- *Abdijgebouwen*
- *Koorkerk*
- Oostkerk

Naarden

- Raadhuis
- *Grote Kerk*

Nijmegen

- Raadhuis
- Waag
- *Grote of St.-Stevenskerk*
- Kapel op het Valkhof
- Latijnse School

Oldenzaal

- *St.-Plechelmuskerk*

Rhenen

- St.-Cunerakerk

Roermond

- *Munsterkerk*

Rotterdam

- Delftse Poort
- voorm. Gemeenlandshuis van Schieland
- Grote of St.-Laurenskerk

Utrecht

- *Domkerk*
- *Domtoren*
- Pieterskerk
- Klaaskerk

Veere

- Raadhuis
- Grote Kerk
- de Schotse huizen::
- "het Lammetje", Kade 25 en
- "de Struys", Kade 27

Venlo

- *St.-Martinuskerk*
- R.K. Burgerlijke Godshuizen:
- Grote Kerkstraat 31
- huis Schreurs,
- Grote Kerkstraat 19-21
- Romerhuis, Jodenstraat 30-32
(thans Kwartelenmarkt 1/ Wijngaardstraat 2)

Vianen

- *Grote Kerk*

Weert

- *St.-Martinuskerk*

Weesp

- Raadhuis
- *Grote Kerk*

Willemstad

- Raadhuis
- Hervormde Kerk

Woerden

- voorm. Raadhuis

Zaltbommel

- *Grote of St.-Maartenskerk*
- huis Maarten van Rossum

Zutphen

- *St.-Walburgskerk*
- Broederenkerk

Zwolle

- Sassenpoort
- *Grote Kerk*

Bijlage 3

Document uit het archief van kasteel de Haar te Haarzuilens

NOTICE

This Building
is an

HISTORIC MONUMENT

All military personnel will co-operate in
protecting it against defacement.

No material or article of any sort will be
removed from the premises except by a responsible
Allied or Dutch Authority for safekeeping.

By Order
Allied Military Authorities

De Militaire Commandant, Paris van West-Utrecht,
De reserve majoor der Infanterie,

Haarzuilens, Mei 1945

MILITAIR GEZAG

BEKENDMAKING

LANDGENOOTEN,

Dit is een gebouw van historische waarde
voor de Nederlandsche beschaving, waarvan het
verlies onherstelbaar zou zijn.

Het is daarom de plicht van iederen Neder-
lander om het in- en uitwendig ongeschonden te
laten, voor zoover het niet door den vijand be-
schadigd is.

Daar onder de tegenwoordige omstandigheden
het onmogelijk is om het gebouw voldoende te
bewaken, doe ik een dringend beroep op Uw
medewerking, opdat het zooveel mogelijk in onge-
schonden staat blijve.

Gegeven ten Stafkwartiere, den 14 Sept. 1944

De Chef van den Staf Militair Gezag,

Op last,

De Sous-Chef,

De Luitenant-Kolonel,

W. Chr. Posthumus Meyjes

M. J. van der Meulen
O. J. van der Meulen

Bijlage 4

Overzicht geconfisqueerde kastelen en buitenplaatsen door de Nederlandse Staat

Amerongen te Amerongen (UT)	Het medebeheer betrof slechts twee/vijfde van de onverdeelde boedels van wijlen graaf Godard Bentinck. Vele jaren is er gezocht naar een geschikte onderverdeling. Uiteindelijk is het kasteel in 1977 in handen gekomen van de Stichting Utrechtse Kastelen. ¹⁷⁷
Amstenrade te Amstenrade (LI)	Het beheer werd in 1946 teruggegeven aan de eigenaar. ¹⁷⁸
Batenburg te Batenburg (GE)	De ruïne is rond 1949 voor 1 gulden overgedragen aan de Vereniging de Vrienden van de Geldersche Kasteelen. ¹⁷⁹
Cannenburg te Vaassen (GE)	Na de oorlog werd het vermogen van mevrouw Cleve door de Staat verbeurd verklaard en het beheer erover overgedragen aan de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen. In 1951 werd deze Stichting in de gelegenheid gesteld, het landgoed voor de symbolische koopsom van 1 gulden uit het vermogen over te nemen. De zeer slechte staat, waarin het kasteel toen verkeerde, en de hoge kosten, welke het herstel zou vergen, wettigden deze minimale koopsom. ¹⁸⁰
Dever te Lisse (ZH)	De ruïne werd op 30 november 1949 overgedragen aan de gemeente Lisse. ¹⁸¹
Drakestein te Laage Vuursche (UT)	In 1946 teruggegeven aan de eigenaar. ¹⁸²
Doorn te Doorn (UT)	In 1953 voor 1 gulden overgedragen aan de gemeente Doorn. Sindsdien is het een Rijksmuseum. ¹⁸³
Horst te Horst (LI)	Overgedragen aan de gemeente Horst. ¹⁸⁴
Oost te Valkenburg (LI)	Is overgedragen aan de gemeente Valkenburg. De landbouwschool zal hier blijvend gehuisvest worden. ¹⁸⁵
Puth te Voerendaal (LI)	Na lang procesvoering kreeg de eigenaar, die inmiddels de Nederlandse nationaliteit had verworven, het buitengoed Puth terug. ¹⁸⁶
Schaesberg te Schaesberg (LI)	Ruïne verkocht aan de gemeente Schaesberg. ¹⁸⁷
Slangenburg te Lemiers (LI)	Vanaf 1953 deel van Slangenburg overgedragen aan de Orde der Benedictijnen. Het landgoed wordt daarnaast beheerd door Staatsbosbeheer. ¹⁸⁸
Vaalsbroek te Vaals (LI)	Op 24 juli 1946 vond de verkoop plaats van het kasteel aan de Stichting Beambtenfonds der Staatsmijnen in Limburg te Heerlen. ¹⁸⁹
Weldam en Wegdam te Markelo (OV)	Is in 1955 teruggegaan in handen van de familie. ¹⁹⁰
Well te Well (LI)	De burgemeester van Bergen werd benoemd tot beheerder. ¹⁹¹
Wildt te Gendringen (GE)	Werd aangekocht door de gemeente Gendringen. ¹⁹²

177 'Kasteel Amerongen', <http://www.kasteleninutrecht.eu/>, bekeken op 28 juni 2010.

178 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1946, p. 11.

179 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1949, p. 4.

180 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Cannenburg'.

181 Krantenknipselarchief NKS provincie Zuid Holland, 'Dever'.

182 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1946, p. 5.

183 Krantenknipselarchief NKS provincie Utrecht, 'Doorn'.

184 Krantenknipselarchief NKS provincie Limburg, 'Horst, ter'.

185 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1946, p. 10.

186 Krantenknipselarchief NKS provincie Limburg, 'Puth'.

187 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1946, p. 10.

188 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1946, p. 7.

189 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1946, p. 4.

190 Krantenknipselarchief NKS provincie Overijssel, 'Wegdam'.

191 Krantenknipselarchief NKS provincie Limburg, 'Well'.

192 Jaarverslag Nederlandse Kastelenstichting 1946, p. 7.

Bijlage 5

Inventarisatie zwaar beschadigde en verwoeste kastelen en buitenplaatsen

Verdwenen of ruïne

Asten te Heusden (NB)	De consolidatievoorbereidingen in 1984, pas in 1995 echt met consolideren begonnen. ¹⁹³
Bleyenbeek te Afferden (LI)	Is vervallen tot een ruïne. ¹⁹⁴
Blitterswijck te Blitterswijck (LI)	Nu rest slechts een braakliggend terrein met hier en daar brokken muur. ¹⁹⁵
Broekhuizen te Broekhuizen (LI)	In 1946 besloot de gemeente Broekhuizen met instemming van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg om het gehavende kasteel grotendeels te laten slopen en het afkomend materiaal te gebruiken voor de bouw van noodwoningen. Is zwaar begroeide ruïne overgebleven. ¹⁹⁶
Deurne te Deurne (NB)	In 1951 begonnen met ruimen van puin rond de kasteelruïne en het slopen van bouwvallige onderdelen. In 1952 werd de rest van het muurwerk geconsolideerd en verankerd. ¹⁹⁷
De Duno te Heveadorp (GE)	Helaas heeft ook deze villa, met zijn adembenemende uitzicht over de Betuwe, de oorlog niet overleefd. ¹⁹⁸
Enghuizen te Hummelo (GE)	Het restant werd in 1948 afgebroken. Wie nu het landgoed bezoekt, zal van het huis weinig terugvinden. Slechts van het souterrain steken nog brokstukken van muren omhoog. ¹⁹⁹
't Gebroken slot te Grubbenvorst (LI)	Zijn nog enkele schamele muur- en fundamentresten over. ²⁰⁰
Geysteren te Geijsteren (LI)	De gedachte om van Geysteren een nieuw kasteel te bouwen heeft na de bevrijding nog even door het hoofd van sommigen gespeeld. De kosten bleken echter onoverbrugbaar hoog. Overgeleverd aan de krachten van weer en wind is de ruïne sinds 1946 snel verder vervallen. Van de restanten, is thans de helft al ingestort. ²⁰¹
Hagevelt te Driehuis (NH)	Het terrein van Hagevelt wordt nu doorsneden door het spoorwega viaduct tussen de Hagelingerweg en de Van den Vondellaan. ²⁰²
't Hassink te Epse (GE)	Na de oorlog zijn de restanten van het huis gesloopt. ²⁰³
Hedel te Hedel (GE)	Muurresten in 1980 opgegraven en zijn vanaf 1982 geconsolideerd. ²⁰⁴
Hemelsche Berg te Renkum (GE)	Het in 1858 voor J. Kneppelhout gebouwde landhuis werd in 1944 verwoest. Bewaard bleven de landschappelijke aanleg naar plannen van J.D. Zocher, de uit 1860 daterende oranjerie en de tuinmanswoning uit 1863. ²⁰⁵
Hemmen te Hemmen (GE)	Verslag uit 1948: van kasteel Hemmen is niets meer over dan een fundering, welke over enige tientallen meters uit de gracht oprijst met daarbij aansluitend enige keldermuren. ²⁰⁶

193 Schulte 1997, p. 220.

194 W. Hupperetz, *Kastelen in Limburg: burchten en landhuizen (1000-1800)*, Utrecht 2005, p. 109.

195 Hupperetz 2005, p. 117.

196 Schulte 1997, p. 175.

197 Schulte 1997, p. 222.

198 'Landgoed de Duno', <http://www.edm-natuurfoto.nl/foto's/Gelderland/DunoLandgoed/Duno.htm>, bekeken op 1 juni 2010.

199 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Enghuizen'.

200 Hupperetz 2005, p. 135.

201 Hupperetz 2005, p. 121.

202 J. Morren, *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 2 Driehuis en Velsbroek*, Velsen 2004, p. 27.

203 'Kasteel het Hassink', <http://www.hethassink-kepe.nl/hassink.htm>, bekeken op 1 juni 2010.

204 J. van Engelen en F. Eliëns, *Kasteel Hedel*, Zutphen 1984, p. 32.

205 'Buitenplaats de Hemelsche Berg', <http://www.buitenplaatsennederland.nl/>, bekeken op 1 juni 2010.

206 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Hemmen'.

Kessel te Kessel (LI)	Architect ir. L. Deur uit Nijmegen maakte een ontwerp voor een consolidatie, omdat was gebleken dat herbouw was uitgesloten. Dankzij een rijks-subsidie van 50.000 gulden kon tot consolidatie van de overblijfselen worden overgegaan in mei 1958. ²⁰⁷	
Leeuwenhorst te Noordwijkerhout (ZH)	Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het kasteel in opdracht van de Duitsers afgebroken. Alleen het koetshuis op Leeuwenhorst herinnert nog aan het oude kasteel en heeft tegenwoordig de woonfunctie op de buitenplaats overgenomen. ²⁰⁸	
Meerzicht te Monnickendam (NH)	Er is daar niets meer wat aan de hofstede herinnert. ²⁰⁹	
Neijenbeek te Voorsterbeek (GE)	Na de oorlog volgde beperkt herstel, waarbij de toren van een met riet gedekt nooddak werd voorzien. Desondanks raakte het kasteel steeds verder in verval. ²¹⁰	207 Schulte 1997, p. 190.
Oosterbeek te Wassenaar (ZH)	Het herenhuis was door de oorlog volledig vernield en moest worden afgebroken. ²¹¹	208 Krantenknipselarchief NKS provincie Zuid Holland, 'Leeuwenhorst'.
Oudenborgh te Merum (LI)	Ruïne verkeert in zeer slechte staat en brokkelt steeds verder af. ²¹²	209 J. Morren, <i>Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 3 IJmuiden, Velsen-Zuid en Noord</i> , Velsen 2005, p. 166.
Roos en Beek te Santpoort (NH)	Anno 2002 markeert een bosje op de hoek van de Biezenweg en de Rijksweg de plaats van de verdwenen hofstede. ²¹³	210 Schulte 1997, p. 160.
Rooswijk te Velsen-Noord (NH)	In 1956 stond het volgende in een krantenartikel: 'Het nog steeds braak liggende, voor industrievesting bestemde terrein ten noorden van de toegangsweg naar Hoogovens, pleegt met de naam Rooswijk te worden aangeduid als herinnering aan het buitengoed van die naam dat in het laatste jaar van de oorlog volledig is ten onder gegaan'. ²¹⁴	211 'Buitenplaats Oosterbeek', http://home.tiscali.nl/~kastelenzuid/holland/Pages/Oosterbeek.htm , bekeken op 1 juni 2010.
Seldensathe te Berlicum (NB)	In 1961 volgde de sloop en bleef een treurige ruïne over. ²¹⁵	212 Schulte 1997, p. 197.
Schuilenburg te Terborg (GE)	In mei 1948 gesloopt, slechts een paar hopen afge-bikte stenen geven de plaats aan waar het kasteel gestaan heeft. Stenen zijn vervolgens gebruikt voor het bouwen van noodwoningen. ²¹⁶	213 J. Morren, <i>Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 1 Santpoort</i> , Huizen 2002, p. 171.
Huis te Velsen in Velsen (NH)	Tot kort na 1945 bleven de resten van het huis in het weiland staan. De restanten zijn gesloopt en het terrein wordt gebruikt als weiland. ²¹⁷	214 Krantenknipselarchief NKS provincie Noord Holland, 'Rooswijk'.
Wadestein te Herwijnen (GE)	Sindsdien zijn er alleen ondergronds nog resten van het kasteel. ²¹⁸	215 'Huis Seldensathe', http://www.kastelenin-nederland.nl/kasteel1026.php , bekeken op 1 juni 2010.
Westerveld te Elden (GE)	In 1944 werd het landhuis verwoest en is niet meer herbouwd. Landgoed werd vanaf jaren zeventig een gemeentelijk park. ²¹⁹	216 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Schuilenburg'.
Windesheim te Windesheim (OV)	Van het landhuis resteert niets. Enkel de twee bouwhuizen en het monumentale toegangshek zijn overgebleven. ²²⁰	217 Morren 2002, p. 155.
Huis te Wisse in Driehuis (NH)	Op de plaats van de boerderij ligt anno 2004 onder andere het tuincentrum van de firma Gozeling. ²²¹	218 'Kasteel Wadestein', http://www.kastelenin-nederland.nl/kasteel263.php , bekeken op 1 juni 2010.

- 219 J. Honders, *Terugblik 'De betuwe op slot'. Over kastelen en adellijke huizen*, Opheusden 2003, p. 78.
- 220 Krantenknipselarchief NKS provincie Overijssel, 'Windesheim'.
- 221 J. Morren, *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 2 Driehuis en Velsbroek*, Velsen 2004, p. 29

Reconstructie

Aerdte te Herwen (GE)

In 1961 is het huis met de zuidelijke zijvleugel en het voorplein overgedragen aan de Stichting Vrienden van de Geldersche Kasteelen, die in 1962 begon met de restauratie. Dit stond onder leiding van architect Heineman te Velp.²²²

Ammersoyen te Ammerzoden (GE)

Nadat het kasteel in 1944-1945 zware oorlogsschade opliep, kwam Ammersoyen in 1957 in eigendom van Stichting Vrienden van de Geldersche Kasteelen. Eerste jaren kon er grondig onderzoek worden verricht en vervolgens werd er op schitterende wijze gerestaureerd. Restauratie in 1975 afgerond. Als rayon-architect was Verheus aangesteld.²²³

An der Esch te Vaalsbroek (LI)

Onder leiding van F. Peutz is spoedig na de oorlog de restauratie ter hand genomen.²²⁴

Hof te Bingerden in Angerlo (GE)

In 1957 is op de grondvesten van het oude huis het tegenwoordige opgetrokken, geheel in achttiende-eeuwse trant en met gebruikmaking van oude materialen. Dit werd geleid door de rayon-architect Canneman van de Rijksdienst Monumentenzorg.²²⁵

Doornenburg te Doornenburg (GE)

Als rayon-architect werd Verheus aangesteld. Sinds 1964 weer volledig hersteld.²²⁶

Doorwerth te Doorwerth (GE)

Verheus en Meffert stonden aan het roer. Restauratie aan de hand van een aantal tekeningen uit de tweede kwart van de achttiende eeuw. Deze tekeningen van Jan de Beyer tonen ons het kasteel in zijn staat van grootste uitbreiding en glorie die het waarschijnlijk omstreeks 1600 zal hebben gekregen.²²⁷

Duivenvoorde te Voorschoten (ZH)

Als rayon-architect was Canneman aangesteld. Huis heeft grondige restauratie ondergaan van 1958 tot 1963.²²⁸

Dussen te Dussen (NB)

De gemeente kocht het in 1931 en is toen begonnen met de restauratie om het kasteel om te bouwen tot gemeentehuis. Tijdens de oorlog werd al het werk echter weer tenietgedaan door zware oorlogsschade. Na de oorlog is men echter weer opnieuw begonnen met de restauratie, welke in 1953 afgerond werd. Onder leiding van architect Van Essen.²²⁹

Heimerstein te Rhenen (UT)

Het huis is in de oorlog volledig verwoest en in 1946 weer opgebouwd.²³⁰

Heijen te Heijen (LI)

In 1948 kocht de Rotterdamse beeldhouwer Peter Roovers de ruïne en het lukte hem om het kasteel in de daarop volgende decennia gerestaureerd te krijgen. Dit mede mogelijk gemaakt door grote steun van Van Nispen tot Sevenaer.²³¹

222 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Aerdte'.

223 'Kasteel Ammersoyen', <http://www.kasteel-ammersoyen.nl/>, bekeken op 1 juni 2010.

224 Hupperetz 2005, p. 455.

225 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Bingerden'.

226 J. van Heek, *De Doornenburg*, Doornenburg 1965, p. 36.

227 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Doorwerth'.

228 Jos Stöver (ea.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen 2000, p. 207.

229 J. Hendriks en T. van der Aalst, *Dussen: van woontoren tot kasteelraadhuys*, Dussen 1985, p. 14.

230 B. Olde Meierink (ea.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, p. 549.

231 P. Roovers, *Het huis Heyen*, Heijen 1978, p. 18.

Lathum te Lathum (GE)	De ruïne van het hoge gedeelte werd afgebroken. De gespaard gebleven rest van het huis werd na de oorlog hersteld en fungeert als boerderij. ²³²
Lunenburg te Langbroek (UT)	Restauratie van 1968-1970 onder leiding van rayon-architect Canneman. Kasteel werd hierbij hersteld als solitaire middeleeuwse woontoren. ²³³
Nederhemert te Nederhemert (GE)	Was in eerste instantie geconsolideerde ruïne. In 2001 was het geld rond, en heeft men vier jaar over de restauratie gedaan. ²³⁴
Poelwijk te Gendt (GE)	De toren leed zwaar en moest gerestaureerd worden, liet echter tot 1959 op zich wachten. De opknopbeurt werd begroot op 50.000 gulden. Omdat er sprake was van oorlogsschade, subsidieerde het rijk het project voor 90%. ²³⁵
Voorlinden te Wassenaar (ZH)	De forse schade die het landhuis opliep is in de jaren daaropvolgend gerestaureerd. ²³⁶
Huis te Voorst in Eefde (GE)	Het werd in 1957 en in de jaren 2003 tot 2005 volledig gerestaureerd en is het interieur smaakvol en sfeervol aangepast aan de schitterende uitstraling van het huis. ²³⁷
Wisch te Terborg (GE)	Canneman werd aangesteld als rayon-architect. Het oostelijke gedeelte van de vleugel en de toren werden in opdracht van de eigenares in 1951 gerestaureerd en ingericht tot woonhuis. Het hoofdgebouw bleef als ruïne liggen en verviel meer en meer. ²³⁸

Nieuw huis

Beekvliet te Velserbroek (NH)	Is een nieuwe boerderij op de plaats gebouwd. ²³⁹
Huis Bree te Maasbree (LI)	Is een nieuw woonhuis op het terrein geplaatst. ²⁴⁰
Boelenham te Dodewaard (GE)	Van het huis is tegenwoordig niets meer over behalve ondergrondse muurresten. Daarbovenop is een grote boerderij gebouwd. ²⁴¹
Buggenum (Oud) te Grathem (LI)	Het werd een restauratie van bijzondere allure; niet het terugbrengen naar de vroegere situatie, maar het creëren van een nieuw geheel. Met bouwelementen van vroegere tijden en uit eigen of omliggende landen schiep Prof. Hentrich een Europees ensemble, dat rijker en verrassender is dan Oud Buggenum ooit was. ²⁴²
Coelhorst te Amersfoort (UT)	Het huidige vrij kleine huis is in 1950 gebouwd op de fundamenten van het oude huis. ²⁴³
Hof te Dieren in Rheden (GE)	In 1966 werden de resten volledig gesloopt, alleen de zuilengalerij werd voorzichtig afgebroken en terzijde gelegd. Deze is later hergebruikt bij de bouw van een koepeltje in het park van Twickel. ²⁴⁴
Duindigt te Wassenaar (ZH)	Op de plaats van het verwoeste landhuis verrees in 1953 een villa naar ontwerp van architect A. de Rouville de Meux. ²⁴⁵
Egheria te Oldenzaal (OV)	Het landhuis werd in 1944 verwoest, waarna in 1948 naar ontwerp van G. Feenstra en D. Broekhuizen in traditionele stijl een nieuw landhuis verrees. ²⁴⁶

- 232 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Lathum'
- 233 Olde Meierink 1995, p. 295.
- 234 J. Bierens de Haan en W. Kramer, *Kasteel Nederhemert: een eeuwenlang bestaan*, Zwolle 2005, p. 47.
- 235 J. Honders, *Terugblik 'De betuwe op slot': over kastelen en adellijke huizen*, Opheusden 2003, p. 30.
- 236 Stöver 2000, p. 192.
- 237 'Huis de Voorst', <http://www.huisdevoorst.nl/#/nl/geschiedenis/>, bekeken op 1 juni 2010.
- 238 F. Eliëns en J. Harenberg, *Middeleeuwse kastelen van Gelderland*, Rijswijk 1984, p. 104.
- 239 J. Morren, *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 2 Driehuis en Velserbroek*, Velsen 2004, p. 143.
- 240 M. Flokstra, *Kastelen in het land van Kessel*, Venray 2005, p. 139.
- 241 'Kasteel Boelenham', <http://www.kastelenin-nederland.nl/kasteel248.php>, bekeken op 1 juni 2010
- 242 'Kasteel Groot Buggenum', <http://www.kasteelgrootbuggenum.nl/>, bekeken op 1 juni 2010.
- 243 Olde Meierink 1995, p. 536.
- 244 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Hof te Dieren'.
- 245 'Landgoed Duindigt', www.duindigt.nl, bekeken op 1 juni 2010.
- 246 'Villa Egheria', <http://www.kastelenin-overijssel.nl/pages/egheria.htm>, bekeken op 1 juni 2010.

- 247 'Buitenplaats Eikenhorst', <http://www.ab-solutefacts.nl/kastelen/data/eikenhorstbuitenplaats.htm>, bekeken op 1 juni 2010.
- 248 'Buitenplaats Ellewoutsdijk', <http://nl.wikipedia.org/wiki/Ellewoutsdijk>, bekeken op 1 juni 2010.
- 249 Krantenknipselarchief NKS provincie Gelderland, 'Den Eng'.
- 250 'De Hattert', <http://www.kastelenin-nederland.nl/kasteel913.php>, bekeken op 1 juni 2010.
- 251 Krantenknipselarchief NKS provincie Utrecht, 'Ruiterberg'.
- 252 'Buitenplaats Warnsborn', <http://www.buitenplaatsenin-nederland.nl/>, bekeken op 1 juni 2010.
- 253 N. Mulders-Thijssen, 'Huis Westering te Maas-bree', *Castellologica: verkenningen: mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting* 3 (1997), pp. 249-256, aldaar p. 249.
- 254 Olde Meierink 1995, p. 522.

Eikenhorst te Wassenaar (ZH)

Ellewoutsdijk te Ellewoutsdijk (ZE)

Huis den Eng te Lienden (GE)

Hattert te Vierlingsbeek (NB)

Ruiterberg te Doorn (UT)

Warnsborn te Arnhem (GE)

Westering te Maasbree (LI)

Zuylestein te Leersum (UT)

In de Tweede Wereldoorlog werd de boerderij bij een bombardement verwoest, maar na de oorlog werd een nieuwe boerderij gebouwd.²⁴⁸

Een belangrijke plaats in het dorpsgezicht wordt ingenomen door twee herenhuizen in een parkachtig landschap, die door de ambachtsheer van Ellewoutsdijk zijn gebouwd op het terrein van de in de Tweede Wereldoorlog verwoeste buitenplaats.²⁴⁹

Voor 1953 is er op de fundamenteën een modern wit landhuis gebouwd.²⁵⁰

Na de verwoesting werd de rest van het kasteel afgebroken. Later werd er op het terrein een nieuw huis gebouwd en de restanten van het oude huis werden verwerkt in een schuur.²³⁹

In 1953 werd er op de plek waar het oude landhuis stond een nieuw huis gebouwd in veel soberder stijl dan dat uit 1918.²⁵¹

Het negentiende-eeuwse landhuis brandde in 1945 af en werd vervangen door het huidige hotel Groot Warnsborn.²⁵²

Momenteel staat er een grote boerderij met een landbouwschuur. Deze laatste is na de oorlog gebouwd op de restanten van het oude Huis Westering.²⁵³

Tussen 1981 en 1983 werd vlakbij de plek van het vroegere kasteel een nieuwe woning gebouwd.²⁵⁴

